

50 דרכים לחגוג 50

מתחדשים עם 50 מסלולי טיול
בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע

הפקה: אגף הסברה, רשות הטבע והגנים
שבוע שמירת הטבע תשע"ה - 2015

כתיבה: יעקב שקולניק

עריכה לשונית: ענת פדן

עיצוב ומפות: סטודיו ומכון גדעון דן לכרטוגרפיה ירושלים

50 דרכים לחגוג 50

מסלולים חדשים ומחודשים בשמורות ובגנים

חגיגות היובל לרשות הטבע והגנים מזמנות לנו אפשרות לעצור רגע ולהביט אחורה בסיפוק. בשנות פעילותה של הרשות זכינו להכריז על כ-5,000 קמ"ר של שמורות טבע וגנים לאומיים. משמעות הדבר היא שכמעט רבע משטחה של ישראל מוקדש לשמירת הטבע, הנוף ושימור המורשת. כל שמורת טבע וכל גן לאומי משמרים חבל ארץ ייחודי, עולם חשוב של צומח וחי או אתר מן העבר שאין לו תחליף.

מסלול הטיול המתפתל בלב הנוף הוא הדרך היעילה, המעניינת והמהנה ביותר לאדם להתמזג עם הטבע הפראי ולשמור עליו. השנה, לרגל ציון יובל לרשות, אנו שמחים להגיש לכם 50 מסלולי טיול חדשים ומחודשים ברחבי הארץ – מן הגולן והגליל בצפון, דרך שפלת החוף והמרכז, בקעת הירדן וים המלח במזרח, ועד הנגב ואילת בדרום. בכל אחד מהמסלולים אנו מתחדשים – בחשיפת סיפור מרתק, במצפור, בחניון לילה או במוקד משיכה אחר. המסלולים מתאימים למשפחות, לרוכבי אופניים, לאנשים עם מוגבלות ולחובבי מסלולים אתגריים. מטיילים – תכלית המסלולים החדשים היא להביא אתכם אל השמורות והגנים, לחשוף אתכם לנופים ולאתרים המיוחדים, ולקרב אתכם אל הטבע ואל סיפורי המורשת.

אתם מוזמנים לבחור לכם נקודה (או יותר) על המפה ולצאת לטייל בשבילי הארץ.

נמשיך לשמור על טבע הארץ ועל מורשתה למעננו ולמען הדורות הבאים.

אנו מאחלים לכם טיולים נעימים.

שאל גולדשטיין
מנכ"ל

רשות הטבע והגנים

אתגרי שמירת הטבע והמגוון הביולוגי בישראל במלאת 50 שנה להקמת רשות הטבע והגנים

כבר בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, התברר כי עולה הצורך בשמירה פעילה על הטבע, הנוף והמורשת, באמצעות הכרזה וניהול שטחים פתוחים מוגנים ושמירה על ערכי טבע. בשנת 1963 אושר ככנסת חוק גנים לאומיים ושמורות הטבע, ושנה לאחר מכן, בשנת 1964, הוקמה שמורת החולה – שמורת הטבע הראשונה בישראל.

מאז, ולאורך חמישים שנות פעילותה, רשות הטבע והגנים קצרה הצלחות רבות וממשיכה לפעול לשמירה על ערכי הטבע, הנוף והמורשת לטובת תושבי המדינה והדורות הבאים. עדות לאתגרים בפניהם ניצבת הרשות ראינו לאחרונה באסון האקולוגי בעקבות דליפת הנפט בשמורת עברונה בערבה, שהתרחש בדצמבר 2014. אנשי הרשות עבדו ימים כלילות למזעור הנזקים ולשיקום שמורת הטבע הייחודית. האתגרים הסביבתיים הניצבים בפני הרשות הולכים ומתרבים, כמו קידום שמורות טבע ימיות נרחבות, לנוכח הפיכת הים התיכון לזירה כלכלית אסטרטגית של מדינת ישראל.

המשרד להגנת הסביבה ורשות הטבע והגנים מבצעים במשותף מגוון פעולות ברחבי ישראל כגון שיקום בתי גידול לחים, שיקום ים המלח, שיקום השריפה בכרמל, שיקום נחלי ישראל ושמירה על השטחים הפתוחים והחופים. שיתוף הפעולה בין הגופים מאפשר לקדם ולנהל את המיזמים בצורה הטובה ביותר ולהגיע לתוצאות מרשימות הבאות לידי ביטוי בשטח.

התעצמות הפיתוח הלא מבוקר בעולם ובישראל בעשרות השנים האחרונות, גורמת לפגיעה מואצת בטבע ובמגוון הביולוגי, המהווה בסיס לתפקודן של המערכות האקולוגיות, עליהם נשען קיומו ורווחתו של האדם. אמנת המגוון הביולוגי של האו"ם משנת 1992, מטמיעה את ההבנה שפיתוח בר קיימא מתבסס על שמירת השירותים והתועלות אותן מספקות המערכות האקולוגיות לרווחת האדם ובהן אוויר ומים נקיים, קרקע פורייה, שירותי האבקה, דגה, שירותי תרבות, פנאי ונופש.

המשרד להגנת הסביבה מוביל הכנה של תכנית פעולה לאומית לשמירה על המגוון הביולוגי בישראל שתאפשר שינוי תפישה והטמעת שיקולי שמירה על הטבע והמגוון הביולוגי בישראל בתהליכי קבלת החלטות, לקראת השגת פיתוח בר קיימא וצמיחה ירוקה.

המשרד להגנת הסביבה רואה ברשות הטבע והגנים שותפה בכירה ליישום מטרות אלו, מברך אותה על הישגיה הרבים עד כה ובטוח שתצליח לעמוד באתגרים הרבים שלפניה.

בברכה,

דוד לפלר
 מנכ"ל

המשרד להגנת הסביבה

www.sviva.gov.il

- 38 **מערות המנורה**
גן לאומי בית שערים **15**

- 40 **שביל הידיד**
גן לאומי כוכב הירדן **16**

- 42 **פאר הערים הביזנטיות**
גן לאומי בית שאן **17**

- מרכז**

- 44 **מסלול נגיש בעיר המבצר**
גן לאומי אפולוניה **18**

- 46 **שביל החצבים בתל אפק**
גן לאומי הירקון-אפק **19**

- 48 **שביל האטד
ושביל הסוללה**
גן לאומי חוף פלמחים **20**

- 50 **מהפסיפס בעין מבוע
לעין קלט**
שמורת טבע נחל פרז **21**

- 52 **גן משחקים חדש:
שדה תלם**
גן לאומי עינות תלם **22**

- 54 **שביל חדש בעמק מוצא**
פארק ירושלים **23**

- 56 **מהסטף לעין כרם**
שביל ירושלים **24**

- 58 **"שביל צף" בבית המעיין**
גן לאומי סובב
חומות ירושלים – עיר דוד **25**

- 60 **אור חדש זורח**
שמורת טבע מערת הנטיפים **26**

- 62 **מנתיב הל"ה
לחורבת קיאפה**
גן לאומי עמק האלה **27**

- 64 **העיר הצפונית:
אמפיתאטרון ומבצר**
גן לאומי בית גוברין-מרשה **28**

- 10 **מים כל השנה**
שמורת טבע נחל עיון – התנור **1**

- 12 **שביל נגיש
בין הפלגים הקסומים**
שמורת טבע תל דן **2**

- 14 **סיור עשיות
בין אולמות המבצר**
גן לאומי מבצר נמרוד **3**

- 16 **בשביל הנגיש
לארץ פלגי המים**
שמורת טבע נחל שניר **4**

- 18 **מחניון עין זיוון
לבאב אל-הווא**
שביל הגולן: שמורת טבע
הר אביטל-הר בנטל **5**

- 20 **מצפור הר אדיר**
שמורת טבע הר מירון **6**

- 22 **שבים אל נחל יהודיה**
שמורת טבע יער יהודיה **7**

- 24 **שבילים מונגשים
בנחל משושים**
שמורת טבע נחל משושים **8**

- 26 **אל קשתות רחבעם**
שביל הגולן: אום אל-קנאטיר **9**

- 28 **שביל נגיש במג'רסה**
שמורת טבע הבטיחה **10**

- 30 **מבצר המערות
ומצוק הארבול**
גן לאומי ושמורת טבע ארבול **11**

- 32 **חדש: שביל הבוסתנים**
שמורת טבע סוסיתא **12**

- 34 **מסלול אמת המים**
גן לאומי ציפורי **13**

- 36 **שביל החלוצים –
חוות משמר הכרמל**
גן לאומי הר הכרמל **14**

41 ממצפה רמון
לחאן בארות
שביל ישראל לאופניים

90

42 מהמנסרה
לתצפית הנשרים
שמורת טבע הר הנגב

92

43 ציר צבעי הרמון
שמורת טבע מצוק הציינים

94

44 מחאן בארות למואה
שביל ישראל לאופניים

96

אזור אילת

45 מהר עיט לנחל כסוי
שמורת טבע צוקי שיירות

98

46 מקדש הנמרים
וגב עשרון
שמורת טבע צוקי שיירות

100

47 משחרות ליטבתה
שמורת טבע צוקי שיירות

102

48 הבולבוסים
של נחל קידר
שמורת טבע מסיב אילת

104

49 נחל סעיפים
שמורת טבע מסיב אילת

106

50 ליד נחל שלמה
שמורת טבע מסיב אילת

108

סוג המסלול:

4x4

אופניים

מיטיבי
לכת

נגיש

משפחות

8 מפת המסלולים

110 כללי בטיחות בשטח

בקעת הירדן וים המלח

29 נחל פיראן
ונחל תלכיד
שמורת טבע אום זוקה

66

30 מסלול נגיש
בעיר הגזרה הקדומה
פארק [גן לאומי] קומראן

68

31 שביל נגיש
בין ברכות המים
שמורת טבע עינות צוקים

70

32 ממעלה מזין
למעלה ראש צוקים
שמורת טבע מצוק ההעתקים

72

33 השביל הנגיש בנחל דוד
שמורת טבע עין גדי

74

34 מים חיים
לנאת עין בוקק
שמורת טבע מדבר יהודה

76

דרום

35 יש חדש
בתל המצודות
גן לאומי תל ערד

78

36 נווה המדבר
של הנגב המערבי
גן לאומי אשכול-פארק הבשור

80

37 מפעל מים נדיר
גן לאומי תל באר שבע

82

38 פאר האדריכלות
הנבטית
גן לאומי ממשית

84

39 פאר הערים הנבטיות
גן לאומי עבדת

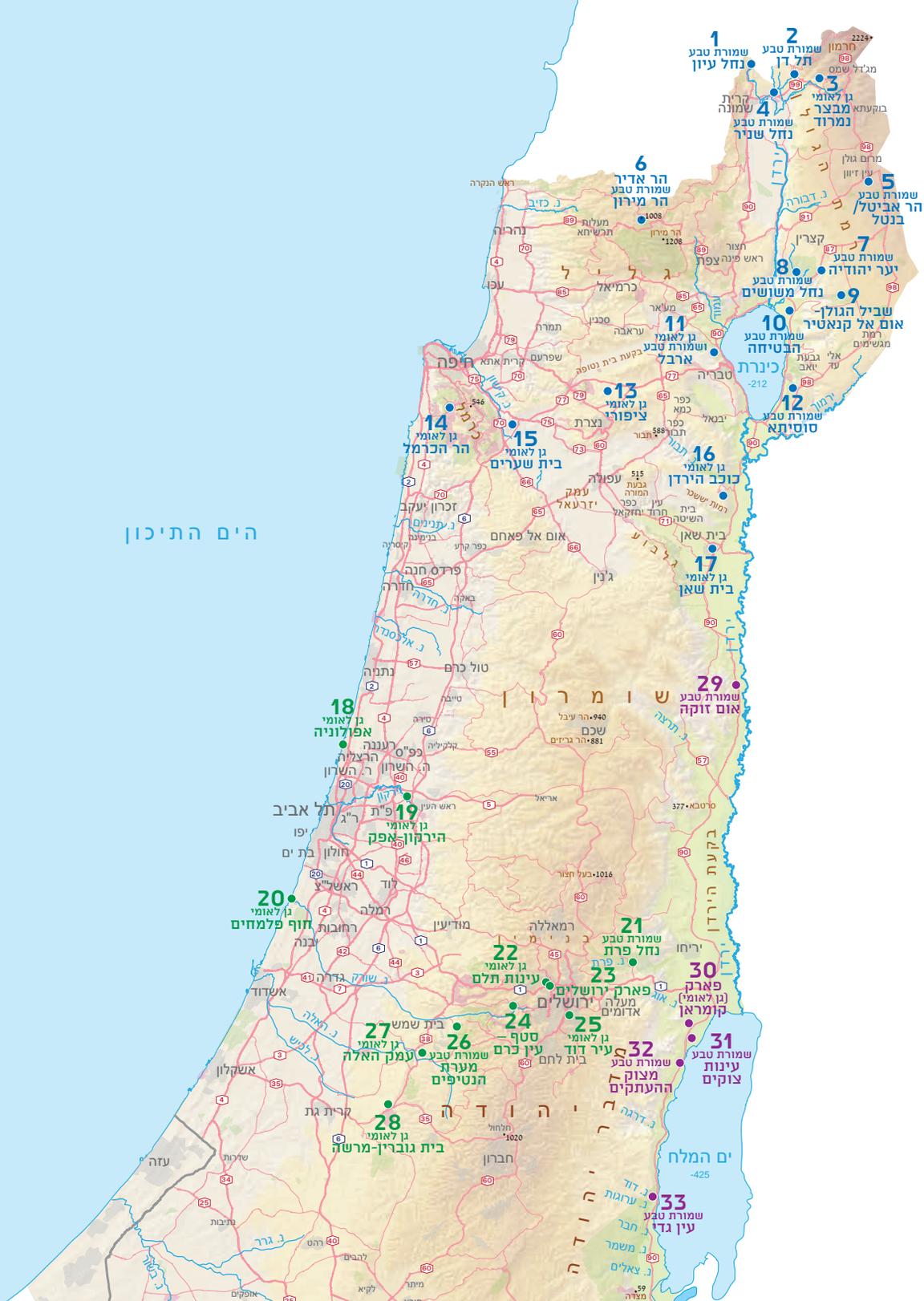

86

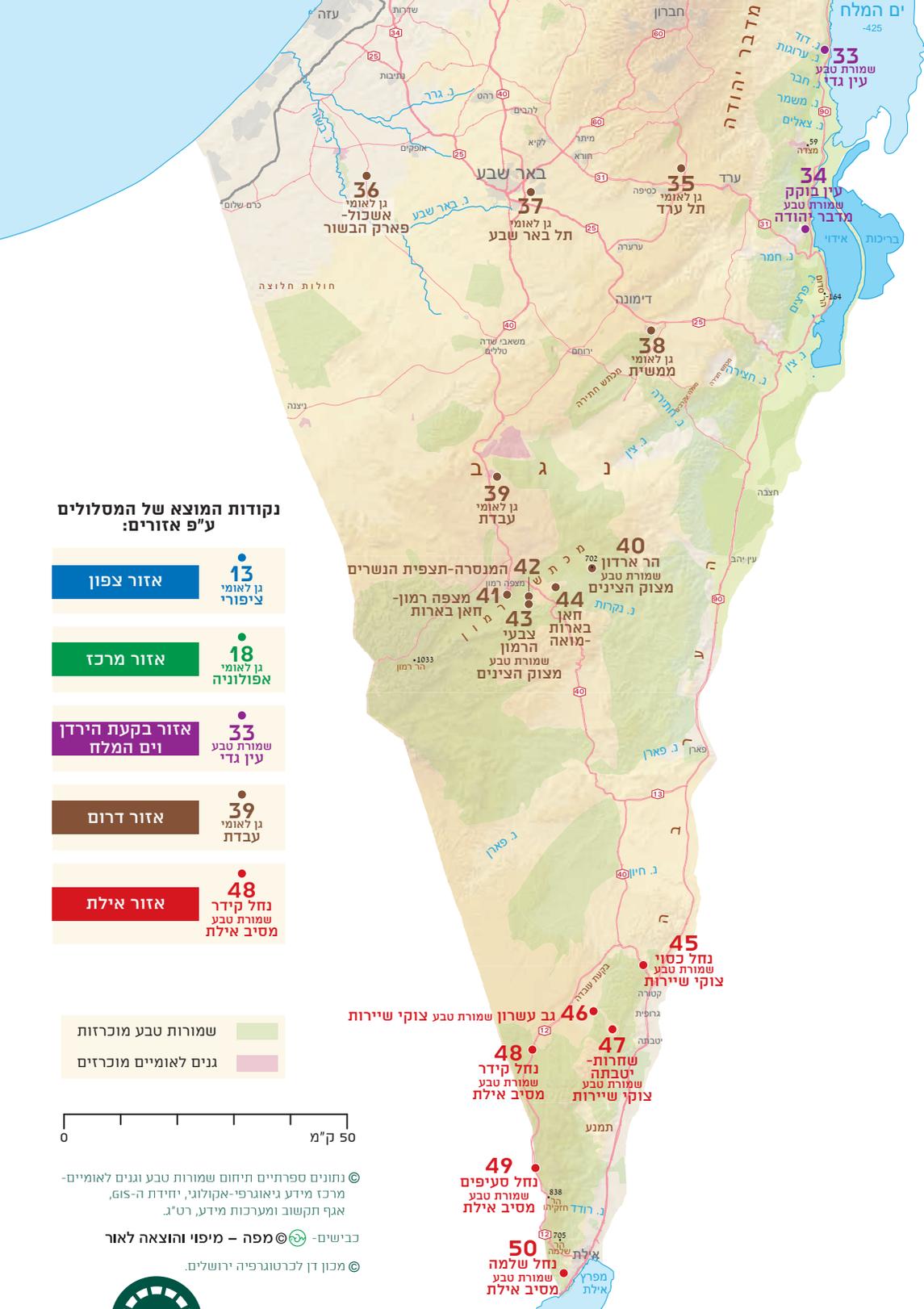
40 שביל מעגלי בהר ארדון
שמורת טבע מצוק הציינים

88

הים התיכון

נקודות המוצא של המסלולים ע"פ אזורים:

13 גן לאומי ציפורי
אזור צפון

18 גן לאומי אפולוניה
אזור מרכז

33 שמורת טבע עין גדי
אזור בקעת הירדן וים המלח

39 גן לאומי עבדת
אזור דרום

48 נחל קידר שמורת טבע מסיב אילת
אזור אילת

שמורות טבע מוכרזות
 גנים לאומיים מוכרזים

© נתונים ספרתיים תיחום שמורות טבע וגנים לאומיים- מרכז מידע גיאוגרפי-אקולוגי, יחידת ה-GIS, אגף תקשוב ומערכות מידע, רט"ג.

כבישים - ② מפה - מיפוי והוצאה לאור © מכון דן לברטוגרפיה ירושלים.

46 גב עשרון שמורת טבע צוקי שיירות

47 צוקי שיירות שמורת טבע יטבתה שחרות- צוקי שיירות

48 נחל קידר שמורת טבע מסיב אילת

49 נחל סעיפים שמורת טבע מסיב אילת

50 נחל שלמה שמורת טבע מסיב אילת

מים כל השנה

שמורת טבע נחל עיון – התנור

קניון חתור במצוקים זקופים, ארבעה מפלים ועולם טבע עשיר – כל אלו מחכים לכם בשמורת טבע נחל עיון. רשות הטבע והגנים יזמה שאיבת מים מקידוחים באזור נחל דן והעברתם לשמורה. עתה זורמים בשמורה מים כל השנה, לקיומם של החיים בנחל ולהנאת המטיילים בו.

מוקדי העניין המרכזיים

קניון נחל ובו ארבעה מפלים פריחה אביבית

תצפיות נוף

תצפית מהחניון העליון על מבצר בופור ועל עמק עיון שבלבנון והכפרים המקיפים אותו – כפר כלא, אל-קליעה ואל-חיאם מצפור מפל האשד תצפית על מפל התנור ומורד הנחל מצפור התנור (גפני) – צופה על מפל התנור ועל עמק החולה והרי נפתלי

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה שביל נגיש למפל התנור. כמו כן הרשות יזמה הזרמה של מים בנחל בקיץ, ועתה הם זורמים כל השנה. הרשות יצרה שלוש ברכות שכשון בקצה המסלול הארוך (ליד המזנון), חידשה את המצפור שמעל מפל התנור והיא מנטרת את הצמחייה בנחל.

איך מגיעים?

לחניה העליונה (ראש הנחל ומפל עיון):

במטולה נוסעים ברחוב הראשונים לקצה הצפוני של המושבה ופונים ימינה ברחוב עיון. הכניסה לשמורה היא אחרי אנדרטת הספארי.

לחניה התחתונה (מפל התנור):

מכביש 90 (בין סימני ק"מ 476-477) כקילומטר לפני מטולה פונים ימינה לפי השלט המכוון לשמורה.

רקע

נחל עיון מתחיל כ-7 ק"מ מצפון למטולה, במעיינות שבעמק עיון (מרג' עיון) – אזור חקלאי פורה בדרום לבנון. המעיינות הגדולים, נבע אל-דררה ועין אל-קוצייר, נובעים לא הרחק מן העיירות אל-חיאם ומרג' עיון.

בחורף זורמים בנחל מים רבים, אך בקיץ החקלאים בלבנון משקים את שדותיהם במי הנחל וערוצו מתייבש. בשנת 2009 יזמה רשות הטבע והגנים שאיבת מים מקידוחים באזור נחל דן והעברתם לנחל עיון, ומאז זורמים בו מים כל השנה. הזרמת המים לנחל נועדה לשמור על המערכת האקולוגית שלו.

בספרות התלמודית נודע הנחל בשם "נקובתא דעיון".

- **מקום בארץ:** עמק החולה
- **אופי הטיוול:** מסלול הליכה קווי
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** אורך המסלול המלא: כ-2.5 ק"מ
אורך המסלול הנגיש: כ-300 מ'
- **משך המסלול:** שעה-שעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** שביל נגיש מהחניה התחתונה למפל התנור
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** בקצה הצפוני של השמורה ובקצה הדרומי
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** בחניון העליון (בחורשת האיסקליפטוסים)
- **רחצה במים:** טבילה בברכות שכשון ליד מזנון השמורה
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים, בגד רחצה לטובלים בברכות השכשון
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהמסלול אין להיכנס למים בנחל
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

המסלול הקצר

המסלול הקצר נגיש כולו. אורכו כ-300 מ'. המהניון התחתון של השמורה צועדים כ-200 מ' למצפור גפני, הצופה על מפל התנור. השביל מגיע למפל התנור ושב לרחבת החניה.

המסלול הארוך

המסלול הוא קווי. תחילתו בחניון העליון של השמורה (חורשת האימיליפטוסים) וסיומו בחניון התחתון. אורך המסלול כ-1.5 ק"מ והטיול בו נמשך כשעה וחצי. יש לארגן רכב אוסף בסופו או לחזור באותה דרך.

1. גשר נחל עיון

בליל הגשרים, בין ה-16 ל-17 ביוני 1946, פוצץ הפלמ"ח 11 גשרים ברחבי הארץ כדי לפגוע בקווי האספקה של הצבא הבריטי. אחד הגשרים היה הגשר שעל נחל עיון. הגשר שופץ, אך פוצץ שוב ערב הקמת מדינת ישראל כדי למנוע פלישה אפשרית של צבאות ערב. היום הגשר משמש את צה"ל.

2. מפל עיון

גובה המפל 9.20 מ'. השביל יורד במדרגות אל אפיק נחל עיון ומגיע למפל. קיר בטון קטן בראש המפל יוצר ברכה קטנה בנחל. בשנות ה-40 השתמשו הבריטים במימיה. ממפל עיון הנחל זורם דרומה 200 מ' בקניון המתחתר בסלעי קירטון. הסלע הרך יוצר נוף של מדרונות מתונים.

3. מפל הטחנה

השביל מתקלל ימינה ומאגף את קטע הערוץ שלתוכו נשפך מפל הטחנה. מי המפל מחליקים על קיר רחב בגובה כ-21 מ'. המפל נקרא על שם טחנת קמח ישנה שנבנתה בתחתיתו ושרידיה עודם נראים בשטח. בתחתית מפל הטחנה נובע מעיין עין סוכרה. לידו נבנה סכר והוצבה משאבה, ומערכת זו סיפקה את צריכת מי השתייה של תושבי מטולה עד 1957.

4. מפלי האשד

המשך הנחל בקניון שאורכו כ-80 מטרים ובו כמה מפלים. הבולטים בהם הם שני מפלי האשד: גובה העליון כ-9.5 מ' וגובה המפל התחתון, שסלע ענק מפצל אותו לשתי זרועות, כ-5 מ'.

5. מפל התנור

השביל מטפס אל כתף הנחל ועובר ליד בית הקברות של המושבה מטולה. מעט בהמשך ניצב מעקה, וממנו נשקף מראה מרהיב עין של מפל התנור. מכאן השביל יורד בתלילות אל תחתית המפל המפורסם, הניתך על הקרקע מגובה כ-30 מ' בתוך ארובתו. בחורף הזרימה חזקה מאוד ורסיסי מים מרטיבים את המתקברים למפל.

צילום: גלית הוזן

המפל הדרך אל החניה התחתונה קצרה. סמוך לה יש שלוש ברכות שכשוק, ואפשר לטבול במימיהן בבטחה.

צומח

בסדקים ובכסי הקרקע שבקירות הזקופים צומחים שני מיני עצים: אלה ארצישראלית ואשחר ארצישראלי. ליד מפל עיון צומח גם אדר סורי – עץ גדול בגליל רק במקומות מוצלים. בשמורה נפוצים מאוד גושי השיחים הגדולים של אחירותם החורש, הפורחים באביב בפריחה צהובה. צמח סלעים נדיר מאוד הוא ארניו ההרים. זה שיח שצומח בישראל רק כאן ובמורדות החרמון.

בסתיו פורחים חצבים רבים מספור על כתפי הנחל, ומשום כך זכה השטח הסמוך לבית הקברות בשם "גבעת החצבים". פרחי החלמונית הזעירה, המגיחים אל העולם יחד עם החצבים, צנועים ונחבאים יותר. צמח נדיר ויפה הצומח בשמורה הוא מישויה פעמונית. קרוב למים צומחים שיחי הרדוף הנחלים ולידם סבכי פטל קדוש, ערבברה שעירה ושנית גדולה, שפרחיה צובעים את הנחל בוורוד.

חי

המצוקים התלולים מקשים את התנועה על יונקים גדולים, ובכל זאת חיים כאן חזירי בר ודרבנים. מגוון העופות עשיר: בקירות המוצלים של המפלים אפשר לראות במעט מזל כותלי – ציפור חורפת נדירה בארצנו. הכותלי היא ציפור אלפינית אפורה-אדומה קטנה, הניזונה מחרקים. בולטות במיוחד הן להקות היונים הדוגרות בחגווי הסלעים. כמה זוגות של בז מצוי חיים כאן דרך קבע וגם זוג אחד של המין אוח, עוף הנמנה עם דורסי הלילה. קולו הרם של השלדג לבן-החזה נשמע מקצה השמורה עד קצה. דבורי הבר, שהקיץ הוא להן "העונה הבוהרת", רוקמות חלות דבש גדולות בנקיקי הסלע.

במימיו הצלולים של מעיין התנור חיים כמה מיני דגים. הבולטים לעין הם דגי החפף, בעלי סנפירי החזה הגדולים. אורכם מגיע עד 40 ס"מ. בולטים פחות הם הבינון והעגלסת – דגים הצמודים רוב הזמן לקרקעית הנחל ומסתתרים בין האבנים. במים חיים גם מינים רבים של חסרי חוליות, בהם סרטני נחלים, שפיריות ושפיריות, סרטנים ירודים וחרקי מים.

שביל נגיש בין הפלגים הקסומים שמורת טבע תל דן

המעין הגדול בישראל יוצר פלגים והם מתלכדים בנהר שוצף. תל דן אוצר בחובו אוצרות עבר מרתקים ובהם "שער אברהם", שער קשת מן הקדומים בעולם. רשות הטבע והגנים הכשירה שביל נגיש, והוא מוביל את המטיילים בין פלגי המים אל השער הכנעני המפורסם.

מוקדי העניין המרכזיים

פלגי נחל דן והנהר השופע
עץ פו הדוב
ברכות שכשוך לילדים
תל דן – השער הכנעני, השער הישראלי, אתר הפולחן, טחנת הקמח

תצפיות נוף

מצפור האלה: תצפית מדרום התל על הרי נפתלי, מורדות הגולן ועמק החולה
תצפית הנחל: תצפית נגישה על הנחל ממרפסת עץ

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה שביל נגיש בשמורה ובתל. כמו כן היא שחזרה את השער הכנעני (שער אברהם) ובנתה סככה להגנתו, היא משמרת את החפירות בתל, ומבטיחה את זרימת מי המעינות בנחל.

איך מגיעים?

מקרת שמונה נוסעים מזרחה לכיוון קיבוץ דן (כביש 99). מיד אחרי הקיבוץ פונים שמאלה בכביש הגישה לשמורה.

רקע

שמורת תל דן היא ארץ פלאות. פלגי מים מכל עבר מצטרפים לנהר גועש. צמרות העצים מסתירות כליל את השמים ויוצרות אפלולית עד. השמורה זעירה, שטחה 481 דונם בלבד, ואף על פי כן תנאי הסביבה והגאוגרפיה מקיימים בה מגוון מרתק של צמחים: מילה סורית – עץ ענף שמצל על פלגי המים, ואשמר (שמיר) קוצני – מין שיח קוצני נדיר בישראל, מוצאם אירו-סיבירי; אלה אטלנטית מייצגת את הצומח הערבותי; ער אציל ואשחר רחב-עלים הם מיני עצים ים-תיכוניים; ושיזף מצוי הוא נציג הצמחייה שמוצאה במזרח אפריקה.

גם מגוון בעלי החיים רחב: קוצן מצוי הוא מין מכרסם מדברי, יערון גדול הוא מכרסם ים-תיכוני פעיל בלילה, ומריון מצוי מוצאו בערבות מרכז אסיה. בתל דן מתקיימת גם אוכלוסייה גדולה של סלמנדרה כתומה, הנמנית עם קבוצת הדו-חיים, ובמי השמורה חיה לוטרה מצויה – טורף ממשפחת הסמוריים, נדיר בישראל.

שמירת טבע בשמורה

לפני קום המדינה לא הייתה מודעות לצורך לשמור על הטבע, ובשנות ה-40 החלה שאיבה של מים ממקורות הון לצריכה ביתית ולחקלאות של מתיישבי עמק

- **מקום בארץ:** עמק החולה
- **אופי הטיוול:** מסלול קצר לאורך נחל גועש ובאתר עתיקות
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:** כ-2 ק"מ (ניתן לקצר)
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** ברכת שכשוך לילדים
- **חניון לילה:** בגן לאומי חורשת טל
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין להיכנס למי הנהר
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: טל ליונגקי

3. הסוללה והשער הכנעני ("שער אברהם")

ההשער הישראלי השביל הנגיש נמשך צפונה ומגיע אל הסוללה האדירה שהקיפה את היישוב בתקופת הברונזה התיכונה וו (1750-1550 לפסה"נ). הסוללה התנשאה לגובה יותר מ-10 מ'. היא נבנתה משכבות עפר, אבן, חצץ וחומרים אחרים, ורוחב בסיסה מגיע ל-60 מ' ויותר! אך התגלית המסעירה ביותר בחלק זה של התל היא שער שלם לגמרי בעל משקוף בצורת קשת. השער מוגן היום בסככה מעוגלת וחצי שקופה, ולא בכדי. השער – "שער אברהם" – בנוי מלבני בוץ ועשוי משלוש קשתות. לגילוי זה נודעת חשיבות עצומה, שכן לפנינו עדות כמעט יחידה שבתקופה כה קדומה האדם ידע לבנות קשתות. עד גילוי זה של השער בתל דן (1979) סברו החוקרים שבתקופה הכנענית עדיין לא היו קשתות.

חשיפת לבני הבוץ העתיקות לאוויר חשפה אותן גם לפגעי הטבע: לבני חזה ושרקרקים חפרו בהן חורי קינון, צרעות ניצלו את חומר הלבנים לבניית קניהן, וצמחים נאחזו בלבנים והחלו לערער את יציבותן.

במאמץ להגן על השער הקדום הקימו אנשי רשות הטבע והגנים סככה מעל השער, ובמבצע מיוחד פורקה חזית החומה הסמוכה לו. הסדקים במבנה השער תוקנו והחזית הושבה למקומה. השער חוזק בשיטות מתקדמות לשימור ממצאים ארכאולוגיים ובהקפדה על שיטות הבנייה העתיקות.

ליד השער הוכשרה רחבת התכנסות נגישה והותקנו בה ספסלים לרווחת המבקרים. עתה אפשר ליהנות בנוחות מאחד מפלאי הארכאולוגיה בישראל.

אונסק"ו הכירה בחשיבותו של שער אברהם כמונומנט אדריכלי לשימור, והוא אתר מורשת עולמית.

4. בית אוסישקין בקיבוץ דן

סיור בשמורת תל דן איננו שלם ללא ביקור בבית אוסישקין – מוזאון אזורי לטבע ולארכאולוגיה בקיבוץ דן. בבית אוסישקין מוצגת תערוכה של בעלי חיים וצמחים מעולם החי והצומח שבבקעת החולה ובחרמון. בתערוכת קבע אחרת מוצגים בעזרת אמצעי המחשה ממצאים ארכאולוגיים מתל דן. אפשר לקנות כרטיס ביקור משולב לשמורה ולבית אוסישקין.

החולה. לימים התפתחו היישובים וגברה הדרישה למים, ובשנת 1966 רצו מתכנני משק המים בישראל ללכוד את שארית המים הנובעים במקורות. תכנית זו הייתה מחסלת את השמורה, והיא עוררה מאבק ארוך של חובבי הטבע בישראל לביטולה. בעקבות המאבק היא שונתה, והיום המים נלכדים רק במורד הערוץ, במרחק שני קילומטרים ממקורותיהם.

מסלול הטיול

1. השביל הנגיש בשמורה

רשות הטבע והגנים האריכה את השביל הנגיש ועתה גם מטיילים המרותקים לכיסאות גלגלים ומשפחות עם פעוטות יכולים ליהנות מהאתרים החשובים בשמורה. שביל נגיש מתחיל ברחבת החניה של האתר. כמה עצי איקליפטוס צמחו בצד השביל נכרתו. האיקליפטוס אינו מקומי והוא מתפתח על חשבון מינים טבעיים, והכריתה נועדה לאושש את הצמחייה הטבעית בשמורה.

השביל עובר בין הפלגים ומגיע למרפסת תצפית חדשה, המשקיפה על נהר הדן הגועש. מעיינות הדן הם השופעים בישראל, ומספיקים כ-250 מיליון מ"ק בשנה (9 מ"ק בשנייה). מקור המים הוא מי השלגים והגשמים המחלחלים בהר חרמון, ואיכותם גבוהה במיוחד – רק 10 מ"ג כלור לליטר.

מכאן השביל ממשיך בצל עצי "הג'ונגל" ומגיע לברכת השכשוך. כאן גם אנשים עם מוגבלות בתנועה יכולים להיכנס למים וליהנות.

2. תל דן

התחנה הבאה היא החומה המרשימה שלמרגלות התל. רובה בנויה אבני גויל מבזלת, ובראש החומה הוצבו אבני גזית מטרוורטין, סלע שנוצר בעקבות שקיעת הגיר המומס במי מעיינות דן. החומה והשער שהתגלה בו הם מהתקופה הישראלית. הרצפה המקורית של הרחבה שמחוץ לשער מרשימה מאוד. ברחבה התגלו שרידי פולחן.

על פי המסופר בתנ"ך בני שבט דן חיו במרכז הארץ, אך משלא עמדו בלחץ הפלשתים הם עלו צפונה וכבשו את דן (ליש). לפי המקרא בנה כאן ירבעם בית במות והציב בו עגל זהב. שרידי במת פולחן מרשימה התגלו במרכז התל.

ממצא מרתק מהתקופה הישראלית הוא שבר לוח בזלת הנושא כתובת חקוקה מימי מלך דמשק הארמי בן-הדד. בכתובת מוזכר "בית דוד", והחוקרים גורסים שכן הדד מתפאר בה בניצחונו על בית דוד. זו עדות כתובה ראשונה על בית דוד, והיא מתוארכת למחצית השנייה של המאה ה-9 לפסה"נ.

סיור עשיות בין אולמות המבצר גן לאומי מבצר נמרוד

מבצר נמרוד הוא הגדול בישראל שנותר מימי הביניים. המבצר משקיף ממורדות החרמון על הנוף הנפלא של עמק החולה והרי דרום לבנון. רשות הטבע והגנים עורכת במבצר סיורי לילה חזוייתיים לאור עשיות.

מוקדי העניין המרכזיים

כתובת ביברס – הכתובת הממלוכית הגדולה בישראל
מגדלי החומה
מגדל העוז במקום הגבוה במבצר
מאגר המים
מעבר סתרים

תצפיות נוף

תצפית נגישה: סמוכה לרחבת החניה, משקיפה על החרמון, עמק החולה וקרית שמונה, הרי נפתלי ודרום לבנון
המגדל המערבי: תצפית על החרמון, עמק החולה וקרית שמונה, הרי נפתלי ודרום לבנון
מגדל העוז: תצפית על מרחבי המבצר, החרמון ומערב הגולן, הרי נפתלי ועמק החולה
המגדל הצפוני: תצפית על אזור הגבול שבין ישראל לדרום לבנון

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה את האתר לביקור מטיילים ועוסקת בשימורו.

איך מגיעים?

ככביש 989 נוסעים 4-ק"מ מבניאס לכיוון נוה אטי"ב ופונים שמאלה על פי שלט ההכוונה.

רקע

מבצר נמרוד הוא המבצר הגדול ביותר ששרד בישראל מימי הביניים. המבצר נבנה על ידי המוסלמים והוא דוגמה יוצאת דופן למערך מבוצר בקנה מידה אדיר. המבצר חולש על הדרך לדמשק.

מבצר נמרוד בנוי על ראש שלוחה תלולת מדרונות מכוסה חורש טבעי. מכל מגדל בחומה ומכל נקודת תצפית נשקפים נופים נפלאים.

היסטוריה בקצרה

צלאלח א-דין, מייסד השושלת האיובית, מת בשנת 1193 והותיר יורשים מסוכסכים. ב-1227 לנוכח סכנה של פלישה צלבנית לדמשק, החלו האיובים לבנות את מבצר נמרוד (קלעת א-צבייה). הם בנו את המבצר בחפזה ונקטו שיטת בנייה חסכונית ומהירה.

ב-1260 המונגולים כבשו את האזור והשליטה האיובית באה אל קצה. חודשים מספר אחר כך ביברס הממלוכי נלחם במונגולים. הממלוכים הביסו את המונגולים בקרב עין חרוד והשתלטו על המבצר. הבנייה המפוארת במבצר נעשתה בעיקר בתקופתו של הסולטן הממלוכי ביברס, שחיסל את שרידי הממלכה הצלבנית בארץ ישראל.

מקום בארץ: רכס החרמון

אופי הטיוול:
ביקור בשרידי מבצר איובי וממלוכי

סוג המסלול: למשפחות

אורך המסלול: כחצי ק"מ

משך המסלול:
משעה עד 3 שעות

נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים: נגישות למרפסת תצפית

שביל: רגלי

עונה מומלצת: כל השנה

מקום לפיקניקים:
ליד רחבת החניה ובחורשת הזיתים

מים לשתייה: יש

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים: אין

חניון לילה: אין

ציוד מיוחד:
נעלי הליכה, כובע, מים

הוראות בטיחות:
אין לסטות מן השביל הסלול

דמי כניסה:
הכניסה בתשלום

1. כתובת ביברס

סמוך לשער המערבי מוצגת בתוך המבצר הכתובת הממלוכית הגדולה והמפוארת ביותר שהתגלתה עד כה בישראל. הכתובת חקוקה על חמש אבני גזית, אורכה כ-6 מ' וגובהה 1.35 מ'. בכתובת יש ארבע שורות כתובות בערבית. היא מנציחה את בניית המגדל הדרומי-מערבי של המבצר ומונה את בנוי: הפטרון הסולטן ביברס, יוזם הבנייה הקצין ביליכ, שניים ממפקדי המבצר, האדריכל, הבנאי, וגם את כותב הכתובת. התאריך המצויין בה הוא 674 להג'רה (1275 לספירה).

2. המגדל הדרומי-מערבי

מגדל עצום בן ארבע קומות, שהורחב בתקופה הממלוכית. המגדל שלט על דרכי הגישה שלאורך החומה הדרומית – צד פניע יחסית. המדרגות מובילות אל האולם הפנימי. האולם היה חלק מהמגדל הראשון שנבנה כאן ולכן יש בו חרכי ירי. המגדל הורחב בימי ביברס ובימיו גם נבנו חרכי הירי בקיר החיצוני. מהרחבה יורדות מדרגות לזלייניות אל החדרים הפונים דרומה. גם בהם חרצו חרכי ירי. מראש המגדל יש תצפית נהדרת על החומה הדרומית כולה, על הגליל, על עמק החולה ועל מדרונות הגולן והחרמון.

3. מאגר המים הגדול

מצפון-מזרח למגדל הדרומי-מערבי נמצא מאגר מים גדול (צלעותיו 9.5x25 מ' וגובהו כ-8 מ'). מערכת תעלות שאינה קיימת עוד הזרימה אליו מי גשמים. הדופן הצפוני שלו מקורה בקמרון חבית ובקצהו יורדות מדרגות לקרקעיתו. החלל הדרומי מקורה בקמרון צולב. פרצה בקיר הדרומי מאפשרת להציץ במאגר.

4. הרט

מתקן מים לשתייה בקיר החיצוני המזרחי של המאגר. המים ברהט הגיעו מהמאגר. מעל השוקת חקוקה כתובת המנציחה את פח'ר א-דין חסן, ששיפץ את הרהט בשנת 1240.

5. "המגדל היפה"

את המגדל בנה ביברס, והוא בולט מהחומה במעין חצי עיגול. פנים המגדל בעל שבע צלעות. גג המגדל מקומר. הבנייה, סיתות האבנים ועיבוד חרכי הירי בולטים באיכותם הגבוהה. בפינתו הימנית של המגדל נמצא תא שירותים, דומה לזה שבמגדל הצפוני-מערבי.

6. חפיר מגדל העוז

החפיר הוא תעלה חצובה בסלע. הוא מפריד בין מגדל העוז לשאר חלקי המבצר, ובאופן זה מגדל העוז הופך למבצר בתוך מבצר. בעבר חצו את החפיר על גשר עץ. בקצה החפיר, בפינה הדרומית-מערבית של מגדל העוז, נמצאת הכתובת הקדומה ביותר במבצר. הכתובת נחקקה בימיו של השליט אלעזיז עות'מאן (1227 לספירה). כיום אין גישה לכתובת.

7. מגדל העוז

מגדל העוז ניצב במקום הגבוה ביותר במבצר. בארבע פינות המתחם הוקמו מגדלים מרובעים. במרחב

צילום: טל ליוננקי

שביניהם נותרו שרידי הקשתות של אולם טקסים, אולמות אחרים וברכות מים. מראש המגדל נשקף מראה מרהיב עין.

8. המגדל הצפוני

מגדל מרשים זה ניצב בקצה המערבי של החומה הצפונית. השליט האיובי אלעזיז עות'מאן בנה אותו בשנת 1230. במגדל יש אולם ובכתליו חרכי ירי. מן האולם מטפס גרם מדרגות אל הגג. נראה כי במאה ה-15 המגדל היה כלא. המגדל השתמר היטב.

9. השער המערבי

לפי הכתובת המשובצת מעל פתחו החיצוני, השער המערבי נבנה בשנת 1230. עם השנים הורחב המגדל ונוספו לו קירות שהושגתו בחפיר, מתחת למצוק הסלע. הקירות, 3.5 מ' עוביים, נבנו מאבני גזית ענקיות שמשקל כל אחת מהן 5 עד 37 טון.

ה"מרפסת" שלפני השער היא חלק מחדר שתקרתו קרסה. את החדר בנה בשנת 1275 שליט המבצר ביליכ. ביליכ אף הרחיב את המגדל, הוסיף לו שתי קומות ופתח פתח לבור מים ברצפת קומת הקרקע. מעל הפתח נבנה פיר בגובה יותר מ-7 מ' ודרכו העלו מים מהבור לקומה העליונה. מדרום לחדר נתגלה תא שירותים.

הבנייה המפוארת של ביליכ ניכרת באבני ענק מסותתות שוליים. אבנים רבות כאלו פזורות בין עיי המפולת, לאחר שקרסו ברעש האדמה בשנת 1759. אבני הקשת של השער זזו ממקומן ברעש, אך לא קרסו.

10. מעבר הסתרים

ממערב למגדל השער בקצה ה"מרפסת" נבנה מעבר סתרים, שהולך החוצה מן החומה הצפונית. המעבר המדורג בנוי לתלפיות – אורכו 27 מ' ורוחבו 1.8 מ', והוא מקורה בקמרונות גבוהים ומרהיבי עין באיכות בנייתם. בתקרה אפשר להבחין בטור אבנים שהוסט ממקומו עקב רעש האדמה. גרם מדרגות מוביל לפתח נחבא (פוטרנה). סלע טבעי מסתיר את הפתח מעיני העומדים מחוץ למבצר.

11. הברכה

ממזרח למבצר יש ברכת אגירה גדולה (אורך צלעותיה 54x26 מ' ועומקה כ-5 מ'). הברכה אספה מי גשם שיגרו מן המזרון והיא שימשה את יושבי המבצר בימי שלום. ייתכן שבמי הברכה גם השקו חלקות חקלאיות וחיות משק חזי.

תיאום טיול עששיות: מרכז חינוך והדרכה גולן, טל' 04-6850664

בשביל הנגיש לארץ פלגי המים

שמורת טבע נחל שניר

נחל שניר הוא אחד ממקורות הירדן, וערוצו הזורם מקיים יער גדות מפותח וצמחייה נדירה הקשורה לבתי גידול לחים. רשות הטבע והגנים הכשירה בשמורה שביל נגיש המעניק אפשרות ליהנות מעולם הטבע והנוף הנדיר של נחלי עמק החולה.

מוקדי העניין המרכזיים

- נחל זורם ויער גדות נחלים
- חניון יום
- ברכות שכשוך
- ברכות לצמחיית מים נדירה

תצפיות נוף

- מצפור הציפורים במאגר הטאפליין
- תצפית על נחל שניר

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות חפרה באתר ברכת שכשוך להנאת המטיילים ולרווחתם. בתחום שימור האתר והחזקתו פועלת הרשות רבות: היא בנתה ברכת מקלט לצמחי מים נדירים שהיו אופייניים לעמק החולה, כגון נופר צהוב ומרסיליאה זעירה, היא חידשה ושיקמה את מערך התעלות הקדומות שהיטו את מי נחל דן לנחל שניר, הסדירה מעברים ללוטרות – יונק נדיר – תחת גשרי כבישים, והיא משמרת את אוכלוסיית השרכים ומונעת השתלטות צמחייה מתפרצת על ריכוזי הצמיחה של השרך הנדיר שבטבט גדול. כמו כן הרשות מנטרת צמחייה פולשנית העשויים להשתלט על שטח השמורה, בעיקר אחרי שרפות (השמורה מועדת לשרפות בשל ריבוי המטיילים והקרבה לגבול לבנון).

איך מגיעים?

נוסעים מצומת המצודות שבקרית שמונה לכיוון חרמון (כביש 99). לאחר 4.5 ק"מ פונים צפונה במחלף הגושרים ונוסעים לפי שלטי ההכוונה כקילומטר עד לרחבת החניה של השמורה.

רקע

נחל שניר זורם בצפון עמק החולה למרגלות הר חרמון. אורכו כ-60 ק"מ, רובם בתחום לבנון, והוא הארוך ביובלי הירדן. מעיינותיו העיליים של הנחל נובעים ליד העיירה חצבאיה, ומכאן שמו הערבי של הנחל – חצבאני. השם העברי שניר הוא אחד משמותיו של הר חרמון. עוד מעיינות, שופעים יותר, הם מעיינות וזאני, הנובעים למרגלות הכפר ע'ג'ר. בקיץ החקלאים בלבנון שואבים את מעיינות חצבאני, אך רוב מי מעיינות וזאני זורמים לישראל, וכיום אף מזרימים לנחל שניר מים שמקורם בנחל דן. רשות הטבע והגנים שיקמה חלק מערוץ הנוחילה וחיידה את הקשר בין מעיינות בקעת נוחילה לנחל דן.

בנחל שניר, בין הר חרמון וביצות החולה, עברה הדרך שקישרה את דמשק עם

- **מקום בארץ:** עמק החולה
- **אופי הטיול:** מסלול מעגלי נגיש בשמורה
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** שעה-שעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** יש
- **חניון לילה:** בגן לאומי חורשת טל
- **ציוד מיוחד:** נעליים להליכה במים, בגד רחצה
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל הכניסה למים מותרת בברכת השכשוך בלבד
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: יעקב שקולניק

מרחבת החניה צועדים לברכת השכשוך, כמתואר במסלול הנגיש. מהברכה ממשיכים על פי ההכוונה "אל הנחל" בשלטים. גרם מדרגות מוביל אל נקודת המפגש של תעלת דן-שניר הצפונית ונחל שניר. הטמפרטורה של מי תעלת הדן בקיץ נמוכה בהרבה מן הטמפרטורה של מי נחל שניר.

השביל עובר בצל צמחיית גדות נחלים ובצל עצי דולב מזרחי וערבה לבנה. בדרך עוברים כמה מפלים הנשפכים אל נחל שניר. כעבור 10 דקות מטפסים שמאלה בגרם מדרגות ובהמשכו השביל שב לנקודת היציאה.

המסלול הארוך

אופי המסלול: מתאים למשפחות, שעה עד שעה וחצי הליכה.

מתחילים ללכת כמו במסלול הבינוני, אך במקום לעלות במדרגות ולשוב לחניה ממשיכים במורד הנחל בעקבות שביל ישראל, ומגיעים למדף סלע בנוי טרוורטין ("האשד"). זה מקום טוב לנוח ולהינות ממראה המים הזורמים בערוץ. השביל נמשך סמוך למים בצל עצי גדות, כך עד קצה המסלול. מכאן אפשר לחזור לחניון נחל שניר ברגל (כרבע שעה).

חדש: מסתור ציפורים ומאגר הטאפליין

ההליכה למאגר נמשכת כרבע שעה (המסלול אינו נגיש).

בקרב תעלת נוחיילה, הבאה מאזור עין בארד שמצפון לתל דן, עובר צינור הטאפליין – צינור הנפט הטרנס-ערבי שהזרים נפט משדות הנפט בערב הסעודית לנמל צידון בלבנון. הצינור עובר בגולן. בשנת 1969 היה פיצוץ בצינור ונפט גולמי דלף ממנו לנחל דן ומשם לירדן. בעקבות מעשה החבלה ננקטו אמצעי בטיחות: מי עין בארד הוסטו מנחל דן לנחל שניר, ונחפר המאגר. המאגר מאפשר להטות את הנפט ולמנוע את זיהום מקורות הירדן. המאגר מושך אליו עופות מים רבים כגון ברכיות, גאמיות, שרשירים, טבלן גמדי, מגלנים, חסידות אנפות ועוד. אפשר לצפות בהם במסתור שהוקם לנוחות המטיילים.

בכ-10 דקות הליכה מהמצפור מגיעים לנקודת תצפית שנשקף ממנה מראה מרהיב של נחל שניר, החרמון והגולן, והרי דרום לבנון והגליל.

חופי לבנון. גשר ע'ג'ר הנטוי עליו שימש נקודת ציון בקביעת קו הגבול בין המנדט הבריטי בארץ ישראל למנדט הצרפתי בסוריה ובלבנון.

צומח וחי

בגדות הנחל צומח יער גדות נחלים ובו עצי דולב מזרחי וערבה מחודדת. לידם צומחים צמחי מקומות לחים כגון קנה מצוי, עבקנה שכיח, שנית גדולה, ארכובית הכתמים וגרגר הנחלים. מינים נדירים שצומחים בין פלגי נחל שניר הם שבטבט גדול, אשבל נאה והמטפס חלביב יווני, המגיע בנחל שניר לקצה גבול התפוצה שלו בדרום.

באזור המרוחק מהמים גדלים עצי אלון התבור ושיזף מצוי, וביניהם צומחים שיחי שיזף השיח. עצים אלו יוצרים מעין "יער פארק" עם מרווחים גדולים בין העצים, ועל כן בחורף ובאביב יש כאן פריחה שופעת וססגונית.

עם בעלי החיים שבשמורה נמנית הלוטרה – טורף קטן ממשפחת הסמוראים – בסכנת הכחדה בישראל. הלוטרה ניזונה בעיקר מדגים, וכדי להקל על הפרטים הסדירה רשות הטבע והגנים "מעברי לוטרות" תחת גשרי הכבישים באזור השמורה, והם מאפשרים ללוטרות לעבור בין חלקי הנחל גם כשהזרימה חזקה מאוד. עוד בעלי חיים בולטים בשמורה הם חזירי בר, דרבנים, נמיות וגיריות. במאגר הטאפליין חורפים עופות מים רבים וקירות הטרורטין באזורים השקטים בשמורה משמשים לקינון עופות למיניהם. בשמורה חיים מינים רבים של חסרי חוליות ובהם סרטני נחלים, שפיריות ושפיריות, סרטנים ירודים וחקקי מים. רחצה של מבקרים במי השמורה פוגעת בפעילות בעלי החיים ולכן היא מותרת בברכת השכשוך בלבד.

מסלול הטיול

המסלול הנגיש

אופי המסלול: מסלול מעגלי, נמשך כחצי שעה (לא כולל בילוי בברכת השכשוך).

מרחבת החניה השביל צמוד לתעלה ובה צמחיית מים הפורחת בקיץ. השביל חוצה את אחד מפלגי הדן ויורד לברכת השכשוך ולמפל המים הנופל לתוכה. בקיץ זה המקום להתרענן במקלחת צוננת. סמוך לברכת השכשוך יש עוד ברכה ובה צומח צמח המים הנדיר נופר צהוב. השביל מגיע למרפסת תצפית ייחודית הצופה על נחל שניר במלוא הדרו. מכאן השביל חוזר אל ברכת השכשוך ולנקודת היציאה.

עוד מסלולים בשמורה

המסלול הבינוני

אופי המסלול: מסלול מעגלי, נמשך כחצי שעה. מתאים למשפחות. המסלול כולל טיפוס על מדרגות סלע ובולדרים ואין מנוס מלהרטיב את כפות הרגליים.

מחניון עין זיוון לבאב אל-הווא

שביל הגולן: שמורת טבע הר

אביטל-הר בנטל

רשות הטבע והגנים שותפה בהתוויית שביל הגולן. קטע זה הוא ברום 1,000 מ' ויותר מעל פני הים. בשביל התלול לפסגת הר בנטל נדרש מאמץ גופני, אך אחרי הפסגה מחכים למטיילים מאגר בנטל והאתר הקדום באב אל-הווא.

מוקדי העניין המרכזיים

- אנדרטה לחללי גדוד סיון 134
- פעילות געשית בגולן
- חורש פתוח של אלון תולע
- שלולית חורף בבאב אל-הווא
- שרידי אתר יטורי בבאב אל-הווא

תצפית נוף

תצפית מרהיבה מראש הר בנטל על מרחבי הגולן והבשן

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

רשות הטבע והגנים שותפה בהתוויית תוואי שביל הגולן (סימונו לבן-כחול-ירוק).

איך מגיעים?

לחניון עין זיוון:

בכביש 91. הכניסה לחניון עין זיוון היא מול הכניסה לקיבוץ עין זיוון.

לבאב אל-הווא:

בכביש 959, ליד סימן ק"מ 16. הכניסה היא 1.1 ק"מ ממזרח לצומת בנטל.

רקע

שביל הגולן הוא שביל טיול מסומן באורך כ-120 ק"מ. השביל חוצה את הגולן לכל אורכו, מהחרמון עד הקצה הדרומי של הגולן. מתכנני השביל חילקו אותו ל-15 קטעים. כל קטע מתאים למטיילים מן השורה ואף לטיולי משפחות. מטיילים מטייבי לכת יכולים לגמוע שני קטעים ביום ולסיים את ההליכה בשבוע. לאחרונה אף הוסיפו שלטים בנקודות שהשביל חוצה בהן את כבישי הגולן. מסלול זה מתאר את קטע מס' 5 בשביל.

מסלול הטיול

1. חניון עין זיוון

חניון עין זיוון הוסדר בצל עצי חורש טבעי, בעיקר אלון תולע ואלון תבור, וגם עצים נטועים. בחניון יש גם אתר הנצחה לחללי גדוד סיון 134: אנדרטה צנועה ובה טנק שרמן ישרן, צריח של נגמ"ש ושל תותח סורי 122 מ"מ, ולוחות המנציחים את חללי הגדוד.

● מקום בארץ: גולן

● אופי הטיול:

מסלול חד-כיווני, מעלה תלול לראש הר בנטל

● סוג המסלול:

למטייבי לכת

● אורך המסלול: כ-10 ק"מ

● משך המסלול: 5 שעות

● נגיש לאנשים עם

מוגבלות ולעגלות

ילדים: לא

● שביל: רגלי

● עונה מומלצת: כל השנה

● מקום לפיקניקים:

חניון עין זיוון

● מים לשתייה:

בבית הקפה "קופי ענן" בראש הר בנטל

● חניה: יש

● הדלקת אש:

מותרת בחניון עין זיוון

● רחצה במים: אין

● חניון לילה: חניון דליות

● ציוד מיוחד:

נעלי הליכה, כובע, מים

● הוראות ביטחות:

בקיצ' יש להצטייד בכמות גדולה של מים

● מפה: מפת טיולים וסימון

שבילים גולן וחרמון

(גיליון מס' 1)

● דמי כניסה: ללא תשלום

צילום: טל ליונגקי

2. חורש עין זיוון

שביל הגולן יוצא מהחניון מערבה לאורך כביש 91 וחוצה אותו ממערב לקיבוץ עין זיוון. השביל נכנס תחילה לחורש צפוף של עצי אלון התולע ואלון מצוי, ויוצא ממנו חיש קל לרמה בזלתית פתוחה, זרועה בטרסות. גלי אבנים רבים משמשים בסיס לעצי אלון התולע. זהו עץ נשיר, הצומח בדרך כלל ברום יותר מ-1,000 מ' מעל פני הים. בין העצים צומחים שיחי אחירותם החורש.

צועדים במישור רחב ידיים, המשמש למרעה. מימין מתנוסס הר אביטל (תל אבו א-נדה), המתנשא לרום 1,204 מ'. על ראש ההר יש מוצב פעיל של צה"ל ואין גישה לפסגה. ההר נקרא על שם שיח' אבו-נדה, הקבור בראש ההר. אבו-נדה (אב-טל בעברית) זכה בכינויו על שום ערפילי הבוקר המסתירים לעתים את ההר, והשיח' גם נודע בסגולתו להוריד גשם.

שביל הגולן עובר ליד מטעי תפוח ומגיע למעגל התנועה הסמוך לקיבוץ מרום גולן. חוצים את הכביש וממשיכים צפונה כקילומטר לאורך הכביש למרום גולן. השביל פוגש את הכביש במקום שעולה הדרך הסלולה להר בנטל.

3. הר בנטל

במקום לנסוע לראש ההר, נגזר על הצועדים בשביל הגולן להעפיל לפסגה בשביל תול, העובר ליד הכביש אל ההר. השביל מתגבר על כ-150 מ' עד הפסגה, ושם יש מוצב לבתי-מאויש של צה"ל ובית קפה מפורסם – "קופי ענן".

הר בנטל (1,165 מ') מתנוסס ממערב לבקעת קונייטרה. שני ההרים, בנטל ואביטל, הם חלק מלוע של הר געש אחד. עמדת הסברה קולית מספרת על הנוף המרהיב הנפרס לרגלי המטיילים. מזרחה מכאן נפרסים נופי בקעת קונייטרה ומישורי הבזלת שבועמק סוריה, וכן החרמון, דרום לבנון, הרי הגליל ומרחבי הגולן. כדאי להשהות מבט על קונייטרה. העיר נכבשה במלחמת ששת הימים ותושביה נטשוה. בהסכם ההפרדה שנחתם ב-1974 היא נמסרה לסורים. הם בנו לידה עיר חדשה, מדינת אל-בעת', והיא נראית ממזרח לקונייטרה הישנה.

סמוך לבית הקפה מוצגים פסלי ברזל פרי יצירתו של הפסל יופ דה-יונג, חבר קיבוץ מרום גולן.

4. השביל לבקעת קונייטרה

שביל הגולן יורד אל פתחה המערבי של בקעת קונייטרה הגדולה, הנמשכת לתחום סוריה. הבקעה הפורייה מעובדת במטעי פרי, בכרמים ובגידולי שדה. בחפירות בבקעה גילתה הארכאולוגית נעמי גורן-ענבר אתר

פריהיסטורי ובו מצבור גדול של עצמות בעלי חיים, בהם קרנף, פרות בר גדולות, סוסים, אריה, צב, אייל אדום, צבי וזאב. על חלק מהעצמות התגלו סימני חיתוך שעשו בני אדם לפני כ-54,000 שנים. בתקופה ההיא היה בבקעת קונייטרה אגם מים גדול, וכשבעלי חיים באו להרוות את צימאונם בני אדם צדו אותם.

השביל התלול, כקילומטר אורכו, יורד במדרון הצפוני של ההר. כאן נותרו שרידים יפים מחורש טבעי ובו אלון מצוי, אלון תולע, אוג הבורסקאים ועצים אחרים.

בבקעת קונייטרה מגיעים למאגר בנטל, המנקז אליו מי גשמים וערוצים שזורמים מזרחה. שביל הגולן עובר בשולי המאגר, חוצה את כביש 959 ויורד לבאב אל-הווא (ליד שלט כניסה לקטע זה של שביל הגולן).

5. באב אל-הווא

באב אל-הווא, נקודת הסיום של הטיוול, הוא אתר מעניין. הסיור בו נפתח במערת הקבורה. המערה תת-קרקעית ולכן יש לחפש אותה בשבע עיניים. פתחה נמצא כ-70 מ' ממערב-דרום-מערב למקום ששביל הגולן חוצה את הכביש. גג המערה משתלב בגובה פני הקרקע והוא בנוי לוחות אבן במתכונת הבנייה "החורנית". בכל צד במערה בנויים שמונה כוכי קבורה בשתי קומות.

אחרי כ-100 מ' מערבה מכאן מגיעים לברכת בראון (ברכת באב אל-הווא) – שמורת טבע המשמרת שלולית חורף ובה עולם צומח וחי מיוחד במינו. בברכה חיים חמישה משבעת מיני הדו-חיים הידועים בישראל: חפרית עין החתול, טריטון הפסים, קרפדה ירוקה, צפרדע הנחלים ואילנית.

שלולית החורף מתפרסת בשקע טבעי, ובשיא גובהה שטחה הוא כ-120 דונם. בתקופה הביזנטית ניצלו תושבי היישוב באב אל-הווא את השקע, סכרו את חלקו הדרומי והפכו אותו לברכת אגירה. אם כן, אתר הרבייה של הטריטון ושל חבריו אינו רק מעשה הטבע אלא גם תוצר פועלם של תושביו הקדמונים של באב אל-הווא, הלא הם היטורים.

שביל הגולן עובר בין שרידי בתי מגורים של היטורים ומגיע לשלט גדול המבשר על קצהו של קטע זה של שביל הגולן.

מצפור הר אדיר

שמורת טבע הר מירון

על הר אדיר, לא הרחק מקיבוץ סאסא, הכשירה רשות הטבע והגנים מצפור יפהפה. המצפור ניצב בלב חורש ירוק-עד וצופה על מרחבי הגליל ודרום לבנון.

מוקדי העניין המרכזיים

תצפית נוף מרהיבה על מרחבי הגליל העליון ודרום לבנון
צמחיית חורש ים-תיכוני

תצפית נוף

מראש הר אדיר

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חניה בהר אדיר, בנתה מרפסת תצפית והציבה שלטי הסבר. הרשות סימנה שביל הליכה מראש הר אדיר לכביש 899.

איך מגיעים?

נוסעים מצומת חירם מערבה בכביש 899 וחונים אחרי כ-1.5 ק"מ ליד השלט המכוון דרומה למערת פער. להר אדיר ממשיכים מערבה עוד כ-2.5 ק"מ ופונים שמאלה בכביש העולה להר אדיר.

רקע

הר אדיר (ג'בל עדתיר), מהגבוהים בהרי הגליל, מתנשא לרום 1,008 מ' מעל פני הים. מדרונות ההר מכוסים בחורש מפותח. העצים השולטים בו הם אלון מצוי ואלון התולע, ומלווים אחרים של החורש כגון אלה ארצישראלית, עוזרר קוצני וקטלב מצוי. בראש ההר יש מחנה צבאי (קל לזהותו על פי האנטנות הרבות). במדרון הצפוני צומחת קבוצה קטנה של חוזרר החורש, מין עץ נדיר ביותר בישראל.

מסלול הטיול

1. הר אדיר

אפשר להגיע ברכב עד כ-200 מ' לפני המצפור, הממוקם מצפון למחנה הצבאי. השביל משולט היטב. ההולכים בו זוכים לשוטט בחורש לח ובו גם עצי אלון התולע, עץ הצומח בפסגות הרמות של הגליל העליון, בעיקר בהר מירון. תוכלו לפגוש כאן גם משוכות פטל לביד, מין המאפיין גם הוא את החורש הלח.

רשות הטבע והגנים בסיוע קק"ל הקימה על ההר מצפור ובו מרפסת ענקית. המרפסת צופה על אתרים רבים בלבנון שבהם נערכו קרבות במלחמת לבנון השנייה (בקיץ 2006). במעקה המרפסת קבועים שלטים ובהם מפות התמצאות, הסברים על מהלכי המלחמה ולוחות הנושאים את שמות 121 הלוחמים שנפלו במלחמה. המצפור הוקם לבקשת משפחות הנופלים.

● **מקום בארץ:** גליל עליון

● **אופי הטיול:**
ביקור בתצפית

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** 200 מ'

● **משך המסלול:**
כחצי שעה

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** חורבת חממה ליד בית ספר שדה הר מירון

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:**
בחורבת חממה

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:** בירידה מהר אדיר יש לצעוד בזהירות רבה

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הגליל העליון (גיליון מס' 2)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

בראש ההר נחשפה מצודה גדולה מתקופת הברזל. זהו מבנה רבוע (כ-50x50 מ') מוקף חומת סוגרים. כלי החרס מראים קשר למרחב הפניקי, וייתכן שהמצודה הייתה מוצב קדמי של העיר הגדולה צור ונבנתה להתגוננות מפני ממלכת ישראל. באחד החדרים נמצא מכוש עשוי ברזל, המכיל גם פחמן. זוהי עדות לכלי הפלדה הקדום ביותר שנמצא בארץ! המצודה נפגעה בעת בניית המחנה הצבאי.

2. שביל מראש ההר

שביל תלול מאוד באורך כ-1.5 ק"מ, מסומן ירוק, יורד מראש הר אדיר ומגיע לכביש 899, כקילומטר אחד ממערב למערת פער. השביל מתאים למיטיבי לכת בלבד. מומלץ לארגן מראש הסעה מסוף המסלול לנקודת ההתחלה.

צילום: טליה אורון

שבים אל נחל יהודה

שמורת טבע יער יהודה

מפולות סלעים בקניון המפורסם של נחל יהודה סיכנו את המטיילים, אבל איך אפשר בלי הנחל הנהדר הזה, כלי הברכות ועמודי הבזלת, הצמחייה והטבע שבשמורת יהודה? רשות הטבע והגנים סימנה שביל טיול חדש ובטוח בנחל יהודה עילי. בואו להכיר אותו ברגליים.

מוקדי העניין המרכזיים

- בילוי באתר מים
- נופי הבזלת בגולן
- צמחיית יער יהודה

תצפית נוף

תצפית על נופי הנחל מראש השביל היורד למפל העליון

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה מרכז מבקרים וחניון לילה ובו שירותים, סככות, שולחנות פיקניק, מזנון ומי שתייה. בנחל הרשות הכשירה שביל חדש ובטוח.

איך מגיעים?

נוסעים בכביש 87 (יהודה-חושניה) לכיוון קצרין, 7 ק"מ ממזרח לצומת יהודה.

רקע

שמורת טבע יער יהודה היא מרחב פתוח גדול בקנה מידה ישראלי. השמורה משתרעת על 66 קמ"ר במישור משופע שיורד ממרכז הגולן אל מורדות הכנרת. האזור מבותר בנחלים עמוקים וזורמים והמישור מצמיח יער פארק של אלון התבור.

יער יהודה משתרע על כ-20 קמ"ר בשמורה ועל עוד 15 קמ"ר במדרונות הנחלים החוצים את המישור. אלון התבור נוטה לצמוח ברווחים גדולים בין עץ לעץ, ובין העצים עולה עשבייה רבה.

בשמורה מתקיימים מינים רבים של חיות בר. הגדולים והבולטים בהם הם צבי ארצישראלי, חזיר בר, תן, שועל מצוי, שפן, נברן השדה, דרבן וקוצן מצוי. בשמי השמורה מרחפים עופות דורסים רבים כגון בז מצוי, עיט נצי, רחם ונשר, וגם מקומן של ציפורי שיר ועופות אחרים לא נפקד. חרק נפוץ כאן במיוחד הוא חרגול ענק, שהופעתו המפחידה זיכתה אותו בשם סגה (אגדה).

השטח זרוע אבנים ועל כן אינו מתאים לחקלאות מודרנית, אך מתאים מאוד למרעה בקר. הבקר והצאן מחליפים את חיות הבר אוכלות העשב שחיו כאן בעבר ונכחדו, והיום רעיית הבקר משתלבת היטב בשמירת הטבע: הפרות אוכלות את העשב בעודו ירוק ובכך מפחיתות את כמות החומר הדליק בקיץ ואת החשש משרפות.

בתחומי השמורה זורמים שישה נחלי איתן: נחל משושים, נחל קצרין, נחל זוויתן, נחל יהודה, נחל בתרה ונחל דליות. מימיהם זורמים לכנרת בבקעת בית צידה

- **מקום בארץ:** גולן
- **אופי הטיול:** מסלול מעגלי בין ברכות מים
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כ-4 ק"מ
- **משך המסלול:** כ-3 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי ובמים
- **עונה מומלצת:** אביב, קיץ, סתיו
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** בחניון יהודה בלבד
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** כן
- **חניון לילה:** חניון מוסדר בשמורת הטבע יהודה, בתשלום
- **ציוד מיוחד:** נעליים להליכה במים, כובע, בגד ים, בגדים להחלפה
- **הוראות בטיחות:** ילדים חייבים מלווה מבוגר הברכות רדודות ואין לקפוץ לתוכן אין להיכנס לנחל בימים מועדים לשיטפונות חובה לעבור בתחנת המידע לפני תחילת ההליכה אין לטפס על החומות ולהיכנס לחורבות יהודה מחשש לקריסת קירות ולנפילות אבנים
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים גולן וחרמון (גיליון מס' 1)
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: חנוך טל

ויוצרים שם נוף לגונות מיוחד במינו. הנחלים אוספים תחילה את מימיהם מעשרות מעיינות זעירים, הנובעים בערוצים רדודים (מסילים). בהמשך הנחלים מתעמקים ויוצרים ברכות ומפלים, ובבקעת בית צידה הם זורמים במישור שטוח לגמרי.

נחל יהודיה

נחל יהודיה הוא אחד הנחלים המפורסמים ביופיים בגולן: מים זורמים כל השנה, ברכות נפלאות לטבילה, וקניון בזלת מרשים מאין כמוהו עטור בצמחייה ירוקה. לא פלא שמטיילים נהרו לנחל, אתגרו את עצמם בטיפוס על יתדות וסולמות חבלים במפלים זורמים וחצו בשחייה ברכות עמוקות.

בשנתיים האחרונות היו מפולות סלעים חוזרות ונשנות במסלול נחל יהודיה עילי והן סיכנו את המטיילים. רשות הטבע והגנים נאלצה לסגור את המסלול והמטיילים בקטע זה של הנחל נאלצו להסתפק בביקור במפל הראשון בלבד. צוות השמורה מצא חלופה הולמת למסלולים שנסגרו, והיום אפשר לטייל במקום בביטחון ולהינות מנפלאות הנחל.

מסלול הטיול

מחניון יהודיה יוצאים דרומה בשביל המסומן באדום. השביל עובר בין עצי אלון תבור ושיזף השיח – הצמחים השולטים ביער יהודיה. שלא כמו אחיו השיזף המצוי, שיזף השיח אינו מגדל פירות אכילים. קל לזהות אותו לפי צורתו השיחית וענפיו הקוצניים המעוקמים בזיגזג.

השביל עובר במעבר תת-קרקעי מתחת לכביש העולה מהכנרת לקצרין (כביש 87) ודרך שער מקושת בגדר הבקר, ומגיע לחורבות הכפר יהודיה. פונים שמאלה (צפונה) בעקבות הסימון האדום וצועדים בין שרידי הבתים.

בימי המשנה והתלמוד היה כאן יישוב יהודי, כפי שמעידים שרידי מבנה ציבורי גדול שהתגלה במקום. חובב מציאות לקח מכאן פעם אבן שבה חקוקים מנורה, מחתה ושופר, אך לשמחתנו היא הגיעה לבסוף אל מקומה הנכון במוזאון לעתיקות הגולן בקצרין.

בשל שרידי חומה היקפית קדומה סברו כמה חוקרים שיהודיה היא סוגני, יישוב יהודי שנחלתו של אגריפס השני, המלך היהודי האחרון. ידוע לנו שבהכנות שעשה יוסף בן מתתיהו למרד ברומאים הוא ביצר את סוגני וכן את גמלא וסלוקיה, ואף על פי כן אין ראיה חד-משמעית שיהודיה היא סוגני.

בהליכה על גדת נחל יהודיה מגיעים אחרי כקילומטר לנקודת מפגש עם שביל מסומן בשחור. עד כאן הצעידה הייתה במסלול הישן והטוב. אפשר להמשיך ולרדת בשביל האדום אל המפל העליון והברכה היפה, אך לא להמשיך הלאה.

השביל החדש ממשיך צפונה בעקבות הסימון השחור ולאחר כקילומטר יורד אל ערוץ הנחל. זה החלק הרטוב של הטיול – הליכה במים כחצי קילומטר וטבילה במי שתי ברכות רדודות בינות לצמחייה השופעת ובאווירה הקסומה שנחל יהודיה משרה. השביל השחור מטפס חזרה לשביל האדום, והשביל האדום מוליך חזרה לחניון יהודיה.

שבילים מונגשים בנחל משושים

שמורת טבע נחל משושים

נחל משושים מציע את עידית הגולן – קניונים עמוקים, זרימת נחלים ומעיינות, נקיקים ומפלים ואתר עתיקות. רשות הטבע והגנים הכשירה מסלול נגיש ובזכותו גם אנשים עם מוגבלויות בתנועה יכולים ליהנות מנופי השמורה.

מוקדי העניין המרכזיים

- בילוי באתר מים
- נופי הבזלת בגולן
- צמחיית יער יהודה
- דולמנים – קברים פרהיסטוריים

תצפיות נוף

שביל התצפיות מעניק מבט מרהיב עין על שמורת נחל יהודה ועל מרחבי הגולן

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הקימה מבנה שירותים, התקינה ברזיות והעמידה שולחנות פיקניק. כמו כן היא הכשירה שבילים לטיול בשמורה וסימנה אותם, והציבה שלטי הסבר.

איך מגיעים?

כ-3 ק"מ מצפון לחד-נס (כביש 888, בין סימני ק"מ 5-6) פונים מזרחה בדרך כבושה. אחרי כ-2.5 ק"מ מגיעים לרחבת החניה של נחל משושים.

רקע

נחל משושים הוא חלק משמורת טבע יער יהודה. השמורה, הגדולה בגולן, משתרעת על פני 66 קמ"ר. עיקר השטח הוא רמה מבותרת בערוצים עמוקים, ומים זורמים בהם כל השנה. פני הקרקע משתפלים מרום 600 מ' מעל פני הים עד 200 מ' מתחת לפני הים בקירוב.

בשמורת יער יהודה זורמים חמישה נחלים. הנחל הצפוני הוא נחל משושים. אורכו כ-35 ק"מ והוא הנחל האיתן הארוך ביותר בגולן. מעיינותיו העיליים נובעים למרגלות הר אביטל ורכס בשנית. בתחילתו הנחל זורם בתעלה רדודה (מסיל). בתחום שמורת טבע יער יהודה הוא יוצר קניון בזלת מרשים ובו מפלים וברכות, ובהן ברכת המשושים המפורסמת.

נחל משושים נשפך לכנרת בבקעת בית צידה (בטיחה). בגלל מתינות השיפוע מי הכנרת חוזרים לשפך הנחל ויוצרים לגונה, הלוא היא לגונת שפך משושים (זאכי). הלגונה היא בית גידול מיוחד, המקיים נופי אחז וביצה נדירים בישראל.

לנחל משושים אגן ניקוז נרחב, 160 קמ"ר גודלו, והוא הנחל היחיד בגולן שמימיו אינם נלכדים במאגרי מים. לכן בגשם עשויים לזרום בו כמויות אדירות של מים, ומפאת הסכנה אין לרדת לתוך הערוץ כשיורד גשם.

- **מקום בארץ:** גולן
- **אופי הטיול:** מגוון מסלולים למשפחות ולמטייבי לכת
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:** שביל התצפיות: 300 מ' שביל הדולמן: 700 מ'
- **משך המסלול:** 10 עד 20 דקות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלויות ולעגלות ילדים:** שביל התצפיות
- **שביל:** רגלי ובמים
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** כן
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים להליכה במים, כובע, בגד רחצה, בגדים להחלפה
- **הוראות בטיחות:** אין לקפוץ לברכת המשושים אין להיכנס לנחל בימים מועדים לשיטפונות בקיץ יש להצטייד במי שתייה בכמות גדולה
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום. כרטיס הכניסה לנחל משושים תקף גם בשמורת טבע יהודה ביום קניית הכרטיס

צילום: עמית זקס

ברכת המשושים

ברכת המשושים מרהיבת-עין ביופיה. נחל משושים זורם כאן במפל מתון אל ברכה גדולה למרגלות מצוק בזלת זקוף, הבנוי מהרבה מאוד טורים של עמודי בזלת בקוטר חצי מטר בקירוב. רוב העמודים משושים (בעלי שש צלעות שוות), ועל שם צורה גאומטרית זו נקראים הברכה והנחל.

בזלת נוצרת מלבה לווהט שהתפרצה ממעמקי כדור הארץ. כשהלבה נחשפת לאוויר היא מתקררת, מתכווצת ונסדקת. משושה הוא אחת הצורות המעטות שאפשר לרצף בהן מישור מבלי להשאיר רווחים בין הצלעות (צורות אחרות הן משולש וריבוע). היקף המשושה ביחס לשטחו קטן מן היקף של צורות אחרות, ומכאן שליצירת משושים דרושה אנרגיה פחותה מהאנרגיה הדרושה ליצירת צורות אחרות, ולכן סביר שבעת התקררות הלבה נוצרו משושים קודם שנוצרו צורות אחרות.

מסלול הטיול

1. שביל התצפיות

אורך המסלול: 300 מטרים

משך הטיול: 10-15 דקות

אופי המסלול: מסלול מעגלי קל מאוד, נגיש לאנשים בכיסא גלגלים

מהכיכר שברחבת הכניסה הולכים על פי השלטים המכוונים אל "שביל התצפיות". אחרי הליכה קצרה מגיעים למרפסת תצפית נהדרת ("המרפסת הדרומית"), המשקיפה על הנוף המרהיב של מרחבי שמורת יהודה ועל הנחלים משושים וזוויתן הזורמים למרגלות מרפסת התצפית, כמאה מטרים תחתיה.

ממרפסת התצפית נראה היטב יער יהודה, המתאפיין ברווחים גדולים בין העצים ובעשבייה רבה, ובמרחק אפשר להבחין בכיפת החרמון ובתלי הגעש של הגולן – בנטל, אביטל, יוסיפון, שיפון פרס – וכן ברכס בשנית (קו הפסקת האש עם סוריה עובר עליו).

השביל ממשיך על כתף הנחל לעוד מרפסת תצפית ("המרפסת הצפונית") ושב ממנה לכיכר ולנקודת היציאה.

2. שביל הדולמן

אורך המסלול: 700 מטרים

משך הטיול: כ-20 דקות

אופי המסלול: מסלול מעגלי קל, נגיש לאנשים בכיסא גלגלים

מהכיכר שברחבת הכניסה הולכים בשביל הפונה דרומה, על פי השלטים המכוונים אל "שביל הדולמן".

שביל העפר חולף על פני החניון המוצל מעצי האיכליפטוס ופונה שמאלה (מזרחה) בשדה פתוח, בין גלי אבנים. בקצה השדה, בחורשת איקליפטוס קטנה, עומד מבנה קטן מאבן בזלת גולמית גדולה. האבן מונחת על אבנים קטנות ממנה כמו שולחן ענק, ויחד נוצר מבנה בעל פתח הפונה דרומה.

זהו הדולמן. דולמן הוא מצבת קבר גדולה. השם "דולמן" בא מהשפה הברטונית העתיקה: "דול" פירושו שולחן ו"מן" פירושו אבן. בברטוניה (בצפון-מערב צרפת) התגלו מבני אבן פרהיסטוריים המזכירים במראם את הדולמנים שבגולן.

בצפון הגולן ובמרכזו פזורים מאות דולמנים. מתי נבנו הדולמנים בגולן? שאלה זו מעסיקה את החוקרים ואין עליה תשובה בדוקה. חלקם סבור שהדולמנים נבנו בתקופת הברונזה הקדומה (האלף השלישי לפסה"ג) וחלקם סבור שהם נבנו בתקופת הברונזה התיכונה 1 (ראשית האלף השני לפסה"ג), אך אלה גם אלה תמימי דעים: הדולמנים שימשו לקבורה. בגולן נחשפו דולמנים מסוגים שונים, חלקם קטנים יחסית ובנויים משלוש אבנים בלבד, אחרים ענקיים בעלי תאי קבורה באורך 1.5 מ' עד 2.5 מ'.

מהדולמן השביל ממשיך מזרחה אל כתף נחל משושים ומשם צפונה מול הנוף הנהדר של שמורת יהודה. במרפסת הדרומית משתלב שביל הדולמן בשביל התצפית ושב לכיכר.

מסלולי טיול אחרים בנחל משושים

מסלולי הטיול יוצאים מהכיכר שליד רחבת החניה ושבים אליה

מפה: חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים גולן וחרמון (גיליון מס' 1).

- שביל הברכה

המסלול הקלאסי של השמורה. אורכו כ-2 ק"מ והוא מסתיים בברכת המשושים (20 דקות במורד וכ-30 דקות בחזרה באותה דרך). מתאים למשפחות אוהבות לכת.

- שביל הנחל

שביל באורך 3 ק"מ. גם הוא מגיע לברכת המשושים. אפשר לחזור לרחבת החניה בשביל הברכה. מתאים למיטיבי לכת.

אל קשתות רחבעם

שביל הגולן: אום אל-קנאטיר

רשות הטבע והגנים שותפה בהתוויית שביל הגולן. קטע זה של השביל מוליך את המטיילים אל נחל סמך ואל בית הכנסת המרתק קשתות רחבעם (אום אל-קנאטיר). בכניסות לשביל הוצבו שלטים חדשים ובחניון דליות הוכשר חניון לילה. ברז מים לשתייה הותקן ליד מזרעת קונייטרה.

מוקדי העניין המרכזיים

נחל זורם
צמחיית הגולן
בית כנסת קשתות רחבעם

תצפית נוף

תצפית מרהיבה על מרחבי דרום הגולן מבית הכנסת בקשתות רחבעם

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

רשות הטבע והגנים שותפה בהתוויית תוואי שביל הגולן (סימונו לבן-כחול-ירוק).

איך מגיעים?

לחניון דליות:

פונים לחניון דליות מכביש 869 (בין סימני ק"מ 15-16), כ-700 מ' ממערב לצומת דליות.

לקשתות רחבעם:

נוסעים בכביש הגישה לנטור ולאחר 3.3 ק"מ (כחצי ק"מ לפני היישוב) פונים שמאלה. נוסעים בדרך הסלולה כ-3 ק"מ עד רחבת החניה של אתר קשתות רחבעם (אום אל-קנאטיר).

רקע

שביל הגולן הוא שביל טיול מסומן באורך כ-120 ק"מ. השביל חוצה את הגולן לכל אורכו, מהחרמון עד הקצה הדרומי של הגולן. מתכנני השביל חילקו אותו ל-15 קטעים. כל קטע מתאים למטיילים מן השורה ואף לטיולי משפחות. מטיילים מיטיבי לכת יכולים לגמוע שני קטעים ביום ולסיים את ההליכה בשבוע. לאחרונה אף הוסיפו שלטים בנקודות שהשביל חוצה בהן את כבישי הגולן. מסלול זה מתאר את קטע מס' 10 בשביל.

מסלול הטיול

1. מזרעת קונייטרה

חניון דליות הוא חניון לילה מרכזי בגולן, בעיקר בגלל מקומו האסטרטגי. אפשר לצאת מכאן צפונה לטיול רגלי בנחל דליות ולהגיע לשמורת גמלא, אך בטיול זה פונים דרומה בעקבות תוואי שביל הגולן.

חוצים בזהירות את כביש 869 ולאחר כמה מאות מטרים עוברים ליד חורבות

- **מקום בארץ:** גולן
- **אופי הטיול:** מסלול חד-כיווני
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-11 ק"מ
- **משך המסלול:** 5 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** מותרת בחניון דליות
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** חניון דליות
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** בקיץ יש להצטייד בכמות גדולה של מים
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים גולן וחרמון (גיליון מס' 1)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: טל ליוונקי

מזרעת קונייטרה. במקום זה נוסד בשנת 100 לסה"נ בקירוב יישוב, והוא מילא את החלל שהשאירה גמלא לאחר נפילתה לידי הרומאים.

כ-100 מ' מדרום לחורבות פוגשים דרך עפר. שביל הגולן ממשיך ישר לפנינו, אך המבקשים למלא את כליהם מים יכולים ללכת 300 מ' מזרחה אל מתקן של "מקורות" סמוך לכביש 808, ובו ברז מים לשירות המטיילים.

2. דרך רומית

לאחר צעידיה של עוד כ-1.5 ק"מ מגיעים לדרך עפר על תוואי קדום של דרך רומית. כשנבנתה היא הייתה מרוצפת אבן ושוליה היו בנויים מאבנים גדולות ובולטות. הדרך עלתה מכיוון שדות המושב רמות אל חורבת רסס בלוט, כחצי ק"מ מערבה מאן. דרך זו הייתה בחלקה נתיב עוד מתקופת הברזל, שהוביל לחנוות אורחה (ג'זחדר) ומשם לדמשק. נראה כי בתקופה הרומית היא הייתה דרך ראשית שחיברה את ארץ ישראל עם סוריה.

3. נחל סמך

הדרך הרומית ושביל הגולן חוצים את חורבת רסס בלוט. סמוך לחורבה נגלה הקצה הצפוני של סוללת מאגר רוויה (סמך). שביל הגולן נמשך 700 מ' בראש סכר המאגר ויורד לערוץ נחל סמך. כאן הנחל רדוד מאוד. בפברואר ובתחילת מרס מתמלאים המטטחים שממערב למאגר במרבד מרהיב של כלניות אדומות וסגולות.

ככל שמתקדמים ערוץ הנחל מתעמק, ולפתע הוא יוצר "ברך" ומתעקל שמאלה. בברך הנחל מזדקר פקק בזלת גדול ויפה בגובה כ-20 מ'. חזיתו יוצרת מצוק מחורץ בעמודים מצולעים.

השביל יורד לערוץ הנחל הזורם, חוצה מנהרת קנים ומגיע לגשר גדול בנוי אבני בזלת. זהו "הגשר הסורי". הסורים בנו אותו כשכרו תעלה להטיית מי הבניאס והחצבאני לגולן ומשם לירמוך. כריית התעלה הייתה אחת הסיבות לפרוץ מלחמת ששת הימים. היום צל הגשר והמים הזורמים תחתיו הם מקום נהדר להפסקה.

ממשיכים לצעוד. שביל הגולן מעפיל בדרך דרומה. לאחר כ-2 ק"מ מגיעים אל קצה קטע זה של שביל הגולן, והשלט המוצב כאן מעיד על כך. עתה עולים שמאלה בדרך מסומנת בשחור. כ-200 מ' אחר כך היא פוגשת שביל מסומן בכחול. מול נקודה זו נובע במצוק הסלע מעיין הקשתות.

4. מעיין הקשתות (אום אל-קנאטיר)

שם המעיין הוא תרגום שמו הערבי (אום אל-קנאטיר) וכשמו כן הוא. המים נובעים אל שקתות בצל שלוש קשתות אבן מפוארות. על פי סגנון בנייתן נראה כי נבנו

בתקופה הרומית. כיום נותרו קשת שלמה וחלק מקשת. יש סברה שהמקום שימש מפעל להלבנת בגדי פשתן, שהיה כנראה ענף התעסוקה העיקרי של תושבי הכפר. בימי קדם בגדי פשתן נחשבו משובחים והיו יקרים מאוד, אך חסרונם היה צבעם הצהבהב. ייתכן שתושבי הכפר ידעו איך להלבין פשתן, וידע זה העשיר אותם מאוד. אולם ייתכן שהיה שם דבר אחר לגמרי. המעיין השופע מול נופי נחל סמך והכינרת הוא גם מקום אידיאלי לפולחן פגאני ולסגידה לכוחות הטבע.

היום המקום נקרא קשתות רחבעם, על שמו של רחבעם זאבי ("גנדי"). בהיותו שר התיירות ביקר כאן זאבי ב-2001, כמה ימים לפני שנרצח בידי מחבלים. שביל סלול ובצדו עצים וספסלים מוליך אל בית הכנסת הקדום של היישוב היהודי שהתקיים כאן בימי המשנה והתלמוד.

5. בית הכנסת קשתות רחבעם

כבר בשלהי המאה ה-19 זיהו שגל האבנים הגדול כאן הוא שריד מבית כנסת קדום. בשנת 2003 החלה החפירה ואחר כך שחזור בית הכנסת בראשות יהושע דריי ("ישו") והארכאולוגים אילנה גונן וחיים בן דוד.

הממצאים מרהיבים. היום חזית בית הכנסת ופתחו שלמים כמעט לגמרי, וכך גם חלקים ניכרים מהקירות האחרים. שני טורי העמודים של האולם המרכזי נותרו על עומדם. גולת הכותרת של הממצאים היא ההיכלית – ארון קודש מפואר הצמוד לקיר החזית הדרומית של בית הכנסת, הפונה לירושלים. גובהה כ-5 מ' והיא השתמרה כמעט בשלמותה. פתח הבמה עשוי כקשת הנישאת על שתי אומנות מעוטרת. בצד כל אומנה ניצב עמוד נושא כותרת מעוטרת בעיטורים גאומטריים ובנשר. גרם מדרגות מאבן עולה לבמה. משקופיה מעוטרים בתבליטים מרהיבים המתארים גפן צומחת מתוך אמפורה, ובקשתות ובצורות גאומטריות ובכרכובים. בראש כל עמוד תבליט המתאר מגורה. כמו כן התגלו עיטורים המתארים עוד סמלים יהודיים כגון מחתה, שופר וארבעת המינים.

מבית הכנסת עולה שביל מדרגות לרחבת החניה של האתר. אפשר להגיע לרחבה גם בדרך סלולה.

שביל נגיש במג'רסה

שמורת הטבע הבטיחה

שפכי הנחלים היורדים מהגולן לכנרת יצרו בבקעת בית צידה נוף ייחודי של לגונות ופלגים. המבקרים מוזמנים להיכנס ללגונה שיוצר נחל דליות ולהכיר עולם טבע שאין כמוהו בשום מקום אחר בישראל. רשות הטבע והגנים הכשירה באתר מסלול נגיש המאפשר כניסה למים בכיסא גלגלים.

מוקדי העניין המרכזיים

היכרות עם אזור הלגונות היחיד בישראל ועם החי והצומח שבו

בילוי במים

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה באתר רחבת חניה, התקינה ברזיות, בנתה מבנים לשירותים, למלתחות ולמקלחות והציבה שלטי הסבר. הרשות מנטרת צמחים פולשים ומחליפה עצים ממוצא זר במינים מקומיים.

איך מגיעים?

נוסעים בכביש המזרחי של הכנרת (92) ובמעגל התנועה המוביל למעלה גמלא פונים מערבה בדרך מסומנת בסימון שבילים כחול, על פי שילוט ההכוונה למג'רסה. אחרי כ-400 מ' פונים מימנה ואחרי עוד 400 מ' בערך פונים שמאלה ומגיעים לרחבת החניה של השמורה.

רקע

שמורת הטבע הבטיחה בבקעת בית צידה משתרעת על 7,000 דונמים בקירוב. המים זורמים לשמורה מנחלי הגולן דליות, יהודיה ומשושים, והם מספקים לה מים מתוקים ונקיים כל השנה.

השמורה מתאפיינת בברכות מים, במעיינות, בשטחי הצפה ונסיגה ובהשתמרות של מכלול נופי ביצה ופלגים הזורמים כל השנה. תנאים אלו הם הבסיס לעושר הרב של מיני צמחים ובעלי חיים בשמורה זו.

ללגונות חשיבות רבה לעופות כמו לבן חזה, פרפור ומיני לבנית ואנפה, והן בית גידול חשוב למיני ברווזים וצוללים. בלגונות חיה אוכלוסייה של טבלן מצויץ והן מקום אכילה חשוב למיני עופות כמו קורמורן גדול, קורמורן גמד, ומיני אנפות.

הלגונות וסבכי הצמחים משמשים אתרי הטלה לדגי הכנרת, בעיקר לאמנון הגליל. באזורים הביצתיים של הלגונות צומחים צמחי מים אופייניים, כגון נהרונית צפה ומדד זוחל, מיני גדות כגון שנית גדולה ושנית מתפתלת, וכן כמה מיני ארכובית. הלגונות הן גם בית גידול למיני צמחים נדירים כגון פשטה שרועה וארכובית צמירה – מינים שבתי הגידול שלהם בארץ נדירים.

מג'רסה הוא שמה הערבי של לגונת נחל דליות, ופירושו מגרסת אבנים. ייתכן שהשם קשור ליישוב הקדום גרסה. בברית החדשה נאמר שבמקום זה עשה ישו את "נס החזירים" (היום מזהים את המקום עם כורסי).

רשות הטבע והגנים הכשירה שני מסלולי טיול בלגונה של נחל דליות: "מסלול יבש" ו"מסלול רטוב". המסלול היבש מאפשר לאנשים עם מוגבלות למצות את

מקום בארץ: גולן

אופי הטיול:

טיול הליכה במים רדודים וחציית ברכה בשחייה (עומק המים משתנה מעונה לעונה)

סוג המסלול: נגיש

אורך המסלול: כקילומטר

משך המסלול: כשעתיים

נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים: כן

שביל: רגלי (חלק במים)

עונה מומלצת: קיץ

מקום לפיקניקים: יש

מים לשתייה: יש

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים: כן

חניון לילה: אין

ציוד מיוחד:

נעליים להליכה במים, כובע, בגד רחצה ובגדים להחלפה, מי שתייה

הוראות בטיחות: אין לסטות מהשביל המסומן הכניסה למים ליודעים לשחות בלבד ילדים חייבים מלווה מבוגר יש להקפיד על שתיית מים

דמי כניסה: כניסה בתשלום

צילום: דובי זכאי

ככל שמתקדמים במורד, הערוץ מתרחב ומעמיק. לאחר כ-300 מ' הערוץ מתרחב ומעמיק עוד, עד שהוא הופך לברכה של ממש, חשופה לשמש. עומק המים בברכות אינו קבוע והוא תלוי בעונה ובכמות הגשם שירדה בחורף. כאן אפשר ליהנות מרביצה במים הנעימים גם כשהשמש יוקדת. מי שמסתפק בטיול עד כאן יכול לצאת שמאלה לגדה הדרומית של הנחל ולשוב במסלול היבש, אך מומלץ להמשיך עוד במים הנעימים עד לשלט המציין את קצה המסלול ומכוון את המטיילים שמאלה, אל הגדה הדרומית של הנחל. זה הזמן לצאת מהמים ולחזור לנקודת המוצא במסלול היבש (דרך עפר). ההליכה אל חלקי הלגונה שמאחורי השלט אסורה, כדי לשמור על ערכי הטבע שבמקום.

המשרד להגנת הסביבה

ירידת מפלס מי הכנרת וחשיפה של שטחי חוף בשמורת הבטיחה גורמות להתפשטות אשלים וקנה מצוי, ועקב כך נפגע בית הגידול הטבעי. המשרד להגנת הסביבה ורשות הטבע והגנים מדללים את האשלים ובוחנים את השפעתה של פעולה זו על התאוששות הסביבה החופית והמימית שבשמורה ועל התחדשותה.

מלוא ההנאה ממראות הנוף. הבוחרים במסלול הרטוב, העובר במורד הפלג, יכולים לשוב לנקודת המוצא במסלול היבש.

מסלול הטיול

1. המסלול היבש

המסלול היבש הוא שביל בטון סלול לאורך הגדה הדרומית של הנחל. המטיילים במסלול זה יכולים להתרשם מנופי השמורה בלי להיכנס למים. המסלול עובר בחלקו בתוך סככות מעוגלות מכוסות מטפסים. אנשים עם מוגבלות בהליכה יכולים לטייל לאורך הלגונה במסלול היבש וגם ליהנות מטבילה במים הקרירים במקום שהוקצה במיוחד לירידה למים בכיסא גלגלים.

2. המסלול הרטוב

המסלול מתחיל סמוך למלחתות, וקודם שיוצאים לדרך אפשר להחליף בגדים. השביל גולש לערוץ הצר של אחד הפלגים של נחל דליות בזרימתו מהגולן אל בקעת בית צידה. על גדות הנחל צומחים עצי ערבה נותני צל, סבכי קנים וצמחים אחרים המאפיינים את גדות הפלגים בשמורת בית צידה. המים רדודים והערוץ מרוצף בחלוקי אבן. יש ללכת בזהירות כדי לא ליפול.

מבצר המערות ומצוק הארבל גן לאומי ושמורת טבע ארבל

צוק סלע מול כנרת וגולן, יישוב קדום ובו שרידי בית כנסת מפואר, שבילי טיול אל מבצר מערות המקנן בנקיקי סלע – כל אלה מחכים לכם בגן לאומי ושמורת טבע ארבל. רשות הטבע והגנים שחזרה לאחרונה את משקוף הפתח בבית הכנסת הקדום וממשיכה במלאכת שימור מבצר המערות.

מוקדי העניין המרכזיים

מסלול למבצר המערות כולל טיפוס מאתגר בסולם יתדות

צמחי מצוקים

מבצר המערות

מצוק הארבל

מסלול מצפורים לכל המשפחה

תצפיות נוף

בראש מצוק הארבל יש מסלול מצפורים לשלוש תצפיות נוף

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חניה, בנתה שירותים, הסדירה שביל תצפיות לכל המשפחה, שימרה ושחזרה את מבצר המערות ושחזרה חלקים מבית הכנסת העתיק.

איך מגיעים?

מכביש טבריה-צומת גולני (כביש 77) פונים בצומת כפר חייטים לכביש 7717 ואחר כך למושב ארבל. לפני שער המושב פונים שמאלה ומאגפים את המושב באיגוף שמאלה. אחרי 1.1 ק"מ מגיעים לחורבת ארבל ולבית הכנסת, ואחרי עוד 2 ק"מ מגיעים לגן הלאומי.

רקע

שמורת ארבל היא חלק מרמת ארבל – רמה בזלתית בגליל התחתון המתרוממת במתונות מזרחה ומסתיימת במצוק אדיר עשוי גיר ודולומיט, המתנוסס מעל בקעת גינוסר והכנרת.

בשמורה צומחים מינים נדירים של פרחים כגון יקינטון מזרחי (פורח בדצמבר) וצבעוני ההרים (פורח בסוף פברואר ובמרס), וכן מינים מיוחדים של צמחי מצוקים, בהם דרדר נאה, שושנתית משורטטת וציפורן משתלשל. בחודשים דצמבר עד פברואר מבקרת בשמורה הציפור הנדירה כותלי. צבעה הכללי אפור-שחור, אך כשהיא פורשת כנפיים נראים עליהן צבע לבן וגוונים עזים של אדום.

מצפון לנחל ארבל מתנשא צוק מרשים נוסף – הר ניתאי (98 מ' מעל פני הים). הר ניתאי נכלל בשמורת ארבל, אך הגישה אליו אסורה.

- **מקום בארץ:** גליל תחתון
- **אופי הטיול:** נוף ועתיקות במסלול מעגלי
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-2 ק"מ
- **משך המסלול:** כ-3 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין להתקרב לשפת המצוק יש להיזהר מאבנים נופלות או מידרדרות בימי גשם המסלול סגור בקיץ יש להצטייד בכמות מספקת של מים
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום (בית הכנסת ללא תשלום)

צילום: אהפיון רשות הטבע והגנים

בית הכנסת העתיק

החוקר אדוארד רובינסון גילה את שרידי בית הכנסת המפואר בשנת 1852, ומאז חפרו במקום כמה פעמים. על פי סגנון הבנייה והממצאים מבית הכנסת החוקרים משערים שהוא נוסד במאה ה-4 לסה"נ והיה פעיל עד המאה ה-8.

בשלב הקדום היה אולם ובו שלושה טורים של עמודים בצורת האות חית.

העמודים נשאו את יציעי הקומה

השנייה ולאורך הקירות היו ספסלים. בחלק המזרחי של הקיר הצפוני נחצבה בסלע קופה ולה דלת קטנה. ייתכן שבאי בית הכנסת הכניסו לתוכה תרומות.

נראה שהמבנה הראשון נהרס, לא ברור מתי, ובמקומו נבנה בית כנסת חדש, כנראה במאה ה-6 לספירה.

שרידי בית כנסת זה הם השרידים שרואים היום באתר. בית הכנסת המאוחר שונה מאוד מקודמו, אך הבנאים השתמשו בפריטים רבים מהמבנה הקודם. השינויים העיקריים היו הוספת גומחה מעוגלת בקיר הדרומי, שיועדה לארון הקודש ולבמה לקריאת התורה, חידוש ריצוף האבן והוספת פתח בקיר הצפוני, המרמז על בנייתה של עוד חזית לבניין. החצר הרחבה צפונה והיא נשענה על שני אולמות ארוכים קמורי תקרה.

נראה שבית הכנסת חרב בשרפה, אולי עקב רעש האדמה הגדול בשנת 749, שפגע ביישובים רבים הסמוכים לשבר הסורי-אפריקני. רעש זה ידוע במקורותינו בשם "רעש שביעית", משום שאירע בשנת שמיטה. לאחרונה שחזרה רשות הטבע והגנים את מבנה השער מחלקיו המקוריים שהיו פזורים בשטח, ועתה הוא מפאר בשלמותו את האתר.

מסלול הטיול

1. תחנת מצפור החרוב

מהכניסה לאתר צועדים בשביל המסומן שחור אל מצפור החרוב, הנקרא כך בשל עץ חרוב הצומח על שפת המצוק. המצפור משקיף על מראה מן היפים בישראל: הכנרת, הגולן, החרמון ומזרח הגליל העליון והגליל התחתון.

2. מבצר המערות

השביל פונה מזרחה ויורד במצוק התלול. יתדות שהתקינה רשות הטבע והגנים במצוק מסייעות מאוד בירידה. השביל יורד אל מרגלות המצוק ופונה מערבה. לאחר כ-800 מ' השביל השחור פוגש שביל מסומן אדום. פונים שמאלה במעלה השביל האדום. השביל מטפס אל מערכת גדולה של חללים שבחזיתותיהם קירות עצומים, בנויים מאבני בזלת שחורות ומאבני גיר לבנות לסירוגין. זהו מבצר המערות (קלעת אבן מען) מן המאה

ה-17, וכנראה בנה אותו עלי בק, בנו של האמיר הדרוזי פחר א-דין, בן למשפחת מען. בנייתו התבססה על המערות שבצוק הסלע. במערות שבתוך המבצר התגלו גם ממצאים מהתקופה ההלניסטית, בהם מטבעות ומקוואות טהרה.

ככל הנראה במערות אלו התבצרו בשנת 37 לפסה"נ קנאי הגליל כשנלחמו בהורדוס. ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו מתעד את המערכה בכתביו. הורדוס פעל בשליחותו של הקיסר אנטוניוס. על פי עדותו של בן מתתיהו המורדים שכנו במערות סמוכות לכפר ארבל. "המערות האלה נמצאו בצלעות הרים תלולים", מתאר בן מתתיהו, "ומכל עבר לא יכול הצבא לגשת אליהן, כי רק משעולים צרים ונפתלים הוליכו אל פי המערות והסלע אשר מעבר פני המערות" (קדמוניות יב 421). הורדוס גבר על המורדים רק לאחר ששלשל את מיטב לוחמיו אל פי המערות בארגזים הקשורים בחבלים. הקנאים נלחמו עד מוות. איש לא נכנע.

3. מצוק הארבל

השביל המסומן אדום עולה עתה במצוק התלול של הר ארבל. המצוק האדיר מתנשא לגובה 180 מ' מעל פני הים ו-390 מ' מעל פני הכנרת, והוא יציר השבר הסורי-אפריקני הגדול ושברים גאולוגיים לרוחב הגליל התחתון.

יש לטפס בזהירות ולהיעזר בכבלים וביתדות הקבועים בסלע. בראש המצוק אפשר לשאוף אוויר, לתת עוד מבט בנוף המרהיב ולסיים את הטיול.

מסלול המצפורים

בראש המצוק הכשירה רשות הטבע והגנים מסלול מצפורים. המסלול מתאים לכל המשפחה ומשך הטיול בו הוא כחצי שעה עד שעה. ואלה המצפורים:

מצפור אל מול הכנרת: משקיף על נופי דרום הגולן והכנרת.

מצפור החרוב: משקיף על הכנרת, הגולן, החרמון ומזרח הגליל העליון והגליל התחתון. המצפור מנציח את זכרו של תת אלוף לונץ.

מצפור הר ניתאי: משקיף על הר ניתאי המתנשא מצפור לארבל.

חדש: שביל הבוסתנים שמורת טבע סוסיתא

תצפית מרהיבה על הכנרת והרי הגליל, בוסתנים עתיקים ושני מעיינות קטנים. מה צריך עוד בטיול קצר אחד בדרום הגולן? רשות הטבע והגנים סימנה שביל טיול חדש בבוסתנים שלמרגלות מצפה השלום.

מוקדי העניין המרכזיים

נוף כנרת וגליל
מעיינות בזלת
שירידי בוסתנים

תצפית נוף

תצפית מרהיבה ממצפה השלום

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות סימנה שביל חדש.

איך מגיעים?

מכביש 98 פונים לשמורה כ-400 מ' מדרום לכניסה לקיבוץ כפר חרוב. הדרך למצפה השלום מסומנת בסימון שבילים שחור. יוצאים לטיול מרחבת החניה במצפה השלום.

רקע

שמורת טבע סוסיתא, במדרון התלול של דרום הגולן, משתרעת על פני יותר מ-18,000 דונם. זהו שטח גדול בקנה מידה ישראלי. פסגת השמורה בהר נמרון (359 מ') מתנשאת כ-500 מ' מעל לכנרת. בתלילות המדרון נחשף טור סלעים מרשים, המדגים את חתר המסלע בדרום הגולן.

מתחת לשכבת הבזלת המצפה את דרום הגולן ("בזלת הכיסוי") מונחים סלעי תצורת הורדוס. התצורה מייצגת מגוון רב של סלעים – תוצר של סביבת השקעה של אזורים יבשתיים ואגמים של מים מתוקים. תצורה זו כוללת גם חרסיות ירקרקות אטימות לחלחול מים, והן הגורם להיווצרות המעיינות הקטנים הנובעים בחלקים הרמים של השמורה. קל להבחין במעיינות אלו מרחוק בזכות מיני צמחים אופייניים למים, השומרים על צבע ירוק גם בקיץ. עם מינים אלו נמנים עבקנה שכיח, פטל קדוש ומינים אחרים. ליד חלק מהמעיינות ניטעו בעבר בוסתנים, ואת חלקם שיקמו תושבי הגולן.

מחוץ לטווח ההשפעה של המים צומחת בתה עשבונית ועמה גם נציגים חשובים של החורש הים-תיכוני והערבתי, בהם אלה אטלנטית, שקד קטן-עלים, לבנה רפואי וחורב מצוי. במורדות הנמוכים של השמורה צומחים עצי שיזף מצוי ושיחי שיזף השיח. באביב, כצפוי, עולה כאן פריחה ססגונית.

גם עולם החי בשמורה עשיר מאוד וכולל חזירי בר, דרבנים, צבאים, ארנבות, שפני סלע, גריות, תנים ועופות כגון כחל, שרקרק, עקב עיטי, רחם ואף מינים מדבריים כגון קורא, שחור זנב ועפרוני המדבר.

● **מקום בארץ:** גולן

● **אופי הטיול:**
מסלול מעגלי קל

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כ-1.5 ק"מ

● **משך המסלול:** כשעה

● **נגיש לאנשים עם**

● **מוגבלות ולעגלות**

● **ילדים:** מצפה השלום,

הטיילת לאורך המצוק

● **לכיוון קיבוץ מבוא חמה**

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** יער

● **מבוא חמה (עין תואפיק)**

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** יער מבוא

● **חמה (עין תואפיק)**

● **ציוד מיוחד:**

● **נעלי הליכה, כובע, מים**

● **הוראות בטיחות:**

● **צעדו בזהירות**

● **מפה:** מפת טיולים וסימון

● **שבילים גולן וחרמון**

● **(גיליון מס' 1)**

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

המאה ה-20. אנו לומדים על כך מדיווחיו של החוקר הגרמני גוטליב שומאכר. ב-1885 בקירוב הוא ביקר בכפר חרב ומנה בו 70 בבתות אבן ובוס. אדמות הכפר נמשכו עד הירמוך ותושביו, אנשים מסבירי פנים, היו יצרני דבש מומחים.

אך נראה כי מצבו הכלכלי של הכפר הידרדר. בשנת 1913 שב אליו שומאכר וגילה שאמנם הכפר גדל מעט, אך שטחי החקלאות הוזנחו, בגלל עדרי הגמלים של בדווים מהסביבה ובגלל סיבות אחרות. שני אנשים עשירים מדמשק היו בעליהם של רוב קרקעות הכפר, ולדברי התושבים הם שנטעו בסביבתו 10,000 עצי זית. לא מעט מהם מעטרים את המדרונות של כפר חרוב עד היום.

המעיינות של כפר חרוב

שומאכר מציין ארבעה מעיינות שופעים למרגלות המצוק הסלעי של כפר חרוב, והוא מונה אותם מצפון לדרום: עין א-ניסואן (מעין הנשים), עין אל-עכא'יס (מעין הכלות), עין א-ריג'אל (מעין הגברים) ועין אל-כוקל'יה (כנראה כלי הקזל לאיפור העיניים). הפלג שזרם לעמק נקרא סיל א-ניסואן.

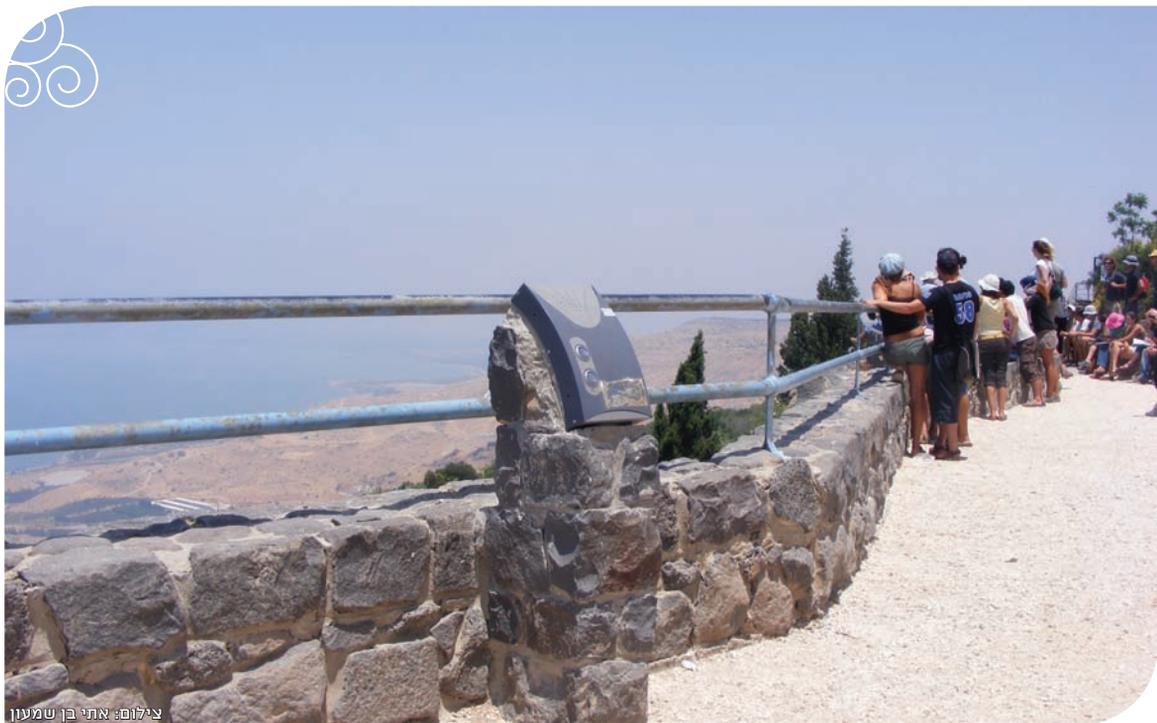
יש להניח שמעין הנשים שימש את נשות הכפר, בין לרחצה בין לצרכים אחרים, ואילו הגברים בילו את עתותיהם במעין משלהם. עד כה לא הצלחנו לזהות את המעיינות בשמותיהם המקוריים המדויקים.

התצפית ממצפה השלום, נקודת היציאה לטיול, היא מן המפורסמות בגולן. 500 מ' מתחת לרגלי הצופה חושפת הכנרת את יפעתה ומאחוריה הרי הגליל נגלים במלוא הדרם. למרגלות צוק הבזלת התלול נראית ערבוביה של משוכות צבר ועצי בוסתן. אלו הבוסתנים של הכפר הסורי הנטוש כפר חרב. בהריסותיו נמצאו פריטים ארכיטקטוניים המעידים על יישוב יהודי מן התקופה הביזנטית, כנראה כפר חרוב (או חרובא) – עיירה בתחום סוסייתא הקדומה.

גרם מדרגות ברזל יורד מהמדרגה של רחבת התצפית אל המישור תחתיה ומגיע לשביל שכיוונו צפון-דרום. חוצים את השביל מערבה ופונים מעט ימינה. ברכת המעיין נסתרת, אבל חישת קנים הצומחת כ-60 מ' ממערב לשביל האורך מלמדת על מים בסביבה. סבך הקנים אינו מזמין במיוחד, אך מעבר צר דרכו מגלה ברכת מים צלולים מפתיעה, בנויה כמה נדבכים של אבני בזלת ומטויחת בפנים בטיח כחול. עץ ערבה קטן ועץ תאנה מדולדל משלימים את התמונה.

כדי להגיע למעיין הדרומי יש לשוב לשביל האורך ולצעוד דרומה, בין עצי הזית הפזורים בשטח. השביל מתקרב למצוק ומגיע לברכה קטנה בצל עצי איקליפטוס. מהברכה השביל חוזר לגרם המדרגות ולמצפה השלום.

עצי הבוסתן שלמרגלות המצוק נשתלו כנראה בראשית

צילום: אתי בן שמעון

מסלול אמת המים גן לאומי ציפורי

ציפורי הייתה בירת הגליל בתקופה הרומית. בעיר נחשפו ממצאים מרתקים ובהם פסיפסים מרהיבי עין, תאטרון ומבני ציבור. רשות הטבע והגנים הכשירה מסלול חדש במערכת המים של העיר הקדומה.

מוקדי העניין המרכזיים

התאטרון
הרובע היהודי
המצודה הצלבנית
בית דיוניסוס
בית חג הנילוס
מערכת המים
בית הכנסת

תצפית נוף

תצפית מרהיבה על מרחבי הגליל מגג המצודה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות חשפה את האתרים הארכאולוגיים בציפורי, בהן חפירות חדשות ביישוב היהודי הקדום שיחין, בתחום הגן הלאומי. הרשות הכשירה את האתר לקליטת קהל: היא בנתה שירותים, ברזיות מים ומזנון, הציבה שלטים ואמצעי המחשה, העמידה תצוגה במצודה הצלבנית, הכשירה תצפית מגג המצודה והסדירה שביל נגיש בין אתרי ציפורי.

איך מגיעים?

מכביש מחלף המוביל-נצרת (כביש 79, בין סימני ק"מ 22-23) פונים צפונה בכביש המוביל לגן הלאומי. בגן הלאומי המסלול מתחיל ברחבת החניה הסמוכה לקופה.

רקע

בימי הבית השני ציפורי הייתה עיר מרכזית, ובראשית התקופה הרומית הפך אותה אגריפס השני, נכדו של הורדוס, לבירתו. יהודים רבים היגרו אליה מיהודה לאחר מרד בר כוכבא, ורבי יהודה הנשיא התגורר בה בסוף ימיו וחתם בה את המשנה. על פי מסורת נוצרית בציפורי התגוררו יואכים וחנה, הורי מרים הבתולה, אם ישו, ובמאה ה-12 יצאו הצלבנים מעינות ציפורי לקרב המכריע נגד צלאח א-דין וכוחותיו בקרני חטיין, והובסו.

המשוטט בגן הלאומי מגלה את שרידי העיר המפוארת: רחובות סלולים מהתקופה הרומית, תאטרון חצוב בסלע ובו מקום לכ-4,500 צופים, בית דיוניסוס – וילה רומית ובה רצפת פסיפס מפוארת, בית חג הנילוס – מתחם ציבורי מעוטרי ב-11 רצפות פסיפס המתארות את חגיגת עליית מפלס מי הנילוס, וכן שרידים מרשימים של בית כנסת.

בציפורי היה מערך משוכלל של אמות ומאגרים להספקת מים לעיר. ד"ר צביקה צוק, הארכאולוג הראשי של רשות הטבע והגנים, חקר מערך זה, ומסלול הטיול עוקב אחר חלקו האחרון של מערך המים, כולו בתחום הגן הלאומי.

- **מקום בארץ:** גליל תחתון
- **אופי הטיול:** חוויה במפעל מים קדום
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** כשעה
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן, חוץ מהסיוור במערכת המים
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים, פנס
- **הוראות בטיחות:** זהירות, חלק מהמסלול חשוך
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: שרון גולדזון

מסלול הטיול

מאגר המים

מרחבת החניה צועדים לפי השלט המכוון דרומה אל מאגר המים. לפני המאגר נגלה בור השיקוע, שעומקו כ-5 מ'. הבור נועד לקלוט את חומרי הפסולת הכבדים ואת הסחף שנספח לאמה, ולמנוע את זרימתם למאגר.

מאגר המים הענק נמצא כ-1.5 ק"מ ממזרח לציפורי העתיקה. המים הגיעו אליו בשתי אמות, שאספו מים ממעיינות הנובעים בכפרים משהד וריינה. האמות מתחברות ובקרבת העיר הן מתפצלות שוב. האמה הצפונית נעלמה ושרידיה אינם נראים עוד, והאמה הדרומית הובילה מים למאגר מים ענקי, חצוב בסלע. אורכו כ-250 מ', גובהו כ-10 מ' ורוחבו המרבי כ-4 מ'. נפח המאגר כ-4,300 מ"ק.

המאגר שימש את ייעודו מן המאה ה-2 עד המאה ה-7 לספירה. הוא נחצב כאן משום שזה המקום הגבוה היחיד בקרבת ציפורי שנמצא בו סלע קירטון, הנוח לחציבה. את המאגר ציפו בטיח פעמיים: במאה ה-2 לספירה הוא צופה בטיח בעל גוון בהיר, ובמאה ה-4 צופה שוב, כנראה בעקבות רעש האדמה הגדול בשנת 363, שגרם לו נזקים כבדים.

ההליכה בתוך המאגר היא חוויה מרשימה. כדאי לשים לב לקשתות התמך, שגם הן נבנו כנראה בשיפוץ המאגר במאה ה-4. בקצה המערבי של המאגר מוביל פתח קטן תחת גרם מדרגות אל מנהרה צרה באורך כ-55 מ'. המנהרה הולכת ונעשית צרה, עד שהיא נחסמת בקיר. בקיר יש פתח של צינור עופרת. בקצהו האחר של הצינור היה מגוף לוויתות המים (המגוף נעלם ואיננו).

מנהרת הפירים

בהמשך המסלול מגיעים למנהרת הפירים. כינוי זה ניתן למנהרה משום שחציבתה החלה ב-6 פתחים (פירים)

אנכיים שנחצבו בעומק הסלע. כשהחוצבים הגיעו לעומק המיועד, הם החלו לחצוב את המנהרה. החפירה בתחתית כל פיר נעשתה בשני הכיוונים.

הביקור במנהרה הוא בקטע באורך כ-90 מ', מפיר 4 עד פיר 6. ההליכה חלקה בקומה זקופה וחלקה בשפיפה. לפני הכניסה למנהרה יש מתקן "עובר-לא עובר" ובו המטייל יכול לבדוק אם ממדיו מרשים לו לעבור במנהרה.

ביציאה מן האמה עולים אל פני הקרקע לשביל באורך כ-700 מ', המלווה את שרידי אמת המים העתיקה עד למבואת המבקרים. סמוך למבואה חפורים שני מאגרי מים קטנים (מאגרי הקשתות). הם חצובים בסלע ולידם עץ חרוב גדול. במאגר הגדול (9x5 מ') תמכו 5 קשתות אבן בתקרת אבן, ובמאגר הקטן הסתפקו הבונים ב-4 קשתות תמיכה. נראה כי אלה המאגרים הקדומים של ציפורי, ששימשו אותה לפני שנחצב המאגר הגדול.

הברכה

ממזרח למרכז המבקרים, בקצה הצפוני של רחבת החניה, יש ברכה פתוחה באורך כ-21 מ' וברוחב כ-14 מ'. החוקרים מניחים שברכה זו שימשה לרחצה ולניו.

כאן, ליד מרכז המבקרים, נוכל להתחיל בסיוור המרתק באתרי העיר הקדומה.

המשרד להגנת הסביבה

לאחר עשרות שנים שבהן נפגע נחל ציפורי מזיהום ומשאיבת מים, הכין המשרד להגנת הסביבה תכנית להזרמת מים לנחל בכמות ובאיכות שיאפשרו לשקם את המערכות האקולוגיות שבו, ולהשיב לאזור את המגוון הביולוגי שהיה בו בעבר.

שביל החלוצים – חוות משמר הכרמל גן לאומי הר הכרמל

רשות הטבע והגנים פרצה מחדש שביל בחוות משמר הכרמל – שביל החלוצים. אתם מוזמנים לשלב אותו במסלול שיורד מאנדרטת הנספים באסון הכרמל לחוות משמר הכרמל, ובהזדמנות זו גם לראות את התחדשות החורש אחרי השרפה הקשה בדצמבר 2010.

מוקדי העניין המרכזיים

אנדרטת הנספים באסון הכרמל
מחצבות קדומים
חוות משמר הכרמל
האגם בנחל אורן

תצפיות נוף

תצפית על מרחבי הכרמל מאנדרטת הנספים בכרמל
מצפור הנוטרים בחוות משמר הכרמל

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות שיקמה את חוות הכרמל והכשירה חניון לילה מוסדר לקבוצות ובו שירותים, מקלחות ומטבח לבישול עצמי. הרשות עוסקת בשיקום האזורים שנפגעו בשרפה הגדולה בכרמל ופועלת להחזיר אליו את המטיילים: היא חידשה את שביל החלוצים, הכשירה אתר טיפוס ליד מחצבות קדומים והקימה מרפסת תצפית במצפור הנוטרים. הרשות גם הייתה שותפה בהקמת האנדרטה לנספים בשרפה.

איך מגיעים?

לאנדרטת הנספים:

מצומת אורן (כביש 4) עולים מזרחה בכביש 721 לבית אורן ופונים ימינה לאנדרטת הנספים בשרפה בכרמל, כ-300 מ' לפני הכניסה לקיבוץ בית אורן.

לחניון האגם:

מאנדרטת הנספים בכרמל נוסעים כ-2 ק"מ מערבה במורד כביש 721 ופונים שמאלה בדרך הסלולה לחניון האגם.

רקע

השרפה הגדולה בכרמל

ב-2 בדצמבר 2010, בחורף שחון מאוד, פרצה שרפה ליד עספאי. השרפה השתוללה חמישה ימים ונספו בה 44 בני אדם. האש כילתה כ-25,000 דונם, רובם חורש טבעי, ופגעה בכ-250 מבנים, 74 מהם נשרפו כליל.

במלאת שנה לאסון נחנכה אנדרטה לזכר הנספים. האדריכל נתנאל בן יצחק תכנן אנדרטה בדמות קורה ענקית של פלדה המתרוממת אל השמים בקשת גדולה. הקשת יוצרת חלון לנוף ובעדו נראים נופי מדרונות הכרמל שעלו באש.

רשות הטבע פועלת לשיקום האזורים שנפגעו. השיקום כולל גם ניטור ומעקב אחר התחדשות החורש, חידוש מסלולים שנפגעו מן השרפה ומסחף הקרקע, חידוש החניונים ונטיעת עצים לצל, וסילוק עצים שרופים מצדי דרכים ושבילים כדי למנוע סיכון בטיחותי. הרשות גם עוקרת נבטים של אורנים כדי למנוע את השתלטותם על השטח.

● **מקום בארץ:** הר הכרמל

● **אופי הטיול:** מסלול הליכה חד-כיווני במורד

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כ-3 ק"מ

● **משך המסלול:** כשעתיים

● **נגישים לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** האנדרטה לנספים בכרמל, מצפור הנוטרים בחוות משמר הכרמל, חניון האגם

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** חניון האגם

● **מים לשתיה:** באנדרטת הנספים, בחוות משמר הכרמל, בחניון האגם

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** חוות משמר הכרמל (לקבוצות בלבד, בתשלום)

● **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:** יש להיזהר בירידה לנחל אורן

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הכרמל (גיליון מס' 4)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

1. מחצבות קדומים

המאנדרטה יורד שביל מסומן בשחור במדרון שמצמיח צמחי בתה: לוטם שעיר, קידה שעירה, מרוזה משולשת וכן רתמה קוצנית – מן החידתיים שבצמחי ישראל. שיח קוצני זה מזכיר במראהו קידה שעירה ובישראל הוא צומח רק בכרמל.

השביל יורד לעיקול כביש 721 ולידו נראים סימני חציבה רבים. כנראה בתקופה הביזנטית הייתה פה מחצבה, ומאבניה בנו את היישוב הקדום ששרידיו התגלו בחוות משמר הכרמל.

2. משמר הכרמל

מעיקול הכביש ורחבת החניה נראה היטב הכביש העולה לגבעה של חוות משמר הכרמל (חירבת שלאה). ממשיכים ברגל בשביל העולה באלכסון במדרון שמשמאל לשער, מחוץ לגדר האתר. מטפסים כ-400 מ' עד השער ונכנסים דרכו לחווה.

באתר יש שרידים של מבנה עתיק, בנוי בסגנון האופייני לתקופות הלניסטית והרומית הקדומה.

סביב האתר התגלו מחצבות קדומות, בתי בד וגתות, טרסות חקלאיות ובורות מים. רק חלק קטן ממנו נחפר, אך מן הממצאים הסיקו החופרים שחירבת שלאה היא עיר כרמל, הנזכרת בכתביו של ההיסטוריון הרומי פליניוס (מאה 1 לסה"נ).

המהבנים העתיקים עולים ימינה למרכז האתר. המבנה הגדול הוא בית חווה. יסודותיו עות'מאניים וחדריו מקיפים חצר. בשנת 1935 עלתה למקום קבוצת הפועלים "משמר הכרמל". תחילה היא התיישבה במחנה אוהלים בנחל אורן וחבריה סללו דרכים, טיפלו בחורש וגידלו ירקות. שנה אחר כך, באפריל 1936, פרצו מאורעות "המרד הערבי" והמתיישבים עברו לבית החווה. הם ביצרו את המבנה והשלימו את הקירות החיצוניים למעין חומה. הערבים תקפו את אנשי החווה בדרכים או בעבודתם, ובשלושה מארבים הרגו 15 מהם. ב-1 באוקטובר 1939 התיישבו בחווה ראשוני קיבוץ בית אורן, אך לאחר כמה נגולים המקום ננטש.

בקצה המערבי של האתר ניצב מצפור הנוטרים – מרפסת תצפית המשקיפה על הנוף הנהדר של מערב הכרמל עד הים.

3. שביל החלוצים

בעקבות השרפה בכרמל התגלה תוואי שביל ישן במדרון הדרומי-מערבי של גבעת משמר הכרמל. רשות הטבע והגנים הכשירה מחדש את השביל, המתחיל סמוך למצפור. זהו שביל החלוצים, המוקדש לזכרו של אסף רמון ז"ל, בנו של אילן רמון, האסטרונוט שנספה בהתרסקות מעבורת החלל "קולומביה" ב-2003. אסף, טייס בחיל האוויר, נהרג בטיסת אימון ב-2009. אורכו של שביל החלוצים כחצי קילומטר. הוא עובר במדרון

צילום: סלמן אבו רוכאן

המתנשא מעל נחל אורן, צופה על המאגר שבנחל וחוזר למחצבות קדומים.

בעבודות הכשרת השביל התגלו במערה קטנה ארבעה רימונים שהכינו אנשי המחצרות העבריות לפני קום המדינה. על הרימונים נכתבו האותיות USA, ראשי תיבות הומוריסטיות של "אונזרע שטיקל ארבייט" (תוצרת עצמית שלנו" ביידיש). בסביבת המערה נמצאו גם סוליות נעליים, פרימוסים וקופסאות שימורים מהימים ההם.

4. נחל אורן

מכאן יורדים בשביל מסומן בירוק לנחל אורן ולקשת בנויה אבן. הקשת היא חלק מאמה שהובילה מי מעיינות לטחנת קמח. הטחנה פעלה עד מלחמת העולם הראשונה.

כאן פוגשים שביל אדום (השביל הירוק מוביל לעין אלון, מרחק קילומטר בערך מכאן) והולכים בו במורד הנחל. לאורך הדרך מבצצים מימיו של עין אורן ולידם פטל קדוש והרדוף הנחלים. עצי החורש כאן גדולים להפליא. מי הנחל הם אתר רבייה לסלמנדרות, ובתחילת החורף הן משריצות כאן ראשונים. בעולם הסלמנדרות הכרמל הוא הגבול הדרומי של תפוצתן.

כחצי קילומטר ממבנה הטחנה יוצר הנחל עמק קטן ולידו שרידי בוסתן – עצי זית, עץ דקל יפה ועצי תאנה – שאריות של הנטיעות של אנשי חוות הכרמל. סכר עוצר בחורף את המים הזורמים בנחל אורן ויוצר כאן אגם קטן ונחמד. רשות הטבע והגנים משקמת את האגם כדי שהמים יישארו בו כל ימות השנה.

השביל האדום עובר על הסכר לגדה הנגדית, ממשיך מתחת לגשר הכביש לגבעת וולפסון ומגיע לחניון האגם. חניון האגם הוא מהגדולים והמרכזיים בכרמל, וכאן מסתיים הטיול. כדאי לשים לב לכיתוב שנראה על הגשר עד היום: "סולל בונה חיפה 1937".

המשרד להגנת הסביבה

לאחר השרפה הגדולה בשנת 2010 הקים השר להגנת הסביבה את ועדת ממשק היער ושיקום אקולוגי בכרמל. על סמך המלצות הוועדה רשות הטבע והגנים משקמת את הכרמל בסיוע מקצועי של המשרד להגנת הסביבה. עד סוף שנת 2014 שוקמו כ-15,000 דונם, שהם כ-50% מהשטח השרוף בכרמל.

מערות המנורה

גן לאומי בית שערים

המערות המרשימות של העיריה הקדומה בית שערים הן מהתגליות הארכאולוגיות המרתקות בישראל. חפירות חדשות באתר מבקשות לחשוף את אזור המגורים של בית שערים, עירו של רבי יהודה הנשיא. לאחרונה פתחה רשות הטבע והגנים לציבור הרחב את מערות המנורה, ובהן תבליטים נדירים.

מוקדי העניין המרכזיים

מערות קבורה יהודיות מהתקופה הרומית
 שרידי העיר בית שערים
 פסל אלכסנדר זייד וסיפור ההתיישבות בשיח' אבריק

תצפית נוף

מגבעת שיח' אבריק

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

רשות הטבע והגנים הכשירה רחבת חניה, בנתה שירותים, הציבה שלטי הסבר, התקינה תאורה במערות והקימה גן נוי ומוזאון המציג ממצאים מהחפירות. כמו כן הרשות אחראית לעתיקות שנחשפו ושותפה לחפירות הארכאולוגיות במקום ולהמשך החפירות לחשיפת העיר בית שערים. הרשות משלבת את הקהילה המקומית בהדרכה ובשמירה על האתר.

איך מגיעים?

גן לאומי בית שערים שוכן בדרומה של קרית טבעון. אפשר להגיע לאתר בשתי דרכים: דרך אחת מסתעפת דרומה מחלקה המזרחי של קרית טבעון (כביש מס' 75); דרך אחת מסתעפת מערבה מול כביש הגישה למושב שדה יעקב (כביש מס' 722).

רקע

העיר בית שערים נודעה כמרכז גדול של תורה בזכות רבי יהודה הנשיא ("רבי"), ראש הסנהדרין, הדמות החשובה בעולם היהודי בסוף המאה ה-2 ובתחילת המאה ה-3 לסה"נ. מאז נקבר רבי בבית העלמין שבה נעשה המקום מקודש, ובבית שערים נקברו מתים מכל קצווי הארץ ואף מחוצה לה. בית העלמין נחפר והמערות הפכו לאחד האתרים הארכאולוגיים המרתקים בישראל.

לאחר הפסקה של כ-60 שנה התחדשו ב-2014 החפירות בבית שערים בראשותה של ד"ר עדי ארליך מאוניברסיטת חיפה. החפירות החדשות לא מתמקדות בקברים כי אם בשטחי המגורים של העיר בית שערים עצמה, סמוך לאתר שבו התגלו בעבר בית הכנסת, בית הבד והבזיליקה. בחפירות אלו מבקשים החוקרים לגלות את הקשר בין העיר לבית הקברות המפורסם שלה. שאלה מעניינת היא, האם קלטה העיר יהודים מהתפוצות כדי שיחיו בה, או האם הם באו רק להיקבר בה?

באזור החפירות, בראש גבעת בית שערים, ניצב פסל ברונזה בדמותו של השומר אלכסנדר זייד רכוב על סוסו ומשקיף על שדות עמק יזרעאל. זייד נמנה עם

- **מקום בארץ:** גליל תחתון
- **אופי הטיול:** ביקור באתר עתיקות, טבע ונוף
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** 2-3 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** חלקית
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** רק במקומות המותרים
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין לשוטט מחוץ לשביל הגן הלאומי
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: הילל גלזמן

מייסדי קבוצת "בר-גורא" שהקימה את ארגון "השומר", ונרצח ב-1938 במארב שהטמינו לו ערבים. ממקום זה נשקף מראה מרהיב עין של עמק יזרעאל, מורדות הכרמל, צפון השומרון והרי הגליל התחתון.

סמוך לפסל נמצא קבר שיח' אבריק. זהו מבנה דו-כיפתי ולידו נבע מעיין קטנטן. מסורת מקומית מספרת שמי המעיין ניחננו בסגולות מרפא.

מסלול הטיול

הטיול בביווי מדרך מצוות האתר ובהרשמה מראש. נקודת היציאה לסיור היא מחניית האתר, לאחר תשלום בקופה. יוצאים ברגל מהאתר אל השביל הנופי שבגן הלאומי ומשם מגיעים למערת המאוזוליאום.

1. מערת המאוזוליאום

זו מערה בחלקו העליון של מכלול המערות. ליד חזיתה התנוסס לתפארה מבנה מפואר, עשיר בתבליטים המתארים בעלי חיים. זה היה "נפש" – מבנה להנצחת מתים. המבנה קרס ואבניו נאספו בקרבת המקום שבו עמד. עיטורי המאוזוליאום מוצגים במוזאון הקטן שבגן הלאומי. במערה זו שרדו ארונות אבן ובחזיתה רצפת פסיפס.

2. מערת הלוחם ומנורתו (3)

במערה זו חמישה אולמות וכ-80 מקומות קבורה. באולם המרכזי חקוקים כמה מנורות שבעת קנים ותבליט קונכייה. המנורה המרשימה ביותר, בעלת שלוש רגליים, חקוקה על ראשו של לוחם. יד זדונית פגעה קשות במנורה, אך היא שוקמה. הכתובות במערה מעידות כי מוצא הנקברים היה מתדמור.

3. מערת ארון הקודש (4)

במערה זו ארבעה אולמות וכ-100 מקומות קבורה. באולם הראשי (משמאל) חקוק עיטור המתאר שני ארונות קודש, אריות, מזבח ומנורות. באולם שמול המדרגות נראית חריתה של גלדיאטור יהודי ולידו כתוב: "גרמנוס בן יצחק התדמורי". בסצנה אחרת על הקיר הרחוק חקוק איש צולל, אולי משל למעבר אל עולם המתים.

4. מערת הגיהינום

במערה זו נמצאו חרותות שתי ספינות סוחר, והן מעידות על ימאות עברית בעת העתיקה. עוד נמצאו

עיטורים גאומטריים חרותים בתוך קפינים (פנלים) מלבניים. שיר אָבֵל בן 11 שורות בשפה הערבית משנת 900 לסה"נ נחקק במשך הזמן. מתחת למערה יש עוד מערה (2), אך היא דלת ממצאים וסגורה למבקרים.

למערת הגיהינום נכנס השומר אלכסנדר זייד ב-1936 ודרך פרצה בקיר הצפוני הגיע אל מערת הפרש. זייד הזעיק את פרופסור מזר ואת יצחק בן צבי, לימים הנשיא השני של ישראל. מזר הציע לזהות את המקום עם בית שערים וזמן קצר לאחר מכן החלו החפירות במקום.

5. מערת הפֶּרֶשׁ (1)

מהגדולות במערות בית שערים. נמצאו בה כ-380 מקומות קבורה, חצובים ב-16 אולמות המסתעפים מפרוזדור צר וארוך בכמה מפלסי גובה. הכניסה לאולמות הייתה דרך דלת אבן כבדה שסבבה על צירה. דלתות רבות נותרו במקומן וגם היום הן סכות על צירן.

במערה יש כמה טיפוסים קבורה. הנפוץ בהם הוא קבר מקמר – קבר מלבני חצוב במדף מוגבה מעל הרצפה ומעליו תקרה בצורת קמרון. טיפוס קבורה דומה הוא קבר מקמר שבקירותיו חצובים שני מדפים והם מוגבהים מהרצפה. מעבר צר ביניהם מוביל לעוד מדף. מלבד קברי מקמר יש עוד שני טיפוסים: קבר כוך, ו"עמוקה" – מקום קבורה חצוב ברצפת החדר. (קבר מטיפוס זה אפשר לראות במערת "הלוחם ומנורתו").

תבליטים וחריתות רבים מעטרים את המערה ובהם פרשים, פרח שושן, מעגלים קונצנטריים, מנורות, שופר, לולב, אתרוג, פך שמן, אריות, קשתות וכתובות בעברית וביוונית.

הדרכה: סיורים למערות המנורה עם מריך מתנדב בתיאום מראש, ללא תשלום נוסף על דמי הכניסה. ההדרכה היא למשפחות (ילדים מגיל 7) וליחידים בימים שישי ושבת, לקבוצות גם בימי השבוע. מספר טלפון לתיאום: 04-9831643.

סיור לילי: ניתן להזמין סיור לילי במתחם הוותיק (לא במערות המנורה) של האתר. סביב המערות הותקנה תאורת עצים ושבילים והיא יוצרת אווירת קסם.

גן לאומי כוכב הירדן

המבצר בגן לאומי כוכב הירדן הוא המושלם במבצרי הצלבנים בישראל, ובזכות מערכות ההגנה המתוחכמות שנבנו בו הוא היה מבצר חשוב. לידו הכשירה רשות הטבע והגנים שביל הליכה בין בוסתנים ונוף מרהיב עין לאנדרטה לזכרו של צ'רלס אורד וינגייט, הידוע בכינויו "הידיד".

מוקדי העניין המרכזיים

מבצר צלבני מרשים, כמעט שלם לגמרי
גן מקלט לצמחים נדירים
גן פסלים המציג יצירות של האמן יגאל תומרקין
שביל בנוף
אנדרטה לזכר צ'רלס אורד וינגייט

תצפית נוף

תצפית נוף מרהיבה מהמבצר על בקעת הירדן, הגלעד והגולן

פעילות הרשות לשיפור השירותים למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה באתר רחבת חזיה, בנתה שירותים וברזיות למי שתייה, הציבה שלטים וסימנה שביל המשקיף על הנוף. הרשות אחראית לחפירות במבצר הצלבני ולשימורן, הקימה גן פסלים מיצירותיו של האמן יגאל תומרקין ויצרה גן מקלט לצמחים נדירים.

איך מגיעים?

כ-15 ק"מ מצפון לבית שאן בכביש בית שאן-טבריה (כביש 90) פונים מערבה לכביש 717 העולה לגן הלאומי.

רקע

מבצר כוכב הירדן הוא השלם והשמור במבצרי הצלבנים בארץ ישראל. המבצר נבנה בראש רמת כוכב, המתנשאת כ-500 מ' מעל בקעת הירדן. בשנת 1168 רכשו את המקום אבירי המסדר ההוספיטלרי, ובזכות הנוף המפעים הנשקף ממנו הם כינו אותו בשם בלוואר (יפה נוף). במבצר יש מערך ביצורים פנימי וחיצוני והוא מוקף בחפיר עמוק. הוא החזיק מעמד בכל מתקפות המוסלמים וצלאח א-דין מעולם לא הצליח לכבושו. רק ב-1189, כששאר חלקי הארץ נפלו לידיהם, הסכימו מגיניו להיכנע והתפנו לצור. המנצחים החריבו את המבצר, אך חלקיו נותרו בשטח ובשל כך היה אפשר לשחזור אותו בשלמותו.

מסלול הטיול

1. מקלט לצמחים נדירים

השביל מתחיל ליד שלט המתאר את המסלול ובקרבתו כמה עצי שיזף גדולים ועץ חרוב. שתי שורות של אבנים מציינות את תחילת השביל ומסמנות אותו לכל

● **מקום בארץ:** גליל תחתון

● **אופי הטיול:**
אתר עתיקות ונוף

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** 1.2 ק"מ

● **משך המסלול:** כשעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** חלקית

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה (בקץ לא בשעות החמות)

● **מקום לפיקניקים:** יש

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:**
אין לסטות מהשביל המסומן

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הגליל תחתון (גיליון מס' 1)

● **דמי כניסה:**
הכניסה בתשלום

צילום: יעקב שקולניק

אורכו. כאן נמצאת גם חלקת מקלט לצמחים נדירים הצומחים על בזלת ובהם אלקנת הגליל ושלהבית הגלגל.

2. נופי גליל

מאחורי השער שממנו השביל יוצא לשטח הפתוח נפרסת תצפית מרהיבה מערבה על נופי הגליל התחתון ועמק

יזרעאל, שמהם מתרוממים הר תבור, גבעת המורה והרי נצרת. קרוב לכאן חוצה הערוץ העמוק של נחל תבור את רמת הבזלת בדרכו אל הירדן.

כמה דקות הליכה בין עצי שקד וזית, שריד לבוסתנים של הכפר כאוכב, מביאים את המטייל לנוף אחר לגמרי. העיקול הצפוני של השביל חושף את הכנרת במלוא הדרה, את עמק הירדן, הגלעד והגולן עד החרמון. באמת מרהיב עין.

עוד כמה דקות הליכה והשביל עובר למרגלותיו המזרחיים של המבצר הצלבני, המתנשא ממש ממעל. פה ושם נראות אבנים מסותתות שנפלו והתגלגלו במדרון. בין הסלעים מיה משפחה גדולה של שפני סלע.

3. גן פסלים

מדרום למבצר משתרע גן פסלים מרתק ובו כ-40 מיצירותיו של הפסל הנודע יגאל תומרקין.

4. שביל הידיד

למרגלות הפינה הדרומית-מזרחית של המבצר מציין שלט את מקומו של השביל היורד לאנדרטה לזכרו של וינגייט, מהלך 400 מטרים. האנדרטה הצנועה עשויה עמוד הבנוי מאבני בזלת ומתנוססת מעל עין הידיד. המעיין, המנציח את כינויו של וינגייט, נובע מתוך מכתש שלמרגלות האנדרטה. המכתש מתחיל בקצה של נקבה חצובה באורך עשרות מטרים, המסתיימת בברכת אגירה. את הנקבה ואת ברכת האגירה בנו אבירי המבצר בתקופה הצלבנית. המעיין, שמן הסתם שפע הרבה יותר מאשר בימינו, העניק מקור מים קבוע נוסף על בורות המים לאגירת מי גשם במבצר.

ממערב למעיין נראים שרידי יישוב קדום – מתקופת הברונזה הקדומה ועד לתקופה העות'מאנית. יש המזהים את החורבה עם רמת, יישוב שזכר במקרא בנחלת שבט יששכר (יהושע יט 21). נראה כי בתקופת המשנה היה כאן היישוב כוכבא וכנראה מכאן נגזר שמו של היישוב הערבי הסמוך – כאוכב אל הווא.

אין מקום ראוי מזה להנצחת אורד צ'רלס וינגייט, הקצין הבריטי המומחה לענייני ערבים שהגיע לארץ ישראל בספטמבר 1936. וינגייט בא לארץ ישראל אוהד הערבים ועזב את הארץ ב-26 במאי 1939 ציוני נלהב.

בתום הביקור באנדרטה יש לחזור לשביל. השביל ממשיך דרומה ושב למבצר דרך החפיר שבפינתו הדרומית-מזרחית.

צ'רלס אורד וינגייט

צ'רלס אורד וינגייט נודע כמפקדן של "פלוגות הלילה", שתפקידן העיקרי היה להגן על חלק קו צינור הנפט עירק-חיפה שעבר בעמק יזרעאל. הוא פיתח תורת לחימה המושתתת על ניידות ופשיטות ליליות, והנהיג בפעם הראשונה מערך אימונים מסודר שכלל מטווחי ירי, קריאת מפות טופוגרפיות, שליטה במגוון כלי נשק ותנועה בלילה. הוא לא הקפיד על משמעת מסדרים ותרגילי סדר, אך היה קפדן מאין כמוהו בכל הנוגע למשמעת מבצעית, ולא היסס להכות לוחם שהתרשל. הוא שהה בארץ כשנתיים וחצי בלבד, אך החותם שהשאיר היה אדיר, וחשוב מכך: הוא חינך ואימן דור של לוחמים. רבים מהם היו למפקדים בכירים בצה"ל בעשרים שנותיו הראשונות.

לימים סיפר כיצד נהפך לתומך נלהב בציונות: "כאשר למדתי בבית-הספר, התבוננו בי מגובה והביאו אותי לידי כך שהרגשתי כי לא-יוצאח אני ובלתי-רצוי בעולם. כאשר הגעתי לארץ-ישראל, מצאתי שם אומה שלמה אשר התייחסו אליה באופן דומה במשך עשרות דורות, ובכל זאת, בסופו של דבר לא הובסו בניה; הם מהווים כוח גדול בעולם והרי הם בונים את ארצם מחדש. חשתי כי אני שייך לעם כזה."

הבריטים העריכו את מקצועיותו של וינגייט, אך לא נתנו בו אמון משום שחשדו שהאינטרסים היהודיים קודמים בעיניו לאינטרסים של ארצו, והוא הורחק מארץ ישראל. במלחמת העולם השנייה הוא פיתח "פלוגות לילה" באתיופיה ובבורמה. ב-1944 הוא נהרג בבורמה בתאונת מטוס. כך סיים את חייו הקצין הבריטי שזכה ביישוב היהודי לכינוי "הידיד".

הערים הביזנטיות גן לאומי בית שאן

בגן הלאומי בית שאן מוצגים שרידי הפאר של בית שאן הרומית והביזנטית. מעל כל אלה מתנשא התל הגבוה שכיסה את בית שאן המקראית. בתחום הגן הלאומי עובר נחל חרוד, שהוא נחל איתן. רשות הטבע והגנים הכשירה באתר מסלול נגיש לבית המרחץ, לתאטרון הרומי ולקרדו.

מוקדי העניין המרכזיים

אתרי העיר

נחל חרוד

תצפיות נוף

תצפית מרהיבה מראש תל בית שאן על מרחבי עמק המעינות והרי גלעד

תצפית מאזור דגם התל במבואה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הציבה באתר אמצעי המחשה, הסברה ושלטים והיא אחראית לתפעולו. הרשות מסייעת בחפירות הארכאולוגיות ובשחזור ושימור הממצאים מהן.

איך מגיעים?

לכניסה הראשית מגיעים מרחוב שאול המלך בבית שאן.

רקע

בית שאן הקדומה ניצלה עד תום את הקרקעות הפוריות והמים השופעים סביבה, את האקלים הנוח לחקלאות ואת מקומה על צומת דרכים חשוב. בני אדם התיישבו בבית שאן כבר באלף ה-5 לפסה"נ. בתקופה הכנענית המאוחרת (מאות 16-12 לפסה"נ) היא הייתה בשליטתה של מצרים.

נראה כי גם הפלשתים שלטו בעיר זמן מה. על פי המקרא הפלשתים הוקיעו את גופות המלך שאול ובניו על חומת בית שאן לאחר שהביסו את צבא ישראל בקרב הגלבע. מאוחר יותר (ב-732 לפסה"נ) החריב המלך האשורי תגלת פלאסר השלישי את בית שאן במסע מלחמה על ממלכת ישראל.

בתקופה ההלניסטית (המאה ה-4 לפסה"נ) נוסדה בבית שאן עיר-מדינה (פוליס) חדשה על פי מסורת התרבות העירונית ההלניסטית במזרח: רחובות מעוטרים בעמודים, מקדשים, תאטראות, שווקים, בתי מרחץ ומזרקות מים. העיר נקראה ביוונית ניסה סקיתופוליס, על שם אומנתו של דיוניסוס, אל היין. לפי מסורת המתיישים נקברה האומנת של דיוניסוס בבית שאן.

בשנת 63 לפסה"נ כבשו הרומאים את העיר. בית שאן נכללה בערי הדקפוליס – קבוצת ערים בעלות צביון תרבותי הלניסטי-רומי, רובן בעבר הירדן. העיר שגשגה והוקמו בה מבני ציבור מפוארים.

גם בתקופה הביזנטית, כשדת המדינה הייתה נוצרית, המשיכה בית שאן לפרוח ובמאה ה-5 לספירה הפכה לבירת המחוז השני של ארץ ישראל (פלסטינה סקונדה), שכלל את עמקי הגליל ואת עבר הירדן המזרחי. העיר השתרעה על כ-1,300 דונם ואוכלוסייתה מנתה יותר מ-40,000 תושבים. בית שאן נודעה כאזור

● **מקום בארץ:** בית שאן

● **אופי הטיול:** מסלול מעגלי באתר ארכאולוגי

● **סוג המסלול:** נגיש

● **אורך המסלול:** כ-1.5 ק"מ

● **משך המסלול:** כשעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** מהמבואה לבית המרחץ, לתאטרון הרומי ולקרדו

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:**

סתיו, חורף, אביב

● **מקום לפיקניקים:** יש

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**

נעליים, כובע

● **הוראות בטיחות:**

אסור לטפס על מבנים עתיקים ואסור להישען עליהם

● **דמי כניסה:**

הכניסה בתשלום

צילום: שרון גולדמן

2. הדקומונס

הדקומונס הוא רחוב מרוצף באבני בזלת. בחלקו הדרומי-מערבי תחם את הרחוב קיר בזלת עבה ובו הותקנו חנויות קטנות מקורות בקמרון. בחזית הרחוב ובמקביל לו הייתה ברכת נוי ארוכה (487 מ', עומקה 70 ס"מ). בתקופה הביזנטית נבנתה ליד הדקומונס בזיליקה – שוק פתוח מוקף סטווים.

3. רחוב הגיא

סמוך לבזיליקה הצטלבו שלושה רחובות ראשיים של העיר. הארוך והחשוב שבהם מכונה רחוב הגיא, על שום שהוא נמשך לאורך אפיק נחל עמל. משני צדי הרחוב ניצבו טורי עמודים נושאי קורות אבנים. מעל נחל חרוד הפך הרחוב לגשר ענקי. מעל לרחוב מתנשא תל בית שאן.

4. מרחוב הגיא למבואה

מסלול הטיול עובר דרך עוד בית מרחץ ולידו אולם השירותים הציבוריים – מבנה ובו חצר מוקפת עמודים. לקירות המבנה צמודים 57 מושבי אסלה ותחתיהם הותקנו תעלות ביוב עם מים זורמים. מאחורי השירותים התגלה מתחם פולחני ובו מקדש, מזבחות ונימפיאון. מכאן הדרך ליציאה קצרה.

לילות שאן

מיצג אור-קולי מרהיב המציג את הממצאים בעתיקות ומעשיר את הביקור באתר בחוויה רב-חושית. מוצג בחודשים מרס עד אוקטובר בימים ב', ג', ד', ה', לאחר רדת החשכה. המיצג בתשלום ובתיאום מראש. טל' *3639 או 04-6481122.

המלצה לסיור משער קיסריה

קבוצות יכולות להתחיל את הסיור בשער קיסריה – השער המערבי של בית שאן הקדומה. הכניסה היא מרחבת החניה שליד נחל חרוד (כביש 7078), כ-600 מ' מדרום למעגל התנועה בכניסה הצפונית לבית שאן (צומת הכבישים 71 ו-7078). הכניסה מכיוון זה מעניקה תצפית מרהיבה על עתיקות בית שאן.

את הכניסה משער קיסריה יש לתאם מראש בטל' 04-6587189 ולארגן רכב אוסף ברחבת החניה של הכניסה לגן הלאומי.

חקלאי משובח המצטיין בייצור בדי פשתן, והאמורא ריש לקיש אמר עליה "אם גן עדן בארץ ישראל הוא, בית שאן פתחו" (עירובין י"ט ע"א).

לאחר הכיבוש הערבי במחצית הראשונה של המאה ה-7 לספירה הפסידה בית שאן את בכורתה לטבריה, ורעש האדמה האדיר בשנת 749 החריב אותה כליל. בית שאן הפכה ליישוב כפרי, ובתקופת הצלבנים נבנתה בה מצודה ממזרח לאמפיאטרון העזוב.

מסלול הטיול

1. מהמבואה למונומנט המרכזי

הסיור מתחיל בדגם העיר הרומית-ביזנטית שבמבואה, ומשם ממשיך לתאטרון המרשים, שבו היו כ-7,000 מקומות ישיבה. גוש המושבים הנמוך ובו 23 שורות שרד בשלמותו. מחוץ לתאטרון ניצב טור היקפי של אומנות שתמכו כנראה בקמרון. הקמרון הקיף את התאטרון מן החוץ ונשא עליו גוש מושבים שלישי.

התחנה הבאה היא בית המרחץ המערבי. בית המרחץ נבנה בסוף המאה ה-4 ופעל במשך כל התקופה הביזנטית. המבנה המרכזי מוקף משלושת אגפיו סטווים הנפתחים לעוד חדרים – רובם מרוצפים בפסיפסים או באריחי שיש צבעוני.

מבית המרחץ השביל מוביל לקרדו (רחוב פלדיוס). אורכו כ-150 מ' והוא נקרא על שם המושל שבנה את הסטיו הסמוך לו (פרט זה נזכר בכתובת שנמצאה ברחוב). הרחוב מרוצף כולו באבני בזלת ותחתיו נבנתה תעלת ניקוז. בצדו המערבי של הקרדו נראית הסיגמה – כיכר חצי עגולה ששימשה מרכז למסחר ולבילוי. במרכז אחד החדרים המקיף את הסיגמה יש פסיפס ובו מדליון המתאר דמותה של טיכה, אלת המזל של העיר.

התחנה הבאה היא המקדש הרומי. שרידי המקדש הנראים כיום הם מן המאה ה-2 לספירה. חזיתו פונה לצפון-מערב והיא בו אולם קדמי, שבחזיתו ניצבו ארבעה עמודים ענקיים בגובה 9.5 מ' ובמסקל כ-25 טונות כל אחד, מסותתים מאבן אחת. מעליהם היו כותרות קורינתיות גדולות שתמכו בגמלון. העמודים וכותרותיהם קרסו ברעידת האדמה בשנת 749, והם מוטלים על הארץ בדיוק במצב שנותרו בו אחרי רעש האדמה.

מצפון למקדש נמצא הפרופיליאון – מבנה שער מפואר בעל שלושה פתחים. נראה שדרכו עלתה דרך לראש תל בית שאן, שגם עליו התנוסס מקדש. בקרבתו נמצאים שרידי הנימפיאון – מבנה בגובה 13 מטר בעל חזית מפוארת, ששימש מזרקה. סמוך לכאן עובר הדקומונס. בצומת הרחובות הייתה רחבה מרוצפת ומעליה התנשא מבנה עמודים מפואר ("המונומנט המרכזי").

מסלול נגיש בעיר המבצר גן לאומי אפולוניה

גן לאומי אפולוניה שוכן על רכס כורכר המתנשא מעל חוף הים. באתר יש שרידים של מבצר צלבני ובראשו תצפית מרהיבה על צוקי החוף התלולים במרחב שבין הרצליה לנתניה. רשות הטבע והגנים הכשירה לאחרונה באתר מסלול נגיש לרוב אתרי הגן.

מוקדי העניין המרכזיים

שרידי עיר נמל כנענית
מבצר צלבני

תצפיות נוף

תצפית מראש המבצר על מצוק הכורכר
מרפסות תצפית לאורך שביל הביקור

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הסדירה רחבת חניה, בנתה שירותים, הציבה שלטי המחשה, הסדירה שביל נגיש באורך כ-1.5 ק"מ בין אתרי הגן הלאומי, בנתה תצפיות וייצבה את המבנים העתיקים.

איך מגיעים?

בצומת כפר שמריהו פונים מערבה ונוסעים ברחוב קרן היסוד עד רחוב וינגייט (מעגל התנועה השני). ברחוב וינגייט פונים צפונה (ימינה) ונוסעים ישר עד שער הגן הלאומי.

רקע

הפניקים התיישבו כאן בשלהי המאה ה-6 לפסה"נ (התקופה הפרסית) וקראו למקום ארשוף, על שם האל רשף – אל המלחמה והסערות. יורדי ים מצטיינים אלו ניצלו את המפרץ הטבעי לבניית מעגן אניות – חוליה בשרשרת נמלים ששימשו אותם לסחר עם העולם היווני. הפניקים עסקו גם בהפקת צבע מחלזונות ארגמן, שנמצאו בשפע על החוף.

במאה ה-2 לפסה"נ הפכה ארשוף לנמל הלינטי. יושבי המקום זיהו את רשף עם האל היווני אפולו, וארשוף הפכה לאפולוניה. בתקופה הביזנטית (מאות 4-7 לספירה) היא נקראה סוזוסה ובתקופה זו הגיעה לשיא פריחתה. העיר השתרעה על 280 דונם ופעלו בה גתות, בתי בד לעיבוד תוצרת חקלאית וכן תעשיית זכוכית מפותחת.

בעקבות הכיבוש הערבי (שנת 640) הצטמצמה סוזוסה אך נותרה על כנה, ונראה שנמשכה בה שגרת החיים. הערבים השיבו לעיר את שמה הפניקי וכינו אותה ארסוף, וביצרו אותה בחומה חזקה בהיקף 90 דונם.

בשנת 1099, לאחר שכבשו את ירושלים, צרו הצלבנים על ארסוף. המתקפה נכשלה. רק שנתיים מאוחר יותר נכנעה העיר למלך הצלבני בלדווין הראשון, שנעזר בצוי גנואזי. תושביה המוסלמים הורשו לעזוב עם רכושם, ושם היישוב שונה לארסור. בשנת 1191 התחולל בקרבת מקום קרב חשוב, הלוא הוא קרב ארסוף. הצלבנים, בהנהגת ריצ'רד לב הארי, הביסו את המוסלמים בהנהגתו של צלאח א-דין. קרב זה ביסס את מעמדה של הממלכה הצלבנית במישור החוף במאה השנים הבאות, בקירוב.

- **מקום בארץ:** שרון
- **אופי הטיול:** ביקור באתר עתיקות
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע
- **הוראות בטיחות:** אין להתקרב לשפת המצוק
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: יעקב שקולניק

בשנת 1261 היו אלה האבירים ההוספיטלרים שהפכו את ארסור למבצר חזק, אך גם הוא לא הועיל. ב-1265 עלה עליו הסולטן הממלוכי ביברס בכבודו ובעצמו. במקום התנהל קרב מר במשך 40 יום, ובסופו הסכימו האבירים ההוספיטלרים להיכנע בתנאי שיתור להם לעזוב את העיר. ביברס נעתר, אך לאחר שחדרו כוחותיו למבצר הוא שינה את דעתו, אילץ את האבירים להרוס את חומות המבצר במו ידיהם, ולקח אותם בשבי. בכך הקיף הקץ על היישוב בארסור ועל המבצר הצלבני.

מסלול הטיול

1. החפיר הדרומי

ליד הכניסה לאתר יש שולחנות פיקניק מוצלים ומבנה שירותים. השביל יוצא מכאן ומגיע אל החפיר הדרומי. החפיר הוא תעלה ברוחב כ-10 מ' ותחום בשני קירות זקופים: קיר חומת המבצר וקיר החפיר.

2. מרפסת תצפית ווילה רומית

השביל מגיע למרפסת עץ נגישה, הצופה על האזור שמדרום לתל ועל שרידי וילה מהתקופה הרומית. באזור זה השתרעה באותם ימים שכונת מגורים. הווילה כללה חצר מרכזית פתוחה ובמרכזה ברכת מים מוקפת בטור עמודים, ונשקף ממנה מראה מרהיב עין של הים. מעל לוילה נמצא שרידי ברכות מהתקופה הביזנטית, אך ייעודן אינו ברור.

במקום זה מתפצל השביל, ודרך שאינה נגישה לאנשים עם מוגבלות ולעגלות עוברת ליד שתי ברכות מים מעל הווילה. בשני המתחמים החדשים שנחפרו במקום התגלו שרידי מבנה מהתקופה הצלבנית, אך גם ייעודו אינו ברור. בשכבה שמתחתיו התגלו שרידי מבנה מהתקופה הביזנטית עם רצפת פסיפס ללא עיטורים.

3. כבשן סיד

השביל נמשך על ראש הרכס וחולף על פני בור מים עות'מאני. בתקופה מאוחרת יותר כנראה שימש הבור ככבשן לשרפת גיר ועץ כדי להפכם לסיד. הכבשן הוא בור מדופן באבנים וקוטרו כ-4 מ'. הבעירה בכבשני סיד נמשכה שלושה ימים עד שישה ימים, לפי גודל הכבשן.

סמוך לכבשן הדרך מתפצלת ושביל אחד מוביל לשולחנות פיקניק מוגנים.

השביל הראשי מגיע לעוד מרפסת עץ, על תוואי הגשר שהוביל אל המבצר. הגשר נהרס עם המבצר, אך עדיין אפשר לראות בתחתית החפיר את שני העמודים שתמכו אותו. השביל מגיע עד פתח המבצר הצלבני עצמו. ניתן להיכנס למבצר ברגל.

4. המבצר הצלבני

המבצר הצלבני שוכן בצפון-מערב העיר. ההרס הרב שהותירו אחריהם הכובשים הממלוכים ניכר בכל פינה:

חומות הרוסות, חדרים שרופים ואבני בליסטראות (כדורי אבן) שירו התוקפים על המבצר. גרמי מדרגות שנתרו בשטח מעידים על קומות עליונות שהיו ואינן.

בחפירות התגלה שהמבצר הצלבני נבנה בשני שלבים, ובתקופה הממלוכית גם נוסף נדבך, בהיקף שטרם הוברר. ביצורי המצודה כללו חפיר עמוק ושלוש מערכות של ביצורים. מעל לחפיר, שעומקו הגיע לכ-14 מ', נמתח גשר, חלקו מאבן. בדרום-מזרח החפיר נותרה אומנה בולטת, שהיא חלק מקשת הגשר. נראה כי האומנות שימשו בסיס לגשר עץ מתרומם.

מערך הביצורים כלל חומה חיצונית עם חמישה מגדלים גדולים, שלושה מהם בצורת חצי עיגול. המגדלים והשטח שתחמה החומה שימשו בסיס למצודה עצמה. בתוך מערך ביצור זה נבנתה עוד חומה, רוחבה כ-4 מ', וגם בה נבנו מגדלים בצורת חצי עיגול, אך קטנים ממגדלי מערך הביצור החיצוני. ממגדלי חומה זו שרד המגדל הצפוני-מזרחי, שקוטרו כ-5 מ'. שער המצודה קבוע בחומה זו. מערך הביצור השלישי היה מגדל העוז.

מגדל העוז ניצב בלב חצר המצודה והיה ניתן להתבצר בו ולהגן עליו גם אם שאר חלקי המצודה נפלו בידי האויב. המגדל היה מבנה ענקי, גבוה בכ-15 מ' מהמפלס שנתר בימינו. בראש שרידי המגדל בנויה מרפסת תצפית וממנה נפרס מראה מרהיב: במערב חוף הים, בצפון ארובות תחנת הכוח בחדרה, ובדרום ארובות תחנת הכוח באשדוד. ביום בהיר מאוד אפשר להבחין גם בארובות תחנת הכוח באשקלון. מכאן נראים גם שרידי הנמל הצלבני, ששכן ממש למרגלות המצודה.

מהמבצר השביל שב לנקודת המוצא. בדרך עוברים ליד אזור פיקניקים מוגן.

המשרד להגנת הסביבה

המצוק החופי, שהגן הלאומי אפולוניה הוא חלק ממנו, הולך ונהרס בעקבות נסיגה גדולה של קו החוף בשנים האחרונות. בשנת 2012 אישרה הממשלה להקים חברה ממשלתית למיגון ולמניעת התמוטטות המצוק החופי, בראשות השר להגנת הסביבה. החברה מופקדת על תכנון ההגנות הימיות למניעת התמוטטות המצוק ועל בנייתן ותחזוקתן, בראייה ארצית רחבה.

שביל החצבים בתל אפק

גן לאומי הירקון-אפק

מתחם תל אפק בגן לאומי ירקון הוא פארק בילוי בחיק הטבע ובו גם שרידי עבר מהתקופות הרומית, העות'מאנית והמנדטורית, ותצפית מרהיבה על גוש דן. שביל החצבים עובר בין אתרי הפארק. רשות הטבע והגנים יצרה בפארק אגם ושיקמה ברכת חורף, והם מקלט לעולם מיוחד של צמחים ובעלי חיים.

מוקדי העניין המרכזיים

- מבצר פינאר באשי
- שרידי העיר הרומית אנטיפטריס
- אגם מלאכותי
- ברכת חורף
- מפעל מים מנדטורי
- אתר בילוי בחיק הטבע

תצפיות נוף

ממבצר פינאר באשי יש תצפית מרהיבה על גוש דן

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה אתר בילוי ונופש בחיק הטבע ויצרה ברכת חורף. הרשות חשפה בחפירות את שרידי אנטיפטריס ומשמרת אותם, והיא משמרת גם את המבצר העות'מאני פינאר באשי.

איך מגיעים?

מראש העין נוסעים בכביש 483 בכיוון פתח תקווה, ולאחר כ-1.2 ק"מ פונים ימינה על פי השלט המכוון לגן הלאומי. נוסעים עוד כ-500 מ' ופונים שמאלה לגן הלאומי.

רקע

גן לאומי הירקון-אפק משתרע על פני 13,000 דונם, מתל אפק עד מחלף מורשה. בגן הלאומי שני מתחמים: תל אפק, ומקורות הירקון. שביל החצבים במתחם תל אפק עובר בין אתרי הטבע והעבר החשובים שבפארק, ונקרא כך בזכות החצבים הרבים הצומחים לאורכו.

תל אפק משתרע כיום על 120 דונם, אך מי הירקון כרסמו חלקים ממנו ויש להניח שבעבר היה גדול יותר. פסגת התל מתנשאת 36 מטרים מעל פני הים, כ-15 מ' מעל סביבתו. בימי קדם נודעה למקום חשיבות אסטרטגית רבה משום שהוא חלש על המעבר החשוב בדרך הבין-לאומית ממצרים לדמשק. הדרך עקפה את הביצות ממזרח ועברה ליד העיר אפק.

מסלול הטיול

1. חורשת האיקליפטוס

חורשת האיקליפטוס והחניון הגדול שבצל העצים הם מקום נעים להתארגנות לטיור ולארוחה קלה.

- **מקום בארץ:** מישור החוף
- **אופי הטיול:** טיול קצר ברגל ובילוי בפארק ובאתר עתיקות
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** כשעה
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** שולחנות פיקניק נגישים בגן הלאומי
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** רק במקומות המותרים
- **רחצה במים:** אסורה
- **חניון לילה:** בגן לאומי מקורות הירקון, לקבוצות בלבד
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין להיכנס למי האגם ולירקון
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: גיא מדור

2. ברכת החורף

ברכת החורף היא מאגר מים טבעי, המתמלא בחורף במי גשמים ומתייבש בקיץ. זהו בית גידול מיוחד, שבו רב השוני בין החורף לקיץ, ועל כן מתקיימים בו צמחייה ובעלי חיים שהסתגלו לתנאים אלו. הברכה היא אתר רבייה של מיני דו-חיים כגון אילנית מצויה, קרפדה ירוקה וטריטון הפסים. בעבר היו בישראל אלפי ברכות עונתיות, אך רובן נעלמו בתהליכי פיתוח.

3. התאטרון והקרדו

התאטרון הקטן שהתגלה באתר אירח כנסים ומופעי מוזיקה. הוא נבנה בתקופה הרומית המאוחרת (במאה ה-4 לספירה) וייתכן שבנייתו לא הושלמה מעולם. החוקרים משערים שהמבנה נפגע ברעש אדמה.

ממדרון התאטרון אפשר לצפות במעבר אפק, בין מעיינות הירקון לגבעות השומרון. בעבר עברה בו הדרך הבין-לאומית ממצרים לסוריה ולכן הוא היה נכס אסטרטגי, ועל השליטה בו ניטשו קרבות עזים בין בני ישראל לפלשתים.

המתאטרון הולכים צפונה בתוואי הקרדו – הרחוב הראשי שחצה את העיר מצפון לדרום בתקופה הרומית. כאן היה הרובע המסחרי של העיר אנטיפטריס, והוא כנראה חרב בשרפה בשנת 70 לספירה. רוחבו של הקרדו היה 8 מ'. במרכזו נחשפה רצפת אבני גזית ומשני צדיו היו חנויות ובתי מלאכה.

באנטיפטריס לן פאולוס בדרכו מירושלים לקיסריה, לפני שנשלח למשפטו ברומא.

4. אנדרטת אלכסנדרוני

שביל צר מוביל מהקרדו לאנדרטה צנועה להנצחת לוחמי חטיבת אלכסנדרוני ואצ"ל שנפלו באזור במלחמת העצמאות. כוחות עיראקיים השתלטו על הגבעה והפגינו מכאן את פתח תקווה וראש העין.

5. מבצר פינאר באשי

מן התקופה העות'מאנית נותר בראש התל המבנה הבולט ביותר בו עד ימינו: מבצר פינאר באשי, ראש העין בתורכית, שנבנה בשנת 1571. המבצר מרובע ושטחו 8,000 מ"ר. בכל פינה נבנה מגדל רבוע, למעט המגדל הדרומי-מערבי, שצורתו מתומנת. שער המבצר הושחת על שרידי חדר המדרגות העתיק של ארמון המושל המצרי.

6. בית המושל המצרי

באפק התגלו ממצאים המעידים על התיישבות כבר בתקופה הכלקוליתית (4500-3300 לפסה"ג). העיר התקיימה ברציפות גם בתקופות מאוחרות יותר, ושגשגה מאוד בתקופת הברונזה התיכונה (2000-1550 לפסה"ג). בחפירות נמצאו שרידי מבנים ובתי מושלים.

ארמון המושל המצרי מתקופת הברונזה המאוחרת (1550-1200 לפסה"ג) הוא השלם בארמונות אפק, ועל כן שומר ושוחזר בחלקו. שטחו כ-400 מ"ר ונראה ששימש כמבנה מבוצר למושל ולחיל המשמר שלו. קומת הקרקע עשויה קירות אבן, והקומה מעליה נבנתה מלבנים. בהריסות הקומה העליונה התגלו תעודות וכתובות רבות – ממצא ארכאולוגי נדיר מתקופת המקרא.

7. תצפית נתן יונתן

התצפית ממוקמת בשער המערבי של המבצר העות'מאני והיא משקיפה על מרחבי גוש דן. התצפית מנציחה את המשורר נתן יונתן בעקבות שירו הידוע "האישי והוא", המספר על אדם הבונה את ביתו ליד הנחל.

8. מפעל המים המנדטורי

בראשית תקופת המנדט הבריטי גדלה אוכלוסיית ירושלים ובקיץ סבלו תושביה ממחסור חריף במים. הבריטים החליטו לספק לירושלים מים ממעיינות ראש העין, ובשנת 1934 החלו בעבודות. במתקן השאיבה היו שתי משאבות (אחת לגיבוי). המים נשאבו והגיעו למערכת מתוחכמת של ברכות בטון, ובהן התנקו בתהליך של שקיעת מזהמים וסינון. קו מים זה ניצל רק כשני אחוזים מהספיקה השנתית של מעיינות הירקון. מפעל המים נראה היטב ממזרח למבצר העות'מאני.

9. האגם

האגם הגדול שבלב הפארק יוצר בית גידול לח ובו משגשים צמחי גדות כגון שנית גדולה, קנה מצוי וסוף מצוי, וצמחים טבולים במים כגון נהרונית צפה. האגם מושך אליו מינים רבים של עופות מים ובהם ברכיה, יאורית, סופית ואנפות לילה, בעיקר בחורף.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה פועל לשיקום נחל הירקון, הזורם מגן לאומי הירקון. תכנית האב לשיקום נחל הירקון מתווה דרך להשיב את הנחל למצבו הטבעי ככל שניתן, על ידי יצירת תנאים לקיום מערכות אקולוגיות עשירות ומגוונות. יעד אחר הוא להנגיש את הנחל לציבור בפיתוח מוקדי תירות ונופש ובהכשרת גשרים ושבילי הליכה ואופניים.

שביל האטד ושביל הסוללה

גן לאומי חוף פלמחים

חוף ים יפהפה, סוללה קדומה ושן סלע החודרת לים – כל אלה מחכים לכם בגן לאומי חוף פלמחים. רשות הטבע והגנים סימנה באתר את שביל האטד ושביל הסוללה, והם יובילו אתכם אל הצוק התלול של יבנה ים ואל הפינות היפות המעטרות את חוף פלמחים.

מוקדי העניין המרכזיים

חוף ים מוסדר לרחצה
אתר יבנה ים
צמחייה ובעלי חיים אופייניים לחוף הים
סוללה אדירה של עיר כנענית
חוות צבי ים

תצפיות נוף

תצפית מצוק יבנה ים על מרחבי הגן הלאומי
תצפית מראש הסוללה הכנענית

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה את החוף לרחצה, סימנה שבילי הליכה ועוסקת בחפירות ארכאולוגיות בגן הלאומי. מצד השמירה על הטבע היא מצילה ביצים של צבי ים ואחרי שהצבים בוקעים היא משחררת אותם לים בבטחה.

איך מגיעים?

מכביש תל אביב-אשדוד (4) פונים במחלף גן רווה לכביש 4311 לפלמחים. בדרך לגן הלאומי עוברים מעל נחל שורק וחורשת הצנחנים, חולפים על פני הכניסה לקיבוץ פלמחים ומגיעים לרחבת החניה.

רקע

גן לאומי חוף פלמחים הוא אתר נופש ובילוי ידוע לחובבי חוף הים, אבל הוא גם אתר טבע המשמר חוף טבעי, רכס כורכר חופי וחולות נודדים. בגן הלאומי כלול גם תל יבנה ים.

בשטחי החולות נפוצים מאוד שיחי רותם המדבר, הפרחים בפברואר בפריחה לבנה שופעת. שיח נפוץ אחר הוא הלענה החד-זרעית. שני צמחים אלו אופייניים גם לחולות המדבר. קרוב לחוף הרוח מביאה רסס מלוח מהים, והצמחים כאן פיתחו עמידות לו: לפופית החוף נוטה לצמוח שרועה, לבנונית ימית מפתחת כסות עבה של שערות, וחבצלת החוף עוטה כסות עבה של שעווה על העלים. צמחי חוף הים פורחים בעיקר בלילות הקיץ, כי אז הרוח רגועה ואינה מפריעה לחרקים המאביקים.

בתחומי הגן הלאומי מתקיים עולם עשיר של בעלי חיים ובהם יונקים גדולים כצבי ארצישראלי, תן, שועל מצוי וחזיר-בר. בעלי חיים אלו נהנים גם מעורף החולות ומהשדות החקלאיים שמחוץ לגן הלאומי. עולם החי כולל בעלי חיים ייחודיים לבתי הגידול החולי כגון נחש חולות, הלטאה שנונית החולות והחומט נחושת החולות.

מקום בארץ:

מישור החוף הדרומי

אופי הטיוול: מסלול

מעגלי לאורך הסוללה
הכנענית וחוף הים

סוג המסלול: למשפחות

אורך המסלול: 2 ק"מ

משך המסלול: כשעה

נגיש לאנשים עם

מוגבלות ולעגלות

ילדים: לא

שביל: רגלי

עונה מומלצת:

סתיו, חורף, אביב

מקום לפיקניקים:

בגן הלאומי ובחורשת הצנחנים ליד נחל שורק

מים לשתייה: יש

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים:

חוף רחצה מוכרז

חניון לילה: חניון חוף

פלמחים, בתשלום

ציוד מיוחד:

נעליים, כובע, מים

הוראות ביטחות:

אין להתקרב לקצה הצוק בתל יבנה ים

דמי כניסה:

הכניסה בתשלום

צילום: אמיר חן

מסלול הטיול

1. שביל האטד

יוצאים לדרך מהפינה הדרומית-מזרחית של רחבת החניה (עוברים את הקופה ופונים דרומה). השביל עובר על רכס הכורכר, המכוסה בצמחייה צפופה. בולטים במיוחד השיח הקוצני אטד החוף, רותם המדבר והמטפס-שיח פרסיון גדול. זהו שביל האטד. אורכו כ-600 מ' והוא מסתיים במצוק הנישא של יבנה ים.

2. יבנה ים

יבנה ים הוא צוק הסלע הגדול החודר לים בקצה הדרומי של הגן הלאומי. זה השריד הבולט ביותר מעיר הנמל העתיקה. המקום נושב לראשונה בתקופה הכנענית התיכונה (1550-1200 לפסה"נ). בתקופה זו היה היישוב מוקף סוללה אדירה, המקיפה כקשת שטח גדול מ-600 דונם. הקצה הצפוני של הקשת מגיע לחוף פלמחים, והקצה הדרומי הוא בבסיס פלמחים מדרום לכביש הגישה לחוף. אף שנבנתה לפני 3,500 שנה, סוללה זו משפיעה על תוואי הנוף באזור עד היום.

מאז ועד ימי הביניים היה הנמל ביבנה ים מקום עגינה חשוב. העיר שגשגה בתקופת הברונזה המאוחרת (1550-1200 לפסה"נ) כשישראל הייתה בשלטון מצרים, וגם בתקופה הפרסית (539-332 לפסה"נ), והתפתח בה מאוד הסחר הימי.

בתקופה ההלניסטית (332-63 לפסה"נ) התגוררו ביבנה ים נוכרים ויהודים. לפי המסופר בספר מקבים ב שרף יהודה המכבי (בשנת 163 לפסה"נ) את הנמל ואת ספינות העיר כדי למנוע את מזימת הנוכרים להטביע את שכניהם היהודים בספינותיהם.

בתקופה הביזנטית (324-638 לספירה) שוב פרח היישוב. העיר כונתה "מחוזת דימניו" – הנמל של יבנה – והייתה עיר נמל חשובה מאוד. צליינים רבים ירדו כאן מספינותיהם. בחפירות בניהולו של פרופ' משה פישר מאוניברסיטת תל אביב נחשפו שרידים של מבני ציבור מפוארים מתקופה זו, ובהם רצפות פסיפס מרשימות.

יבנה ים שגשגה גם בתקופה הערבית הקדומה, בימי שלטון בית אומיה (661-750 לספירה). בימים ההם נקראה העיר מאחוז יבנא – נמל יבנה. בתקופת שלטונם של החליפים לבית עבאס (750-1250) הפך המקום למאחז צבאי, ובתקופה הממלוכית (1260-1516) הוא נודע בשם מינת רובין – נמל ראובן – על שם מסגד נבי רובין הסמוך בנחל שורק.

3. חוף הים

מיבנה ים השביל נמשך צפונה, על ראש המצוק ובמקביל לחוף. זהו שביל המצוק, המוביל למרכז השירות של הגן הלאומי ולסוכת המציל. על הרכס צומחים מינים רבים של צמחים, הבולטים בהם הם קריתמון ימי – צמח בשרני בעל תפרחת דמויית סוכך בצבע צהוב, ונר הלילה החופי – צמח בעל פרחים גדולים וצהובים.

בקטע זה של החוף נראים סלעי חוף וסלעי כורכר.

הגלים מכים בהם, מציפים אותם ונסוגים חליפות. זהו עולם טבע ציורי, ובו הסלעים הם בית גידול לעולם עשיר של צדפות, סרטנים ומינים רבים אחרים של בעלי חיים, וחופמים וביצינות משוטטים ביניהם.

אפשר לעצור כאן, אך מומלץ להמשיך לפסוע לאורך החוף. במקום שרצועת החוף נעשית צרה מאוד ניצב שלט המכוון ימינה אל שביל הסוללה, הלוא היא הסוללה הקדומה בחלקה הצפוני.

4. חוות צבי ים

בחוף, סמוך לסוללה, שלט מגלה מתחם קטן: "חוות צבי ים". נקבות של צבי ים חום וצבי ים ירוק עולות בלילות הקיץ אל החוף, חופרות מעין קנים ומטילות לתוכם את ביציהן. אחר כך הן מכסות את הקנים ושות לים. הביצים הטמונות בחול נשארות ללא השגחה וכלי רכב, מתרחצים ובעלי חיים מסכנים את קיומם. צבי ים הם בעלי חיים נדירים בישראל. כדי לשמר את אוכלוסיותיהם, פקחי רשות הטבע והגנים מסיירים בחופי הארץ. קנים שמתגלים באזור פלמחים מועתקים לחווה שבגן לאומי חוף פלמחים, ושם שומרים על הביצים מכל משמר. בקיץ 2014 בקעו הביצים מעשרה קנים בחווה, וממנה עשו הצבונים הצעירים את דרכם אל הים בבטחה.

5. שביל הסוללה

עולים לסוללה. מראש הסוללה יש תצפית מרהיבה. במזרח נראים היטב גבעות השפלה ומעליהם נישאים הרי יהודה. לפנייהם נראים אזור התעשייה של יבנה, נס ציונה, רחובות וראשון לציון. אפשר להבחין גם במגדלי עזריאלי ובמגדל שלום בתל אביב. קרוב לכאן, אחרי קצה הסוללה, נראים בתי קיבוץ פלמחים ובדרום זקורות הארובות של תחנת הכוח באשדוד.

מהסוללה גולשים היישר לרחבת החניה ובזאת תם המסלול הרגלי.

המשרד להגנת הסביבה

בסוף שנת 2014 ביטלה הוועדה המחוזית מרכז את התכנית להקים כפר נופש בסמוך לגן לאומי חוף פלמחים. הוועדה קיבלה את עמדת המשרד להגנת הסביבה, שטובת הכלל חשובה מאינטרס צר ושהציבור זכאי ליהנות מהחוף האחרון שנותר בין אשדוד לבית ינאי. רשות הטבע והגנים תקדם יזמה להכריז על אזור חוף פלמחים כגן לאומי, ובכך יתאפשר שימורו למען הדורות הבאים.

מהפסיפס בעין מבוע לעין קלט

שמורת טבע נחל פרת

נחל פרת (ואדי קלט) חוצה את מדבר יהודה בקניון צר וזקוף, שבו נובעים מעיינות שופעי מים. רשות הטבע והגנים בסיוע המנהל האזרחי פיתחה את עין מבוע ושחזרה את רצפת הפסיפס של כנסייה ביזנטית שהתגלתה באתר.

מוקדי העניין המרכזיים

- עין מבוע ופסיפס הכנסייה
- אמות המים הקדומות והאמה המודרנית
- עין קלט
- צמחיית מדבר וצמחיית מקומות לחים

תצפית נוף

תצפית על נופי הנחל מהדרך שעולה מעין קלט לכביש ירושלים-יריחו הישן

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הקימה בעין מבוע מרכז מבקרים ובו מזנון ושירותים. כמו כן חשפה הרשות את פסיפס הכנסייה בעין מבוע וסימנה את שביל הטיול.

איך מגיעים?

לעין מבוע:

מכביש ירושלים-יריחו (1) פונים צפונה לכביש 458 (כביש אלון). נוסעים כ-3 ק"מ וחונים בחניון הצמוד לכביש אלון ממזרחו. מאן יורדים ברגל אל המעיין בדרך עפר קצרצרה.

לעין קלט:

מכביש ירושלים-יריחו (1) פונים למצפה יריחו (בין סימני ק"מ 84-85). חולפים על פני מצפה יריחו ונוסעים שמאלה (צפונה) כ-600 מ'. בדרך הסלולה על גדת נחל פרת פונים שוב שמאלה (מערבה) ומגיעים מיד לראש דרך העפר היורדת לעין קלט. הדרך משובשת עד מאוד, מומלץ להשאיר מכוניות בראשה.

רקע

עין מבוע הוא מעיין מדברי. הוא נובע בלב הערוץ המצוקי של נחל פרת (ואדי קלט) והוא התיכון בסדרה של שלושה מעיינות גדולים: במעלה הנחל נובע עין פרת (עין פארה) ובמורד – עין קלט. המעיין נובע מתוך מערה אל ברכת בטון עגולה.

השם עין מבוע הוא תרגום שמו הערבי של המעיין, עין פוואר, שפירושו המעיין המבעבע. עין מבוע הוא מעיין קרסטי (שכבתי) "פועם": המים יוצאים מבטן האדמה בפעימה, ואחר כך המעיין "נח". כעבור זמן מה שוב פורצים ממנו מים וחוזר חלילה. הסיבה היא שמימיו של עין מבוע מגיחים ממחילה צרה וארוכה המקושרת בסיופן אל מערכת חללים תת-קרקעית. המים המצטברים בחללים

- **מקום בארץ:** מדבר יהודה
- **אופי הטיול:** מסלול הליכה חד-כיווני בנחל מדברי
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-5 ק"מ
- **משך המסלול:** כ-3 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי, חלקו במים
- **עונה מומלצת:** אביב, קיץ, סתיו
- **מקום לפיקניקים:** בעין מבוע
- **מים לשתיה:** בעין מבוע
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אסורה
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** יש לצעוד בזירות בשביל הטיול מחייב נעלי הליכה (לא סנדלים)
- אין להיכנס לאמות המים
- אין להיכנס לנחל בימי גשם וחובה להתעדכן במקום על סכנת שיטפונות
- הערה: השמורה נמצאת ביהודה ושומרון
- **מפה:** יש להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים מדבר יהודה צפון (גיליון מס' 8)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

מגיחים בבת אחת מתוך הסיפון ואחר כך המעיין מתייבש. כשהחללים מתמלאים שוב, הנביעה מתחדשת.

ספיקתם של מעיינות קרסטיים משתנה מקצה לקצה. לאחר גשמים עזים האקוויפר המזין את עין מבוע מתמלא עד אפס מקום. במצב זה המעיין "מוותר" על המנוחה והמים פורצים ממנו בשפף. לעומת זאת בסוף הקיץ המעיין עשוי להיות חרב.

את ברכת המעיין והמבנים סביבה בנו בשנת 1931 הבריטים כחלק ממתחם משאבות שדחף את המים לירושלים. שאיבת המים במעיין נפסקה ב-1970. בסביבות עין מבוע נותרו שרידי אמות קדומות שהובילו את מי המעיין למצודה ולארמון שבקיפרוס (תל אל עקבה) – אתר שבנה המלך הורדוס וקרא לו על שם אמו.

הכנסייה הביזנטית בעין מבוע

בתקופה הביזנטית התקיימו בנחל פרת מזרזים אחדים, שנבנו בהשראתו של נזיר בשם גיאורגיוס. (כאלה הם מנזר פארן, מנזר מאר ג'אריס).

נחל פרת התאים מאוד לחיי הנזירים. המצוקים והמערות עודדו התבודדות ושפעת המים אפשרה חקלאות. גם לקרבה לירושלים נודעה חשיבות בעיני הנזירים.

רצפת הפסיפס של הכנסייה התגלתה מחדש בעת העבודות להגדלת המקום לשם קליטה של עוד מבקרים. התברר כי היא נחפרה בשנת 1931 והחופרים כיסו אותה כדי לשמור עליה. הרצפה מעוטרת בדיגם של פרחים בצבעים אדום ולבן. בשחזור חלקים מהפסיפס נעשה שימוש באבני פסיפס שהתגלו במבנה אחר של המנזר, ששרידיו נחשפו כמאה מטרים במורד הנחל. בשחזור אפשר להבדיל בין הפסיפס המקורי לחלקים המשוחזרים.

מסלול הטיול

נחל פרת

הטיול הוא במסלול הליכה בקניון הנחל. המסלול (מסומן בסימון שבילים אדום) עובר תחילה בתוך הקניון. בערוץ מוטלים סלעים גדולים וצריך לעקוף אותם בזהירות. בדרך יש גם מפלים קטנים.

בגדה הדרומית של הנחל עוברת אמת המים המודרנית, המובילה מים לעין קלט ולבקעת יריחו. האמה בנויה על אמת מים קדומה מימי בית שני, שנבנתה כדי להזרים מים למבצר קיפרוס. בכמה קטעים האמה חצובה בדרגשי סלע.

צילום: ארכיון השנת הטבע וההגנים

כ-800 מ' לפני עין קלט השביל מטפס במדרון הצפוני של הנחל. על סלעי הקירטון שבכתפי הנחל צומחים שיחים מדבריים כגון אוכם מדברי ואשילול ארצישראלי, צמחים המגלים עמידות לתנאי אקלים צחיחים.

השביל עוקף את עין קלט ויורד בחזרה לנחל. עתה יש לשוב מעט לאחור בתוך הנחל כדי לבקר בעין קלט. בדרך עוברים את אמת המים המודרנית. על קיר סלע במעיין רשומה בצבע שחור כתובת ערבית המספרת על בניית האמה וטחנת הקמח (היום מתגוררת בה משפחה בדווית). הכתובת מעידה שאת בית הטחנה בנה מוחי א-דין מוסטפא הלאל אל-חוסייני בשנת 1294 להג'רה (1877 לסה"נ), וכ-17 שנה אחר כך הוא בנה גם את האמה. האמה הרוותה את החווה של המשפחה בבקעת יריחו, המרוחקת כ-8 ק"מ מכאן. מובן שהיא עוברת דרך הטחנה ומסובבת את אבני הרחיים שפעלו בה בעבר.

עין קלט

המעיין נובע בתוך ניקי סלע שקירותיו זקופים כקיר. גשרון מתכת מגשר על הערוץ בכניסה לניק. עתה לא נותר אלא לצעוד פנימה בין קירות הסלע הזקופים והברכות הירדות אל מפל המים הקטן שנופל אל אחת מהן. גם בימים החמים ביותר יוכלו המטיילים לחסות כאן בצל המצוקים הזקופים התוחמים את הנחל.

מי המעיין מצטרפים למערכת אמות מים שקולטת את המעיינות העיליים של הנחל. את האמה המודרנית בנו לפני כמאה שנים בני משפחת חוסייני להשקיית קרקעות חקלאיות שבבעלותם בבקעת יריחו.

בתום הביקור יוצאים לגשרון המתכת ומטפסים במעלה הגדה הדרומית של הנחל בעקבות סימון השבילים האדום. רחבת החניה מרוחקת כ-300 מ' מהמעיין, ובדרך רואים מימין גשר אבן גדול, בערוץ היורד לנחל. זהו חלק מאמת המים מן התקופה הרומית. כדי להתגבר על אפיקו של ואדי אבו א-דבע העבירו אותה מהנדסי האמה על גשר קשתות יפהפה, ושרידיו מפארים את הנחל עד היום.

מכאן מטפסים בדרך העפר המשובשת כ-1.7 ק"מ עד לכביש הישן לירושלים-יריחו, ושם מחכה הרכב האוסף.

גן משחקים חדש: שדה תלם

גן לאומי עינות תלם

גן לאומי עינות תלם הוא חלק מפארק ירושלים, שרשות הטבע והגנים מטפחת. הגן משמר נופי מעיינות קטנים וטרסות קדומות ולידו אתר התיישבות. לאחרונה הוכשר באתר גן פסלי משחק עשויים אבן, מחווה למשחקי ילדות. בואו לטייל ולשחק.

מוקדי העניין המרכזיים

גן משחקי אבן יחיד במינו
מעיינות קטנים וטרסות חקלאיות
אתר התיישבות

תצפית נוף

תצפית נוף מהטרסה שבה נובעים המעינות, מעל אתר ההתיישבות

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חנייה וחניון לפיקניק, וכן שביל נגיש לאנשים עם מוגבלויות ולעגלות ושביל אופניים. שביל האופניים הוא חלק מפארק ירושלים. הרשות גם שימרה את הטרסות וניקתה את המעינות.

איך מגיעים?

מכיוון ירושלים: במחלף מוצא (כביש 1) פונים לכיוון מבשרת ציון. כ-40 מ' אחרי הפנייה פונים ימינה בדרך כבושה ולאחר כ-600 מ' מגיעים לרחבת החנייה של האתר.

מכיוון תל-אביב: נכנסים בכביש הגישה למושב בית זית, אך במקום לפנות ימינה למושב ממשיכים כ-450 מ' במקביל לכביש 1 לכיוון מבשרת ציון. עוברים מתחת לגשר כביש 1 ופונים מיד ימינה בדרך כבושה.

רקע

עינות תלם (עויון תולמא או עויון תולמא) הן קבוצה של מעיינות קטנים הנובעים במקום שבו נחל לוז (ואדי לוזא) ונחל חלילים יורדים מצפון ונכנסים לנחל שורק. קטע זה של נחל שורק ידוע גם בשם עמק הארזים.

עינות תלם הן גן לאומי, ורשות הטבע והגנים חידשה את האתר: אנשיה ניקו את הנביעות ואת משטחי הסלע שלמרגלותיהן ושיקמו את ברכות הנביעה הקטנות. בעת העבודות במקום נחשפו שרידי קירות של מבנים עתיקים שיסודותיהם הונחו כנראה כבר בתקופה הביזנטית.

למרגלות המדרגה התחתונה יש חצר ובה צומחים עצי רימון, תאנה וגפן. בחצר עומד מבנה ישן בן קומתיים ולידו ברכת אגירה גדולה (15x45 מ'). תעלה תת-קרקעית מזרימה את מי המעיין מתחת למבנה אל ברכה קטנה (4x5 מטרים), שעומקה כ-1.5 מ'.

● **מקום בארץ:**
הרי ירושלים

● **אופי הטיול:** ביקור באתר

● **סוג המסלול:** נגיש

● **אורך המסלול:**
המסלול המלא: כ-800 מ'
המסלול הנגיש: כ-300 מ'

● **משך המסלול:**
שעה עד שעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלויות ולעגלות ילדים:** כן

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:**
אביב, קיץ, סתיו

● **מקום לפיקניקים:** יש

● **מיס לשתיה:**
במרכז שדה משחקי האבן יש ברזייה המדמה מעיין שכבה

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע

● **הוראות בטיחות:**
בימים אלו נבנה קו הרכבת לירושלים וכלי רכב כבדים נעים בסביבה הם אינם מפריעים לשוהים בגן, אך יש לנסוע בדרך במשנה זהירות

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מבואות ירושלים (גיליון מס' 9)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

העבודות באתר ואחזקתו הן באחריות צוות הפיתוח של מרחב ירושלים ברשות הטבע והגנים.

אוצרת הגן היא אביביית גרא. הפיסול והעיצוב הם מעשה ידיהם של יעל ועופר קוטלר, והיועצת לענייני משחקים היא חדווה להב.

אתר התיישבות

המבנה בן הקומתיים שבאתר הוא שריד מן המושבה העברית הקטנה בית טלמא. בשנת 1906 רכשו כאן אהרון אייזנברג והכימאי דב קלימקר חלקת אדמה בגודל 230 דונם. קלימקר חשב שיש למצות את התוצרת החקלאית עד תום: לאחר שהקים בראשון לציון מפעל לייצור כוהל מפסולת היקב, הוא קיווה שבבית טלמא יצליח להפיק שמני סיכה מהגנת (הפסולת שנותרת מהזיתים לאחר ייצור שמן זית). המפעל, "חרמון" שמו, נסגר בשנת 1911 מחוסר כדאיות כלכלית.

אחר כך התיישבה במקום קבוצת פועלים. הם כינו את היישוב שלהם "עמק הברושים", על שם העצים שניטעו בו. באותם ימים רק מעטים דקדקו בהבדלים הבוטניים בין ברושים לארזים ומכאן התגלגל השם לעמק הארזים. חברי הקבוצה ניסו להתפרנס מחקלאות, אך תכניתם לא צלחה והם עזבו את המקום ב-1919.

ב-1922 התיישבו במקום שמונה משפחות יהודיות שעברו מירושלים. הן התפרנסו ממלאכות יד כגון ייצור תפילין ונעליים מעור. הברכה הגדולה שליד בית הקומתיים שימשה בתהליך עיבוד העור, וותיקי מוצא סיפרו שבימים ההם עלה מן הברכה ריח רע. אחד המתישבים היה הצייר והקליגרף הנודע שלמה ידידיה.

במאורעות 1929 הציל אחד השכנים הערבים מבית טולמא את המתישבים ממתקפות הפורעים, אך היישוב ננטש. ניסיון התיישבות נוסף נעשה ב-1934, אך גם הוא לא עלה יפה. עתה המקום הוא חלק מפארק ירושלים וזוכה לפריחה מחודשת.

מרחבת החניה ומהחניון אפשר ללכת בשני שבילים: עליון ותחתון. השביל העליון הוא שביל עפר לנחל חלילים. לאורכו מוצבים סלעים גדולים ועליהם מידע על האזור. כל סלע מציג מידע שקשור לסלע שקדם לו או לסלע שאחריו. לדוגמה, בסלע אחד נשאלת השאלה מה מקור השם נחל חלילים, ובסלע הבא מובאת התשובה: מקור השם בנעימת הרוח המייללת בנקבי המערות שבנחל. 35 סלעים פזורים בנחל.

השביל העליון מגיע לעינות תלם ומשתלב בשביל הסלול לאופניים ולעגלות ולכיסאות גלגלים (השביל התחתון). לאורך השביל מוצבים משחקי קופסה מוכרים מהילדות, מפוסלים באבן ומוגדלים פי כמה וכמה מגודלם הרגיל. משפחות וקבוצות מוזמנות להפשיל שרוולים, לאסוף את כלי המשחק (אבנים, כמובן) ולהתחיל לשחק.

חלק מהמשחקים פזורים בשטח, אחרים נמצאים על שולחן משחקים ארוך ובצדיו שרפרפי אבן. ליד המשחקים, חלקם עתיקים, יש הוראות משחק וחוקים ויש גם הסברים. למשל, ההסבר הצמוד ללוח הדמקה מספר שמקור המשחק כנראה באור כשדים, ושבעירק נמצא לוח משחק משנת 3000 לפסה"נ. במצרים העתיקה נראית בצוירים משנת 1600 לפסה"נ גרסה עתיקה של דמקה בשם אל קוראק.

המשתתפים יכולים להחליט כיצד ישחקו: אפשר להציב בני אדם ככלי משחק על הלוחות הענקיים, אפשר להניח אבנים ואפשר להשתמש בכל כלי אחר. הילדים ייהנו מהמשחק והמבוגרים ייהנו מזיכרונות ילדותם. באביב יתווספו לחוויה גם משטחי פריחה של צמחי בצל ופקעות, שרשות הטבע והגנים העבירה למקום מאתרים בסביבה שנעשו בהם עבודות פיתוח.

פיתוח גן שדה תלם הוא חלק ממיזם פארק ירושלים, שבו משתתפות עיריית ירושלים, הרשות לפיתוח ירושלים, רשות הטבע והגנים והקרן הקיימת לישראל.

צילום: יעקב שקולניק

שביל חדש בעמק מוצא פארק ירושלים

עמק מוצא הוא חלק מפארק ירושלים – החגורה הירוקה מסביב לבירה. השביל הסלול בעמק הוא מקום מפלט לחובבי הליכה ולרוכבי אופניים המבקשים לעצמם בנופי הרי ירושלים נתיב בטוח בלי מכוניות. רשות הטבע והגנים מטפחת את הפארק בשיתוף גורמים אחרים.

מוקדי העניין המרכזיים

מאגר בית זית
שביל רכיבה מתאים לרוכבים מתחילים
שומרה
בית ילין

תצפיות נוף

רחבות תצפית בצד השביל מספקות תצפית נאה על העמק ועל כתפי נחל שורק

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות שותפה בתכנון הפארק ובהקמתו.

איך מגיעים?

מכיוון מוצא (כניסה צפונית): פונים מכביש 1 לכיוון מושב בית זית. כ-30 מ' מכביש 1 (לפני תחנת האוטובוס) מסתעפת דרך צפונה (ימינה). הדרך מתאימה לרוכבי אופניים ולהולכי רגל. אפשר לחנות ברחבת החניה הקרובה לפנייה לעמק, סמוך לכביש 1.

מכיוון עין כרם (כניסה דרומית): ממעגל התנועה בצומת כרם נוסעים כ-350 מטר לכיוון הסטף ופונים צפונה (ימינה) לכביש הגישה לבית הספר החקלאי עין כרם. כ-50 מ' מהצומת מסתעפת דרך מזרחה (ימינה). כ-200 מ' בהמשך הדרך יש רחבת חניה.

רקע

פארק ירושלים יהיה אזור הפנאי והנופש של תושבי העיר, וגם מרחב נוף וטבע שישמר את ערכי הסביבה והמורשת של הרי ירושלים. ארבעת המרחבים של הפארק – נחל צופים, עמק הארזים, עמק מוצא ונחל רפאים – משתרעים על כ-15 קמ"ר, ובעתיד הם יתחברו לטבעת ירוקה רצופה מסביב לעיר. יש בהם יערות נטועים וחורשים טבעיים, בוסתנים ומדרגות של חקלאות מסורתית, מעיינות הרריים קטנים ושפע אתרים היסטוריים. הפארק עדיין בהקמה, ובהקמתו יישמרו בקפדנות עקרונות של פיתוח בר-קיימא. במלאכת פיתוח הפארק שותפות ממשלת ישראל, עיריית ירושלים, הרשות לפיתוח ירושלים, רשות הטבע והגנים והקרן הקיימת לישראל. אף על פי שטרם נשלמה המלאכה, כבר אפשר ליהנות ממסלולי הטיול ומהאתרים בדרך.

עמק מוצא

עמק מוצא הוא קטע מנחל שורק, בין מושב בית זית למבשרת ציון והר חרת. בלב העמק, המשתרע על 5,000 דונם בקירוב, חפור מאגר בית זית. על שוליו המזרחיים, מצפון לכביש 1, עומדים בית ילין ובית הכנסת הישן של מוצא. הנוף הכללי הוא נוף שרידים של בוסתנים, כרמי זית וגפן, ומדרונות מיוערים ביער נטע אדם. בפארק עובר שביל אופניים סלול באורך 3.2 ק"מ.

- **מקום בארץ:** הרי ירושלים
- **אופי הטיול:** רכיבה על אופניים או צעידה במסלול חד-כיווני
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כיוון אחד כ-3.5 ק"מ
- **משך המסלול:** שעה עד שעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי, אופניים
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** אין (ביער ירושלים הסמוך יש חניונים רבים)
- **מים לשתייה:** בבית ילין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע
- **הוראות בטיחות:** אין להיכנס למאגר בית זית כשיש בו מים
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מבואות ירושלים (גיליון מס' 9)
- **דמי כניסה:** עמק מוצא ללא תשלום הכניסה לבית ילין בתשלום

שלא כרוב הנחלים בישראל, כיוונו הכללי של עמק מוצא הוא צפון-דרום. רוב הכתפיים העליונות והמערביות של העמק מכוסות ביער נטע אדם. המדרונות הנמוכים הם עירוב של שרידי בוסתנים ישנים, חורש ים-תיכוני ובתה. בכתף המזרחית של הנחל יושב מושב בית זית. בחורף, כשהמאגר מתמלא מים, מתקבצים בו עופות מים רבים ובהם מיני אנפות ואנפיות, ברווזים וביצניות. בעל חיים בולט בעמק הוא הצבי הארצישראלי, הנהנה כאן משפע מזון ומים.

מסלול הטיול

טיול רגלי בעמק מוצא

המסלול מתואר מהכניסה הצפונית, סמוך לבית זית.

מכביש הגישה לבית זית יורדים לערוץ הנחל בדרך עפר. כאן פוגשים את שביל ירושלים, העולה לסטף דרך הר חרת (סימון כחול-לבן-זהב). יורדים לעמק מוצא.

1. שומרה וכבשן סיד

לאחר כ-450 מ' נגלה מימין מבנה בן חדר וגג בצורת כיפה. זוהי שומרה שהשתמרה במצב מצוין. שומרה היא מבנה שבעבר שימש את החקלאים בשדות בעונה הבוערת. הם הניחו בה את כלי העבודה, אחסנו את היבול ואף בילו בה בלילות בעונות אסיף היבול.

השביל ממשיך בין כרמי גפן. סביבם אפשר לראות עצי בוסתן ובהם תות, תאנה, זית ורימון. לאחר עוד כ-400 מ' נראים מימין לדרך שרידי טרסות וכבשן סיד. כבשן סיד הוא חלל מצופה אבן וחפור בחלקו באדמה, ובו הבעירו אבני גיר כדי להפוך אותן לאבקת סיד ("סיד שרוף"). בסיד השתמשו לאטימת בורות מים וליצירת מלט. הבערה בכבשן נמשכה כמה ימים, בהתאם לגודלו.

2. מאגר בית זית

מכבשן הסיד ממשיכים עוד כ-100 מ' ועולים בשביל האופניים הסלול לרחבת תצפית על המאגר. מאגר בית זית הוא מאגר עונתי מלאכותי – הוא נבנה בראשית שנות ה-50 בעקבות בניית סכר בערוץ נחל שורק. בנוי הסכר בבית זית התכוונו ליצור מאגר ולשאוב את מימיו, אך כשלו. מי המאגר מחלחלים בסדקי הסלע במהירות, ובאביב הם כבר נעלמים בנכבי אקוויפר ההר. כיוון שכבות הסלע במאגר מלמד שהמים מחלחלים וזורמים בתת-הקרקע לים המלח, אך קודם שהם מגיעים לשם חברת "מקורות" שואבת אותם בקידוחים.

בחורף כשהמאגר מלא נוצר גוף מים באורך כקילומטר ובשטח כ-220 דונם, והוא מושך אליו עופות מים ומיני בעלי חיים. סכר המאגר בנוי בקצה המערבי וממנו נמשך שביל עמק מוצא עוד 1.2 ק"מ, עד רחבת החניה שבצד כביש 395, סמוך לצומת כרם.

3. שביל האופניים

שביל האופניים סלול כולו והוא עוקב אחר ערוץ הנחל.

לאורכו יש כמה רחבות תצפית המשקיפות על הנוף ועל מאגר בית זית. זה שביל נפלא לרוכבים מתחילים וגם לרוכבים ותיקים שרוצים לשפר את מיומנות הרכיבה שלהם ואת כושרם הגופני.

בית ילין

בית ילין ניצב בעמק מוצא, אך מצפון לכביש 1. בעתיד יהיה מעבר מבית ילין דרומה מתחת לכביש 1.

גישה: נוסעים מהכניסה למושב בית זית לכיוון מברשת ירושלים (מתחת לכביש 1) ופונים שמאלה לכיוון תל אביב בכביש 1. הכניסה לבית ילין היא בין סימני ק"מ 53-54. יש לפנות בזהירות רבה ולאאות זמן רב לפני הפנייה.

בתרל"א (1871) שיפץ יהושע ילין מבנה ביזנטי ופתח בו פונדק. בשנת תר"ן (1890) בנה מאחוריו את ביתו הפרטי וגר בו עם משפחתו. בבית היו שלושה חדרים ושטחו היה כ-100 מ"ר. בחזיתו הצפונית נבנתה מרפסת. מתחת לבית נחפר מרתף גדול ובגג נבנתה עליית גג. הבית שוחזר ושוקם והיום הוא מרכז מבקרים להיכרות עם מורשת בית ילין והמושבה מוצא. בחלקה החקלאית של משפחת ילין ליד הבית מגדלים כרמים ועצי פרי.

את בית ילין מפעילה המועצה לשימור אתרים. במקום יש שירותים, מים ושולחנות פיקניק.

הבית פתוח בימי שישי ושבת

שעות ההדרכה ביום שישי הן 10:00, 12:00, 14:00.

שעות ההדרכה בשבת הן 11:30, 13:30, 15:30, 17:30.

בסוף השבוע פועל במקום בית קפה.

יום ה' 18:00-23:00, שישי 9:00-16:00, שבת 10:30-20:30.

קבוצות יכולות לתאם מועדי ביקור אחרים.

טל' 02-5345443.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה סייע לקדם את הקמת הפארקים המטרופוליניים של ירושלים, ובהם עמק מוצא. בין היתר תמך המשרד בתכנון שבילי האופניים להנגשת הפארק לנופש בחיק הטבע. לפארקים המטרופוליניים חשיבות רבה בהיותם חיוץ בין השטח העירוני הבנוי לשטח הפתוח, שבו ערכי טבע ומגוון ביולוגי.

מהסטף לעין כרם שביל ירושלים

קטע שביל זה מביא את המטיילים אל נופי הרי ירושלים. תמצאו בו שרידי טרסות קדומות ומעיינות קטנים, ולידם נופי חורש טבעי ויערות נטע אדם. רשות הטבע והגנים מטפחת את סביבות השביל ומזמינה אתכם ליהנות ממנו.

מוקדי העניין המרכזיים

חקלאות הררית מסורתית
מעיינות נקבה
חורש ים-תיכוני
אתרי עין כרם
טרסה ענקית ליד עין חנדק

תצפיות נוף

סטף
תצפית על עין כרם

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות תכננה את שביל ירושלים וסימנה אותו.

איך מגיעים?

לסטף:

לבאים ממערב: מכביש תל אביב-ירושלים (כביש 1) פונים דרומה במחלף הראל, עוברים דרך מעוז ציון וממשיכים לכיכר הסטף (צומת הר איתן). מהכיכר יוצא כביש סלול לחניוני הסטף. אפשר להגיע לכיכר הסטף גם בכביש 395 מצומת אשתאול.

לבאים מירושלים: כביש 395 מעין כרם לכיכר הסטף.

לעין כרם:

מירושלים: בהר הרצל פונים מערבה וגולשים לעין כרם.

ממערב: מכביש 395 פונים שמאלה במעגל התנועה של צומת כרם. נקודת הסיום היא במעיין מרים, רחוב המעיין, עין כרם.

רקע

שביל ירושלים הוא מסלול הליכה באורך כ-39 ק"מ. השביל משלים את הקטע החסר של שביל ישראל, המדלג על הבריה. תחילתו בעין חנדק, משם הוא עולה לעין כרם ולהר הרצל, חוצה את בית הכרם, מקיף את העיר העתיקה וחוזר מערבה לסטף דרך ליפתא, עמק הארזים והר חרת. כמעט מעגל מלא.

שביל ירושלים מסומן בצבעים כחול-זהב-כחול ולעתים נוסף לסימון גם ציור האריה – סמלה של ירושלים. מחוץ לעיר השביל משתלב בסימון השבילים בשטח. הקטע מסטף לעין חנדק הוא חלק משביל ירושלים.

● **מקום בארץ:**
הרי ירושלים

● **אופי הטיול:**
מסלול הליכה קווי

● **סוג המסלול:**
למיטיבי לכת

● **אורך המסלול:** כ-7 ק"מ

● **משך המסלול:**
כ-3 שעות

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** סטף

● **מים לשתייה:**
סטף, עין כרם

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע, מים
לנכנסים לנקבת עין חנדק:
פנס, נעליים להליכה במים

● **הוראות בטיחות:** היזהרו
בחציית כביש 396 לפני
עין כרם

● **מפה:** מפת טיולים וסימון
שבילים מבואות ירושלים
(גיליון מס' 9)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

1. מסוף לעין חנדק

צילום: יעקב שקולניק

יוצאים מרחבת החניה העליונה של אתר הסטף, סמוך לבית הקפה, וצועדים בעקבות שביל ישראל. יורדים בגרם מדרגות קצר וכ-100 מ' אחריו מגיעים לתחנת המידע של שביל ישראל. מכאן יש לעקוב אחר סימוני שביל ישראל (סימון שבילים ירוק).

השביל יורד בין טרסות של עצי זית ושקד. בחלקו הגבוה נגלים למטיילים נופי רכס עמינדב, נחל שורק, מזר יוחנן במדבר, מושב אבן ספיר ובית חולים הדסה עין כרם. במצוקים הקטנים ליד השביל פעורות מערות קטנות שקירות אבן חוסמים את פתיחהן. מערות אלו שימשו בעבר מחסנים של תושבי הכפר הערבי סטאף.

השביל יורד לעין סטף ולברכת האגירה היפה שלו, האוספת את זרזיף מי המעיין שזורם אליו. אפשר לעלות למדרגת הסלע שמעל הברכה, להיכנס לנקבת המעיין ולצאת מהפתח הנגדי, ליד הברכה. הרפתקה זו מומלצת לצעירים ולצעירים בנפשם המוכנים להזדחל בנקבה הצרה ולהרטיב מעט את הרגליים.

שביל ישראל עובר בין בוסתנים ויורד בגרם מדרגות ארוך לרחבת החניה התחתונה של הסטף. ברחבה פונים שמאלה לדרך עפר שמשולבת בה דרך סלולה משוובת. בראשית הקיץ, עד יוני, פורחים כאן שיחים גדולים של ורד הכלב ואחירותם החורש, ולידם פרחי העדינים של לוע הארי הגדול.

בנקודת המפגש עם שביל מסומן בצבע שחור, ליד חורשת אורנים, עוזב שביל ישראל את נחל שורק ונכנס לחורש טבעי קטנטן. מיד אחריו השביל מנצל גשרון ועובר בבטחה מתחת לכביש עין כרם-בר גיורא (כביש 386).

מכאן השביל עולה בוואדי יוסוף ומוליך לטרסה אדירה בנויה אבני ענק, המזכירות את אבני הכותל המערבי. לפי מקומה סביר שהטרסה היא חלק ממערכת חקלאות שלחין קדומה שניזונה ממי עין חנדק, הנובע כ-400 מ' במעלה הנחל, אולם גודלה מרמז שהייתה אולי אתר בנייה ממלכתי ולא דווקא מדרגת שלחין.

מכאן מטפסים על מדרגות סלע קטנות בגדת הנחל. תעלה קטנה צמודה לשמאל השביל הובילה בעבר את מי עין חנדק לחלקות השלחין שבערוץ. חיש קל מגיעים לחפיר גדול בסלע, ובתוכו פעורים פתחיהן של שתי נקבות. זה עין חנדק, מהמעינות היפים בהרי ירושלים.

מי עין חנדק זורמים משתי הנקבות לברכת איגום גדולה, חפורה בסלע. הנקבה הדרומית ארוכה מן המזרחית. היא אוספת מים משני סעיפים שנפשים ליד סכר קטן. הסכר מעלה את מפלס המים וכך מתאפשר המשך זרימתם בכוח הכובד אל ברכת האיגום. הכניסה לנקבה זו צרה מאוד.

2. מעין חנדק למעיין מרים

בעין חנדק נוטשים את שביל ישראל והולכים על פי שלטי שביל ירושלים (סימון כחול-זהב-כחול). השביל עולה מהמעיין בדרך הסלולה. קטע זה של השביל משתלב במערך שבילי הדסה, שהקרן הקיימת סייעה בהקמתם.

במקום שהדרך הסלולה מתעקלת ימינה, שביל ירושלים עוזב אותה וממשיך בדרך עפר שחלקה סלול באבנים (דרך סולינג). בהמשך הדרך בשמאלה נראים שרידים מובהקים של שומרה – מבנה אבן קטן שבעבר שימש את החקלאים בעונה החקלאית הבושרת. בוני שומרה זו נהנו מנופם המרהיב של הר חרת ושל הר צובה מולו. במדרון התלול היורד לעמק נחל שורק נגלות עוד שומרות ומדרגות חקלאיות יפהיות.

במרחק קצר מכאן שביל ירושלים עוזב את הדרך הסלולה ועולה ימינה במדרגות עץ מעל טרסות עזובות. עד מהרה מגיעים לכביש המוביל לבית חולים הדסה עין כרם. כאן המשימה היא לחצות את כביש 396 הסואן בזהירות רבה. השביל ממשיך מכאן בדרך עפר שמאלה (שער ברזל ירוק חוסם את הדרך על שם היידי שטרנבך. הדרך הפתוחה מסומנת בסימון שבילים כחול).

שביל ירושלים עובר עתה ביער אורנים. השביל מאגף את בית חולים הדסה משמאלו. יופיו של קטע שביל זה הוא התצפית המרהיבה ממנו על עין כרם, על מנזריה ועל כנסייתה.

מפגש השביל בדרך סלולה מבשר שהגענו לפאתי עין כרם. כאן פונים ימינה וחולפים על פני כנסיית הביקור המפורסמת. לפי המסורת הנוצרית במקום זה ביקרה מרים, אמו של ישו, את אלישבע, אמו של יוחנן המטביל, והכנסייה מנציחה ביקור זה.

מכאן קצרה הדרך למעיין עין כרם. נביעת המעיין פורצת מתוך נקרה חצובה וכאן, למרגלות מבנה המסגד של הכפר הישן, מסתיים הטיול.

"שביל צף" בבית המעיין גן לאומי סובב חומות ירושלים – עיר דוד

בעיר דוד רשות הטבע והגנים מזמינה את הציבור לביקור מרגש המחיה את פסוקי התנ"ך. ההליכה בנקבת השילוח, מפלאי האדריכלות של העולם הקדום, היא חוויה בלתי נשכחת.

מוקדי העניין המרכזיים

- מיצג תלת-ממדי על תולדות עיר דוד
- רובע מגורים מימי הבית הראשון
- בית המעיין: הקרנת תאורת המחשה לשחזור המגדל והנוף הקדום במקום
- מפעל המים הקדום של עיר דוד
- נקבת השילוח – מסלול רטוב בנקבה הקדומה

תצפית נוף

מרפסת תצפית מגג בית הצופה

פעילות הרשות לשיפור השירותים למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חניה ובנתה שירותים, מלתחות וחניון. הרשות הציבה שלטי המחשה ועמדות הסברה קוליות, וגם עורכת סיורים מודרכים בגן הלאומי דרך קבע. כמו כן הרשות יצרה "גשרים צפים" מעל אתרי העבר בבית המעיין.

איך מגיעים?

בירושלים נוסעים לשער האשפות ומולו פונים לרחוב מעלות עיר דוד.

רקע

עיר דוד היא גבעה קטנה, שלוחה דרומית של הר המוריה. זהו הגרעין הקדום של ירושלים וממנו צמחה והתפתחה העיר ההיסטורית.

מסלול הטיול

1. בית הצופה

הסיור יוצא מרחבת הכניסה (נגישה). הוא מתחיל בתצפית מגג בית הצופה, הממחישה את משמעותה האסטרטגית של גבעת עיר יבוס, אחר כך עיר דוד. אמנם היא מוקפת הרים נישאים – הר ציון, הר הבית והר הזיתים – אך מגינים עליה הערוץ העמוק של נחל קדרון במזרחה והעמק הקטן הידוע בשם "הגיא" (המשכו של רחוב הגיא בעיר העתיקה) במערבה. למרגלות הגבעה נובע מעיין הגיחון, כשלעצמו גורם בכניית יישוב על הגבעה.

בית הצופה יושב על גג האולם שבו מקרינים מיצג תלת-ממדי – סקירה בת רבע שעה של קורות עיר דוד. גם האולם נגיש.

מבית הצופה חוזרים לרחבת הכניסה. שבכת ברזל מכסה על שרידי מבנים

● **מקום בארץ: ירושלים**

● **אופי הטיול:**
ביקור באתר ארכאולוגי

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כקילומטר

● **משך המסלול:** כשעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** חלקי

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** בכניסה לאתר

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** כדאי לחנות בחניון שליד שער ציון או בחניון ממילא

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:** נעליים להליכה במים

● **הוראות בטיחות:** זהירות בירידה במדרגות

● **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: דורון ניסים

שנחשפו בחפירות וגרם מדרגות מוביל אליהם. ייתכן שבסביבה זו שכנו המצודה הכנענית ואחר כך ארמון המלך, ולידו "החצר העליונה" הנזכרת במקרא.

מסלול הטיול מוביל לעמדת צפייה בקיר תמך ענק. התחנה הבאה היא סככה למרגלות החומה, המשקיפה על רובע המגורים שנועד בעבר בכינוי שטח G.

2. רובע המגורים (שטח G)

מהסככה רואים את הצלע המזרחית של חומת עיר דוד. בחלקו הדרומי של המדרון נראה מגדל בנוי אבנים גדולות. המגדל מאוחר, מן התקופה החשמונאית. הקיר המדרוג הגדול שמעל רובע המגורים נועד כנראה לתמוך במבנים שמעליו.

ארבעה עמודים, שניים נמוכים ושניים גבוהים, מציינים את מקומו של "בית אחיאל" – בית מטיפוס "ארבעה מרחבים" האופייני לתקופה הישראלית הקדומה. הבית נקרא כך משום שנמצאו בו אוֹסֶטְקוֹנִים (חרסים נושאי כתובות) הנושאים את השם אחיאל. המחצית המזרחית של הבית פורקה בחפירות כדי לנסות לגלות ממצאים אחרים מתחת לרצפתו. פסי המתכת מדיגישים את החלק המשוחזר של הבית.

אבן מרובעת בעלת שקע עגול וחור במרכזו מוטלת בימין בית אחיאל. זוהי אסלת בית שימוש. מצפון לה התגלה "החדר השרוף" ובו שרידים של רהיטי עץ מימי הבית הראשון ועשרות ראשי חצים, עדות לקרב העז שהתחולל כאן נגד הבבלים.

באזור זה התגלו 51 טביעות חותם (בולות) הנושאות שמות של אישים בתנ"ך. אחת מהן נושאת את השם גמריהו בן שפן. גמריהו המקראי היה סופר בימיו של המלך יהויקים. ידוע שגם אביו שפן ובנו מיכיהו היו סופרים בחצר המלך. בולות שימשו לחתימת מסמכים רשמיים, כמו חותמות שעווה בימינו.

3. מפעל המים

מנהרה משופעת באורך 28 מ' יורדת אל ארובה טבעית שפיה פעור ברצפת המנהרה. צ'ארלס וורן, איש הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל, עלה בפיר זה ב-1867 ומאז הוא נושא את שמו: פיר וורן.

על תפקידו של הפיר הדעות חלוקות. כיום סבורים שלא נועד לו תפקיד כלל, ושהפיר אינו אלא ארובה סלע טבעית. רצפת המנהרה הכנענית הייתה גבוהה מהרצפה בימינו וכיסתה את פתח הפיר, ואיש לא ידע אפוא על קיומו. המנהרה הכנענית הובילה מים לברכת אגירה שנבנתה מחוץ לחומות הכנעניות, והגן עליה ביצור נפרד.

מצודת המעיין הכנענית נחשפה במלוא תפארתה. אלו ביצורים אדירים שהגנו על מקור המים העיקרי של העיר הכנענית ושל העיר בתקופתם של מלכי ישראל ויהודה.

היום יש מעל התצוגה הארכאולוגית מערך שבילים צפים ואמצעי המחשה חדישים.

המנהרה הכנענית נשכחה כאלף שנים, עד שבמאה ה-8 לפסה"נ העמיקו אותה ונתקלו בפיר. חלפו שנים, מפעל המים ננטש והמנהרה נסתמה בעפר. עד שבאו הארכאולוגים, חשפו את הפיר מחדש ותהו על קנקנו.

בהמשכו הסיור עובר מעל ברכה כנענית מחוץ לחומות העיר, יורד אל שרידי הביצור שהגן עליה ומגיע למשטח סלע. למרגלות המשטח נובע מעיין הגיחון, הנסתר כאן מן העין. המדריכים אוהבים להשתעשע ברעיון שעל משטח סלע זה המליכו את שלמה. הם מסתמכים על הפסוק המקראי המתאר את הטקס: "וירכיבו את שלמה על פרדת המלך דוד ויוליכו אותו על גיחון" (מלכים א, א 38).

הגיחון נובע מחוץ לחומות עיר דוד, ובעתות מלחמה זו נקודת תורפה מסוכנת. כדי לפתור את הבעיה יזם חזקיהו מפעל אדיר להולכת מי המעיין בנקבה תת-קרקעית אל ברכת אגירה בתחום העיר, היא ברכת השילוח. אנשי חזקיהו חצבו מנהרה באורך 536 מ'. זהו מבצע הנדסי יוצא דופן, במיוחד כשמביאים בחשבון שהפרש הגובה בין המעיין לברכת השילוח הוא 33 ס"מ בלבד. על פי תיאור מקראי וכתובת שנמצאה במנהרה החוצבים חצבו אלה מול אלה, ונתון זה מעצים עוד את גודל ההישג.

סמוך למקום נביעת המעיין אפשר להיכנס לנקבה ולפסוע בה עד ברכת השילוח. המים קרירים ומגיעים לגובה כ-70 ס"מ לכל היותר. ההליכה בנקבה אורכת כ-20 דקות.

אפשר להגיע לברכת השילוח בשתי דרכים אחרות (ויבשות): דרך אחת היא "התעלה הכנענית", שכלל הנראה הובילה מים לברכת אגירה בדרום העיר ולחלקות החקלאיות בנחל קדרון. חלק מהתעלה הוא מנהרה חצובה וחלק אחר נבנה אבנים גדולות (נקבת חזקיהו ניקזה את מי התעלה הכנענית והוציאה אותה מכלל שימוש). דרך אחרת היא לבוא מן הטיילת, המגיעה לברכת השילוח על פני הקרקע. קטע ברכת השילוח שנראה בימינו נבנה בימי הבית השני, וכך גם קטע הרחוב המרוצף שירד לברכה מאזור הר הבית דרך "הגיא".

כאן מסתיים הסיור. חוזרים לכניסה לאתר דרך הרחוב המרוצף.

שמורת טבע מערת הנטיפים

מערת הנטיפים חושפת עולם קסום של נטיפים וזקיפים שפוסל הטבע בעשרות אלפי שנים. רשות הטבע והגנים התקינה במערה מערכת תאורה חדשה, השומרת על הנטיפים והזקיפים במערה מפני פגעי האור ויוצרת אווירה קסומה להנאת המטיילים.

מוקדי העניין המרכזיים

היכרות עם תופעות קארסט – נטיפים וזקיפים
תצפיות על הרי ירושלים ושפלת יהודה

תצפיות נוף

תצפיות יפות על הרי ירושלים ושפלת יהודה מרחבת החניה ומרחבת הכניסה למערה

רחבת תצפית פנימית על חלל המערה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חניה, התקינה שירותים וברזיות, בנתה שביל במערה והיא מקרינה סרטון הסבר על היווצרות המערה. כמו כן הרשות התקינה תאורה מיוחדת באורך גל שאינו פולט חום ומונע התפתות אצות, הוציאה את המערה מתחום מחצבת הרטוב, משמרת אותה, ומנטרת את האוויר במערה כדי לא לפגוע בנטיפים ובזקיפים.

איך מגיעים?

במחלף שער הגיא (כביש 1) פונים דרומה לכביש 38 ומעט לפני בית שמש פונים שמאלה לכביש 3855. במעגל התנועה השני, לפני מושב מחסיה, פונים שמאלה לכביש 3866 ומעפילים בו כ-5 ק"מ עד לצומת קמץ (ז) שלידו מוצבת אנדרטת צ'לנג'ר. בצומת פונים שמאלה ומגיעים לרחבת החניה של המערה.

רקע

מערת הנטיפים היא מערה טבעית בשיפוליו המערביים של רכס נס הרים. המערה נחשפה לאוויר העולם בשנת 1968 בעקבות פיצוץ סלעים במחצבת הרטוב. אורכה 82 מ' ורוחבה המרבי 60 מ'. אף כי אינה גדולה, מתקיים בה עולם מופלא של נטיפים וזקיפים במגוון צורות וצבעים שלא היו מביישים מערות גדולות בהרבה.

מערת הנטיפים היא מערה קארסטית. היא נוצרה מהמסת סלעי הגיר של תצורת ורדים. מי גשם מחלחים לאדמה, מתעשרים בפחמן דו-חמצני והופכים לחומצה חלשה. החומצה היא שממסה את הסלעים אט אט. כשהמים מטפטפים בחלל המערה הם מפרישים מעט מן הגיר המומס בהם והוא מתגבש לנטיפים ולזקיפים.

הנטיפים היורדים מתקרת המערה מגיעים עד 4 מ' אורך. כמה נטיפים נפגשים עם זקיפים שעולים מן הקרקע. יש נטיפים בקוטר מילימטרים מספר ויש נטיפים שעוביים כמה מטרים. הנטיפים מתפתחים במגוון צורות – מדפים, נטיפי בדים, נטיפי אשכולות, אלמוגים ועוד צורות כדי הדמיון הטובה על הטבע, בשלל צבעים.

● **מקום בארץ:**
הרי ירושלים

● **אופי הטיול:**
ביקור במערת נטיפים.
הביקור בהדרכת מדריכי השמורה בלבד

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כ-2 ק"מ

● **משך המסלול:**
שעה עד שעתים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** חלקי

בתיאום מראש ניתן אישור לאנשים עם מוגבלויות להגיע עד פתח המערה
טל' 02-9911117

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:**
חניונים רבים בסביבה

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע

● **הוראות ביטחות:**
יש להיזהר בירידה בשביל המדרגות

● **דמי כניסה:**
הכניסה בתשלום

צילום: אבי ליצ'ק

במערה התגלו נטיפים שגילם 300 אלף שנים ויותר, ומדענים נעזרים בהם כדי לעקוב אחר שינוי האקלים באזורנו מאז ועד היום. יש נטיפים "קשישים" יותר, אך שיטות המדידה הנהוגות בימינו אינן יעילות דיין להערכת גילם.

התאורה החדשה במערה מתבססת על נורות לד, שאינן פולטות חום. אורכי הגל של האור מונעים התפתחות אצות על הנטיפים והזקיפים ותורמים לשימורם.

השמורה מנציחה בשמה את אבשלום שוהם, לוחם צה"ל שנפצע בזמן שירותו הצבאי ומת מפצעיו.

מסלול הטיול

1. בדרך אל המערה

שמורת אבשלום משתרעת על 274 דונם של חורש ים תיכוני, על הצמחייה ובעלי החיים המאפיינים אותה. העץ השולט הוא אלון מצוי ואתו צומחים כאן שיחי אלת המסטיק, קידה שעירה, סירה קוצנית ואשחר ארצישראלי. באביב פורחים בשמורה עשרות מיני גאופיטים ופרחים למיניהם. צבאים, שועלים, תנים ועופות המאפיינים את הרי ירושלים גם הם דיירי קבע בשמורה.

שביל וכ-150 מדרגות יורדים מהחניה לרחבה הצופה על מפעל המלט הרטוב, בית שמש, רכס צרעה, נחל שורק ומרחבי שפלת יהודה.

2. סיור במערה

המטיילים נכנסים תחילה לחדר הסתגלות לתנאים במערה. באולם מקרינים סרטון באורך 8 דקות ובו הסבר על דרך היווצרות המערה ואופייה. בתום ההקרנה מתחיל הסיור ועוצרים בכמה תחנות:

הרחבה – ברחבה מתגלה המראה הכללי של המערה. התאורה מתמקדת בדמויות ובי"פסלים" שבמערה. בהמשך הסיור נבחן אותם מקרוב.

עמוד אוזני הפיל – עמוד זה הוא מן המרשימים והקשישים במערה. גילו נאמד בעשרות אלפי שנים. סמוך לעמוד יש ברכות והמים המטפטפים נקווים בהן. המים אינם ממלאים את המערה משום שהם ממשיכים לחלחל בקרקעיתה. זה המקום לראות את סדקי המערה ואת השפעתם על סידור הזקיפים והנטיפים.

ריכוז הלקטיטים – הלקטיטים הם משקעים המתפתחים במערה באזורים יבשים למחצה, בעיקר לאורך סדקים זעירים המספקים רק כמויות קטנות של מים. ההלקטיטים צומחים לכל הכיוונים, גם סותרים כביכול

את כוח הכובד. צורתם הסלילית היא שהעניקה להם את שמם (הליקס ביוונית הוא סליל). ייתכן שהסיבה להיווצרותם היא עלייה נימית של המים בסדקים הזעירים בד בבד עם הפרשת הגיר המומס בהם. בתחנה זו נראים נטיפים וזקיפים במגוון צבעים. צבע אדום מעיד על תחמוצות ברזל בסלע וצבע לבן מבריק מעיד על השקעה טרייה של המינרל קלציט, המינרל העיקרי הבונה את סלעי תצורת ורדים.

גן הפסלים – בתחנה זו המבקרים מוזמנים להפעיל את הדמיון. אפשר לראות כאן את שמשון ממוטט את העמודים במקדש הפלישתים, דמות מחזיקה תינוק, משה אווז בלוחות הברית, סנטה קלאוס, צפרדע, מצנפת של אלדין ועוד ועוד.

"אהבה נכזבת" – גם בתחנה זו לא יזיק דמיון מפותח. נטיפ שירד מהתקרה וזקיף שעלה מהקרקעית כמעט נושקים זה לזה, אך בגלל התייבשות הטפטוף נפסק הם נעצרו במרחק כמה מילימטרים זה מזה, ולא הצליחו "לממש את אהבתם". מעת לעת נצפה טפטוף דל במשך כמה ימים, וייתכן שבעתיד הוא יתגבר ו"רומאו ויוליה" ייפגשו בכל זאת. זה המקום הנמוך ביותר בסיור, כ-60 מ' מתחת לפני השטח וכ-20 מ' מתחת לפתח המערה.

הברכה המשולשת – כאן נראית ברכה והיא מדגימה את התפתחותם של משקעי שפה. משקעי שפה הם משקעי גיר שמצפים את הברכה כמעט כליל בקרום עבה, המסוגל לשאת משקל של אדם בוגר. גם כאן נראים "פסלים" שמקובל לתארם כפסל בודהה קירח וחייכני ופסל המזכיר את דמותו של משה בתיבה.

"קיר הדבש" – זהו הקיר הגדול והפעיל ביותר במערה מפני שמים נוטיפים עליו כל ימות השנה. זרימת המים מקנה לעמוד מראה דבשי. עוד ניתן לצפות כאן במשטח מרשים של נטיפים בצורת אלמוגים – משטח שזכה לכינוי "שונית האלמוגים" או "ים סוף". מאחורי ה"שונית" ניצב זקיף גדול יחסית מוקף כמה זקיפים קטנים, ויחד הם מזכירים את שלגייה ושבעת הגמדים. מטיילים בעלי דמיון פורה יכולים לראות גם מכשפה, נסיך וגמל דו-דבשתי.

"גן הילדים" – כאן רואים נטיפים קטנים רבים בראשית התפתחותם. תחנה זו קרובה ליציאה וכאן תם הסיור.

מנתיב הל"ה לחורבת קיאפה גן לאומי עמק האלה

מסלול טיול העובר בגדתו הצפונית של נחל האלה ומגיע לאתר הארכאולוגי חורבת קיאפה, שבו נחשפו שרידי מצודה מתקופת הברזל (התקופה הישראלית הקדומה). החופרים מזהים את האתר עם שעריים המקראית. רשות הטבע והגנים פועלת לייעוד השטח לגן לאומי.

מוקדי העניין המרכזיים

אתר ארכאולוגי מתקופת הברזל

סיפור דוד וגוליית

עצי שיטה מלבנה

שמורת טבע שיטה מלבנה עמק האלה

עמק האלה וגבעות בית שמש: מסדרון אקולוגי חשוב בין מישור החוף להרי יהודה

תצפית נוף

מחורבת קיאפה יש תצפית על עמק האלה, על תל עזקה ומישור החוף, ועל הרי חברון

פעילות רשות הטבע והגנים לשמירה על המקום

הרשות פועלת למניעת הוספת בנייה ברמת בית שמש כדי לשמור על מסדרון אקולוגי בין מישור החוף במערב להרי יהודה במזרח, וכמו כן היא פועלת לייעוד כ-4,000 דונם באזור נחל האלה וגבעות בית שמש לגן לאומי.

איך מגיעים?

בכניסה לקיבוץ נתיב הל"ה פונים שמאלה (מערבה) לכביש העובר ליד גדר הקיבוץ. הכביש מתעקל ימינה ומגיע לרחבת החניה של מפעל "תמי 4". כאן חונים.

רקע

גבעות השפלה הגבוהה שמדרום לבית שמש, מעל גדתו הצפונית של נחל האלה, מתנשאות לגובה 400 מ' בערך מעל פני הים. אזור זה מתאפיין בצמחיית בתה ובה שרידי חורש ים-תיכוני ועצי פרי של בוסתנים נטושים. השטח הנרחב יחסית הוא בית גידול של יונקים גדולים כגון צבי ארץ ישראלי, תן זהוב, שועל מצוי, דרבנים ומינים רבים של עופות. בחורף ובאביב עולה כאן פריחה ססגונית.

במרחב זה נותרו שרידים רבים מן העבר ובהם אתרים שנזכרים במקרא, כגון תל ירמות ומקום הקרב בין דוד לגוליית. בחורבת בית נטיף נמצאו שרידי אתר מימי בית שני. במלחמת העצמאות צעדה סמוך לכאן מחלקת הל"ה בניסיון לפרוץ את המצור שהטיל הלגיון הירדני על גוש עציון.

שביל ישראל חוצה את הגן הלאומי. מכאן אפשר ללכת לאתרי פארק עדולם-צרפת בדרום, לתל עזקה ופארק בריטניה במערב, ולאזור בר גיורא ונחל קטלב במזרח.

מקום בארץ:

שפלת יהודה

אופי הטיול:

מסלול מעגלי

סוג המסלול:

למיטיבי לכת

אורך המסלול: כ-5 ק"מ

משך המסלול:

כ-3 שעות

נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות

ילדים: לא

שביל: רגלי

עונה מומלצת: כל השנה

מקום לפיקניקים:

פארק בריטניה

מים לשתייה: אין

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים: אין

חניון לילה: אין

ציוד מיוחד: נעליים,

כובע, מים, משקפת

הוראות בטיחות:

יש ללכת על שבילים

מסומנים בלבד או על

דרכי עפר רחבות

מפה: מפת טיולים וסימון

שבילים מבואות ירושלים

(גיליון מס' 9)

דמי כניסה: ללא תשלום

1. נתיב הל"ה

קיבוץ נתיב הל"ה נקרא על שם מחלקת הפלמ"ח שעברה כאן במלחמת העצמאות בדרכה לגוש עציון. המחלקה מנתה 35 (ל"ה) לוחמים וכולם נפלו בקרב. הקיבוץ נוסד בשנת 1949 על אדמות הכפר הנטוש בית נטיף.

מסלול הטיול עולה מרחבת החניה צפונה ואחרי כחצי קילומטר פוגש את שביל ישראל. צועדים בשביל שמאלה (מערבה).

2. שביל ישראל

שביל ישראל מספק תצפית מרהיבה על עמק האלה. העמק פרוס בין תל עזקה לתל שוכה ומזוהה עם זירת הקרב בין דוד לגוליית. האזור מאופיין בחורש ים תיכוני מהיפים בארץ, ונציגיו הבולטים כאן הם אלון מצוי ואלת המסטיק. בשטחי הבתה הפתוחים צומחים שיחים ובני שיח אופייניים כגון סירה קוצנית, עוזרר קוצני, אשחר ארצישראלי, קידה שעירה ואלה ארצישראלית. בהליכה יש סיכוי טוב להיתקל בריכוזים של גללי צבאים. לצבאים הגללים הם תחנות הרחה ומידע על צבאים אחרים בשטח, והזכרים מסמנים בהטלת גללים את תחומי הטריטוריה שלהם.

צועדים בשביל ישראל כ-1.5 ק"מ ובמקום שהוא מתעקל צפונה (ימינה) עוזבים אותו וממשיכים היישר לפנינו בדרך עפר המובילה לחורבת קיאפה. החורבה נראית היטב מימין לדרך. השביל מוביל למעלה מוסדר לראש החורבה, ויש להקפיד לא לסטות ממנו.

3. חורבת קיאפה

חורבת קיאפה ניצבת בדרך העולה ממישור החוף לחברון ולירושלים. זהו השער המערבי של ממלכת יהודה. בשנת 2007 החלו כאן חפירות בראשות הארכאולוג פרופ' יוסף גרפינקל מהאוניברסיטה העברית וסער גנור מרשות העתיקות. בחפירות נחשפו שרידיה של עיר מבוצרת מוקפת חומת סוגרים. החומה נבנתה מאבנים מגליתיות (ענקיות) במשקל ארבע טונות ואף יותר. חומת העיר נבנתה בסוף המאה ה-11 לפסה"נ והתגלו בה שני שערים, אחד במערב העיר ואחד בדרום-מזרחה. השער המערבי שוחזר בחלקו. האתר היה מיושב זמן קצר בתקופת הברזל ולא נמצאה בו קרמיקה פלשתית. מאוחר יותר, בתקופה ההלניסטית הקדומה, הוא נושב מחדש.

בחורבת קיאפה התגלה אוסטרקון (חרס נושא כתובת) באורך 16.5 ס"מ וברוחב 15 ס"מ. על החרס נמצאו חמש שורות כתובות בדיו משמאל לימין בשפה העברית, באלף-בית פרוטו-כנעני. לפי דעת החופר באתר וחוקרים אחרים זאת הכתובת העברית הקדומה ביותר שנמצאה עד כה. זמנה הוא המאה ה-10 לפסה"נ לכל המאוחר. הכתובת מקוטעת ועוסקת במצוות חברתיות ככל הנראה.

צילום: יעקב שקולניק

עד כה לא נמצא בחפירות בארץ ישראל יישוב מקראי בעל שני שערים. ממצא זה העלה בחוקרים סברה שבחורבת קיאפה שכן היישוב המקראי שעריים (שני שערים), הנזכר במקרא בקרבת עמק האלה והערים שוכה ועזקה: "ירמות ועדולם ושוכה ועזקה ושעריים..." (יהושע טו 35-36). שעריים נזכרה גם בתיאור קרב דוד וגוליית. אחרי שדוד הרג את גוליית בעמק האלה נסוגו הפלשתים דרכה: "ויקומו אנשי ישראל ויהודה ויריעו, וירדפו את הפלשתים עד בואך גיא ועד שערי עקרון, וייפלו חללי פלשתים בדרך שעריים עד גת ועד עקרון" (שמואל א' ז' 52).

4. שיטה מלבינה

מחורבת קיאפה יורדת דרך עפר דרומה לעמק שיצר נחל האלה. העמק מעובד כולו, בעיקר בכרמי גפן ובמטעי שקדים. רק ערוץ הנחל מעוטרי עצי שיטה מלבינה, והם נראים היטב מדרך העפר המובילה ממזרחה לרחבת החניה שבקיבוץ. דרך העפר עוברת בין מטע השקדים מדרום למורדות הגבעות מצפון לו, ואפשר לעצור למנוחה קלה רגע ל פני סיום המסלול בחורשת איקליפטוס קטנה.

בעבר היה העמק מכוסה כולו בסבך עצי שיטה מלבינה. זהו עץ קוצני בינוני בגודלו, אופייני לסוואנות הלחות יחסית של מזרח אפריקה ומערבה. העץ צומח בכמה ריכוזים במישור החוף, בבחלי שפלת יהודה ובעמקי הצפון. בארץ השיטה המלבינה כמעט אינה מייצרת זרעים. העץ מתרבה בזכות כושרו לייצר נצרים משורשיו, והנצרים צומחים ומתפתחים לעצים. זו הסיבה שהשיטה המלבינה יוצרת סבכים בכל מקום שבו היא מתקיימת. בעמק האלה נכתרו רוב העצים כדי לפנות שטח לגידולים חקלאיים ורק על גדות הנחל, במקום שאינו נוח לעיבוד, נותרו עצים יפים זכר למעשה בראשית.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה סייע לקדם את תכנית רשות הטבע והגנים להכריז על גן לאומי עמק האלה בשטח שבחלקו יועד לפיתוח שכונת מגורים ברמת בית שמש (ד'6). ביסוד התנגדותו של המשרד להקצאת השטח למגורים עמד האיום על ערכי הטבע, הנוף והמורשת הרבים במרחב חורבת קיאפה, ועל תפקודו כמעבר אקולוגי לבעלי חיים.

העיר הצפונית: אמפיתאטרון ומבצר

גן לאומי בית גוברין-מרשה

רשות הטבע והגנים חשפה בחלק הצפוני של הגן הלאומי אמפיתאטרון רומאי שלם, חלקים מבית המרחץ של אותם ימים ואת המבצר הצלבני המרשים. שביל עץ מוליך לקמרוןות-תת-קרקעיים ולחלקים מרשימים אחרים במבצר.

מוקדי העניין המרכזיים

אמפיתאטרון רומי
שרידי העיר הרומית
מבצר צלבני ומצודה

תצפית נוף

מראש האמפיתאטרון

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חניה, בנתה שירותים והציבה שלטי הסבר. הרשות שימרה את האמפיתאטרון והכשירה אותו לביקור ולמופעים, והיא אחראית לחפירות הארכאולוגיות במקום ולעתיקות שנחשפו בהן.

איך מגיעים?

הכניסה לאתר (העיר הצפונית) קרובה מאוד לתחנת הדלק שליד קיבוץ בית גוברין (כביש 35).

רקע

אחרי מרד בר כוכבא (132-135 לסה"נ) הפכה בית גוברין לעיר המרכזית במחוז הרומי אדומיאה.

בשנת 199-200 זכתה העיר למעמד של פוליס ומושליה אף טבעו מטבעות משלה בציון שמה הרשמי – לוקיה ספטימיה סוורה אלוותרופוליס (עיר בני החורין) – ובקיצור אלוותרופוליס. בתקופה זו החלו לבנות בה מבנים ציבוריים מפוארים כגון האמפיתאטרון ובית המרחץ, ששרידיהם נחשפו בגן הלאומי.

בתקופה הביזנטית הייתה בית גוברין מרכז נוצרי חשוב – מקום מושבו של בישוף ואחת מחמש הערים הגדולות בארץ ישראל. בעקבות הכיבוש הערבי במאה ה-7 נקרא המקום בית ג'ירין, שם שמהדהד בו צליל שמה העברי הקדום של העיר. העיר ירדה מגדולתה, אך המשיכה להיות מרכז מקומי חשוב.

בשנת 1099 כבשו הצלבנים את ארץ ישראל וכוננו את ממלכת ירושלים. בשנת 1134 החליט המלך הצלבני פולק לבצר את הגבול הדרומי של הממלכה ובנה מבצר בבית גוברין. שנתיים אחר כך נמסר המבצר לאבירי מסדר יוחנן הקדוש (ההוספיטלרים). הם הרחיבו אותו וחזקו אותו מאוד, ובחסותם התפתח סביבו יישוב אזרחי.

בתקופה העות'מאנית נבנה על חורבות המבנים העתיקים הכפר בית ג'ירין.

במלחמת העצמאות כבש צה"ל את בית גוברין ובשנת 1949 עלה על הקרקע גרעין מיישב והקים את קיבוץ בית גוברין.

מקום בארץ:

שפלת יהודה

אופי הטיול:

ביקור באתר עתיקות

סוג המסלול: למשפחות

אורך המסלול:

כמה מאות מטרים

משך המסלול: כשעה

נגיש לאנשים עם

מוגבלות ולעגלות

ילדים: לא

שביל: רגלי

עונה מומלצת: כל השנה

מקום לפיקניקים: יש

מים לשתייה: יש

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים: אין

חניון לילה: אין

ציוד מיוחד:

נעליים, כובע, מים

הוראות בטיחות:

אין לסטות משביל הטיול מחשש לנפילה לבורות או ממבנים רעועים זהירות, גרם המדרגות בעלייה לראש יציע האמפיתאטרון תלול

דמי כניסה: הכניסה

בתשלום. הקופה בחלק הגן שמדרום לכביש 35 (מערות בית גוברין)

צילום: יעקב שקולניץ

1. האמפיטאטרון

האמפיטאטרון נמצא סמוך לפינתה הצפונית-מערבית של העיר הרומית, במקום שבו נבנו בראשית המאה ה-3 לספירה מבני הציבור של העיר. גשרון מודרני נשען על החומה של העיר הרומית ומוליך ליציעי העץ הבנויים באמפיטאטרון. בכמה מקומות החומה השתמרה לגובה יותר מ-4 מ'.

החפירות חשפו את האמפיטאטרון כמעט בשלמותו. זהו ממצא ארכיטקטוני וארכאולוגי יחיד מסוגו במזרח התיכון. האמפיטאטרון בבית גוברין יועד מלכתחילה לקרבות גלדיאטורים ובני אדם בחיות פרא, ויש להניח שנערכו בו גם תהלוכות, אימונים צבאיים ומופעי ראוה. מבנים רומיים אחרים ששימשו אמפיטאטראות כגון בבית שאן, בשכם ובקיסריה היו קודם היפודרומים, כלומר מבנים שנועדו למרוצי מרכבות.

ביציע המקורי של האמפיטאטרון היו בין 9 ל-11 שורות לכ-3,500 צופים בישיבה. הצופים נכנסו דרך ארבעה פתחי כניסה מקומרים ופנו אל מושביהם. המושבים המקוריים נעלמו כולם, ורבים מהם שימשו חומר בנייה של מבנים מאוחרים יותר. מול יציע העץ החדש נראה בחלק הדרומי של האמפיטאטרון יציע הכבוד המקורי, בשורה הראשונה מעל לזירה. היציע ממוקם כך שהשמש מאירה מאחוריו ואינה מסנוורת את יושביו.

אפשר לרדת מהיציע ולהיכנס למסדרון השירות המקומר. יש גישה אליו מהמישור המשופע היורד לזירה, ליד הגשרון העולה ליציע. המסדרון נחפר כולו וניתן לצעוד בו סביב סביב. שימו לב לחדרון (3.8x3.2 מ') בקיר המערבי של המסדרון. החופרים זיהו שזה חדר הפולחן (SACELLUM) של האמפיטאטרון. גרם מדרגות תת-קרקעי ומנהרה קצרה מובילים מהחדרון אל מערך קמרונות תת-קרקעי, שממנו יצאו הגלדיאטורים ובעלי החיים לזירה. ייתכן שהמקדש הקטן נועד לשמש מקום פולחן למשתתפים בתחרויות. מהמסדרון המקומר כדאי לצאת אל הזירה ולנסות לדמיין את הקהל המשולהב צופה בקרבות גלדיאטורים.

האמפיטאטרון מילא את ייעודו לפחות 150 שנה. בימי הביניים הוא היה בעיקר אורווה, אך נעשו בו גם שימושים תעשייתיים. בתקופה העות'מאנית האמפיטאטרון ננטש וחללו התמלא עפר ואשפה.

2. המבצר והכנסייה הצלבניים

המבצר הצלבני היה קטן בהרבה מן העיר הרומית, אך תכנונו הושפע מאוד מן המבנה שלה. מסלול הטיול יוצא מן האמפיטאטרון ועובר ליד מגדל חצי מתומן בפניה הדרומית-מערבית של חומת המבצר. כאן החומה פונה מזרחה ומגיעה לכנסייה הצלבנית.

הכנסייה היא בזיליקה טיפוסית ובה אולם תווך ושתי סיטראות. היא נבנתה מעט אחרי השלמת המצודה הפנימית של המבצר, הצמודה לכנסייה. בבניית

הכנסייה השתמשו הצלבנים בעמודים, בכותרות, במרצפות ובכל פריט ארכיטקטוני קדום שהיה יכול לשרת אותם. כמעט כל החלקים הם מהתקופה הרומית-ביזנטית.

הסיטראה הדרומית לא השתמרה. הסיטראה הצפונית השתמרה היטב יחסית, הן משום שהייתה צמודה לקיר הדרומי של המצודה הפנימית והן משום שהפכה למסגד מאוחר יותר. גומחת התפילה הפונה למכה (מי'חראב) ניכרת היטב בקיר הדרומי של הסיטראה.

באפסיס של הסיטראה הצפונית נראית גומחה ובה פתח שדרכו זרמו מים. ייתכן שהמים נחשבו קדושים ושימשו לצורכי פולחן.

3. המצודה

המצודה הצלבנית בנויה על יסודות בית המרחץ הרומי. שרידים משתי התקופות משמשים כאן בערבוביה. באתר יש שרידים גם מהתקופה הממלוכית ומהתקופה העות'מאנית.

המצודה היא מבצר בפני עצמו, ויכולה להחזיק מעמד גם אם האויב מצליח לפרוץ את הביצורים החיצוניים. היא בנויה מחדרים המקיפים חצר פנימית. החלל הראשון שמקבל את פני המבקרים הוא חדר האוכל של המצודה. ניתן להבחין בשרידי ארבעה קמרונות הצמודים לקיר המצודה: שניים משמאל לשביל העץ, אחד במקום שנמצא הפתח ואחד מימין לשביל. על הארץ מונחים עמודי אבן שנחתכו לשניים ושימשו כשולחנות.

שרידי בית המרחץ הרומי ניכרים בחלק המערבי של המצודה ומסלול הטיול ניתן רק להציץ בהם. זהו בית המרחץ האימפריאלי היחיד שהתגלה עד כה בישראל. הוא זכאי לתואר "אימפריאלי" משני טעמים לכל הפחות: הוא מחקה בתכניתו בתי מרחץ ברומא הבירה, וגודלו עצום: הוא השתרע על 10 דונם בערך.

השביל ממשיך למדרגות היורדות לקמרונות תת-קרקעיים מרשימים מן התקופה הרומית. הקמרונות הם במורד מדרון היורד לנחל גוברין. הם נבנו כדי ליצור משטח מפולס למסד בית המרחץ הענקי. הקמרונות נבנו בשנת 200 לספירה בערך, בתקופתו של הקיסר סוורוס. איכות בנייתם גבוהה מאוד והם ניצבים כאן במתכונתם המקורית, ללא כל שיפוץ.

הקמרונות התת-קרקעיים הם התחנה האחרונה במסלול. מכאן חוזרים לשער המתחם.

נחל פיראן ונחל תלכיד

שמורת טבע אום זוקה

מדרונות סלעיים משתפלים מהשומרון לצפון הבקעה ויוצרים פסיפס מגוון של חברות צמחים. כאן צמחים חובבי חום כגון זקום מצרי וחלביב רותמי דרים בכפיה אחת עם צמחים ים תיכוניים כמו רקפות ונרקיסים. התארגנו בחניון שהכשירה רשות הטבע והגנים בצד כביש 90 וצאו לדרך.

מוקדי העניין המרכזיים

מסלול חווייתי בנחל במזרח השומרון
צמחיית ספר המדבר
נופי בקעת הירדן
בסוף מרס פריחת אירוס הגלבו

תצפית נוף

תצפית יפה על בקעת הירדן מפרשת המים בין הנחלים פיראן לתלכיד

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים באתר

הרשות הכשירה חניה וחניון פיקניקים. במסלול ההליכה הרשות סימנה את השבילים וקבעה יתדות בסלעים במקומות התלולים.

איך מגיעים?

הטיול מתחיל ברחבת החניה בפתח נחל תלכיד, ממערב לכביש הבקעה (כביש 90, ליד סימן ק"מ 350), כ-5 ק"מ מדרום לברוש הבקעה.

רקע

הנחלים פיראן ותלכיד הם בתחומה של שמורת אום זוקה שבמורדות השומרון, הירדנים בתלילות מזרחה אל בקעת הירדן. השמורה משתרעת על כ-22,000 דונם, והפרשי הרום בה תורמים למגוון רב של מיני בעלי חיים וצמחים.

הקרבה לבקעת הירדן אחראית למיני צמחים ממוצא סודני, כגון חלביב רותמי. צמחים אחרים הם מצמחיית הספר הים תיכוני, כגון עירית גדולה וגלונית מצויה, אשחר ארצישראלי ואוג קוצני. כמו כן צמחים כאן אירוס הגלבו, נורית אסיה, צבעוני ההרים ונרקיס מצוי.

מסלול הטיול

1. אנדרטת מוחמד שיבלי

מהחניון שבצד כביש 90 צועדים בשוליו כ-500 מ' דרומה לאנדרטת מוחמד שיבלי (100 מ' מצפון לשלט הכניסה לוואדי פיראן). האנדרטה מנציחה את רב-סמל בכיר מוחמד שיבלי, שב-1991 נהרג במקום זה בהיתקלות עם מחבלים. ליד האנדרטה צומח זקום מצרי, עץ הנפוץ במזרח אפריקה וצומח באזורנו בעמק הערבה ובבקעת הירדן, המספקים לו אקלים חם וכמויות מים בכמות מספקת.

- **מקום בארץ:** בקעת הירדן
- **אופי הטיול:** מסלול הליכה מעגלי אתגרי, כולל ירידה בעזרת יתדות הקבועים בנחל
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-3 ק"מ
- **משך המסלול:** כ-3 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** אין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן אין להיכנס לנחל בימי גשם
- **מפה:** חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים בקעת הירדן ומזרח השומרון (גיליון מס' 5)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

2. ואדי פיראן

מהאנדרטה גולשים במדרון הקטן דרומה, במקביל לכביש הבקעה. אדמת החוואר המלבינה מכוסה בשיחים אפרפרים וסבוכים של מלחית אשונה. למרגלות גבעת האנדרטה ניצב שלט מכוון לנחל פיראן. שדה הראייה מוגבל מעט בגלל העיקול בכביש, ויש לחצותו בזהירות. צעד אחד מן הכביש בשביל המסומן באדום, והבקעה מפנה את מקומה לשיפולי המדרון של רכס אום זוקה שבמזרח הרי השומרון. זה עולם אחר לגמרי.

הערוץ הרחב של נחל פיראן הולך וצר עד שהוא נעשה קניון בין קירות זקופים. כאן מזומנת למטיילים חוויה מפלים קטנים בגובה 2-3 מ' חוסמים את הערוץ וצריך לטפס עליהם או למצוא מעקפים.

בחורף, כבר בינואר ובפברואר, רואים כאן משטחי פריחה יפהפיים של נרקיסים. רקפות רבות מציצות מחגווי הסלע ולידן שיחי ענק של רותם המדבר. במרס יש כאן מרבדים נהדרים של כלנית מצויה ותורמוס ההרים. בחורף גם בולטים כאן שיחי אוג קוצני בצבעם הירוק והרענן. שיחים אלו מגיעים כאן לגובה עד 4 מ' ויוצרים במדרונות הנחל תצורת צומח של יער ספר. קל להכיר את הצמח על פי ענפיו הקוצניים ועליו המחולקים לשלוש אונות.

3. נחל תלכיד

לאחר כקילומטר שיפוע הערוץ מתמתן וסימון ירוק על סלע גדול מכוון את המטיילים צפונה (ימינה). העלייה בהמשך הואדי אסורה מפני שיש שם שטח אש פעיל של צה"ל.

המעלה מתון, והוא מוביל לשלוחה המפרידה בין ואדי פיראן לערוץ שמצפון לו, נחל תלכיד (ואדי קועוד עידה). במרס מדרון זה מכוסה משטחי פריחה גדולים. סמוך לראש המעלה נמצא ריכוז גדול של חלביב רותמי, שיח גדול למדי ונדיר בישראל.

מימין לראש השלוחה יש מצוק קטן של סלעים בלויים. מומלץ לעלות עליו כדי לצפות בנוף המרהיב של בקעת הירדן והרי גלעד.

עתה לא נותר אלא לחזור לנקודת היציאה. השביל המסומן יורד לערוץ נחל תלכיד. המפלים כאן גבוהים מעט מן המפלים שבמעלה ואדי פיראן, ויורדים בעזרת יתדות. בסוף יש מפל גבוה, בלתי עביר. השביל עוקף אותו בחכמה באיגוף ימני וחוזר לרחבת החניה, סמוך לכביש הבקעה.

אל אירוס הגלבו

בסוף חודש מרס כדאי להזין עיניים בפריחת אירוס הגלבו. נוסעים מאנדרטת שיבלי כ-2 ק"מ דרומה ופונים מערבה בדרך סלולה, לפי השלט "גבעונת". השלט הירוק של רשות הטבע והגנים, המבשר על שמורת אום זוקה, מאשר שזאת הדרך הנכונה. מעפילים בכביש כ-500 מ' עד עיקול רחב ימינה. מן העיקול עולה דרך עפר מערבה. כאן חונים ומטפסים בדרך העפר עוד כ-500 מ'. מדרום לדרך, לאחר העיקול הראשון, נפרט שדה גדול של אירוס הגלבו.

צילום: דורון ניסים

מסלול נגיש בעיר הגזרה הקדומה פארק (גן לאומי) קומראן

אורח החיים והמחשבה של תושבי קומראן הקדמונים מציתים את הדמיון, ודרך הממצאים שנחשפו בגן הלאומי קומראן אפשר להתוודע אל כת בני המדבר מקרוב. שביל נגיש חדש שסללה רשות הטבע והגנים מעניק הזדמנות לאנשים עם מוגבלויות לבקר בנוחיות באתר.

מוקד העניין המרכזי

סרט על תולדות קומראן

תצפיות נוף

תצפית מקצה האתר על המערות שבהן נמצאו המגילות ועל מפלי נחל קומראן תצפית מן המצודה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות חשפה את האתר בחפירות ארכאולוגיות והיא משמרת אותו. הרשות הנגישה את מסלול הסיור לאנשים עם מוגבלויות והציבה שלטי הסבר והמחשה מותאמים ללקויי ראייה. הרשות הפיקה סרט על תולדות קומראן והקימה מוזאון קטן ובו מוצגים מספר. באתר פועל מזנון באחריות קיבוץ קליה. אפשר לתאם מראש סיורים באתר בטל' 02-6541255.

איך מגיעים?

גן לאומי קומראן סמוך לקיבוץ קליה. מכביש 90 פונים לקליה ומיד פונים לגן הלאומי.

רקע

חורבת קומראן מזוהה עם היישוב סככה, שנזכר במקרא. המקום זכה לפרסום עולמי בזכות הכתבים העתיקים שהתגלו במערה קרובה לאתר. בשנת 1947 גילה רועה בדווי ליד קומראן מערה ובה כעשרה קנקני חרס. קנקן אחד הכיל גווילי עור של שלוש מגילות – מגילת ישעיהו השלמה, מגילת פשר חבקוק ומגילת סרך היחד. בדווים אחרים שהובאו בסוד הדבר המשיכו בחיפושם וגילו עוד מגילות: את מגילת מלחמת בני אור בבני חושך, את מגילת ההודיות, את מגילת ישעיהו ב, ומגילה חיצונית לספר בראשית. בכ"ט בנובמבר 1947 קנה פרופ' אליעזר ליפא סוקניק בבית לחם שלוש משבע המגילות שהתגלו. ארבע הוברחו לארה"ב ובשנת 1954 הוצעו למכירה. פרופ' יגאל ידין, בנו של סוקניק, רכש את ארבע המגילות עבור מדינת ישראל.

הגילוי עורר סערה בעולם ובעקבותיו נסקרו מערות מדבר יהודה. החיפוש הניב כ-900 מגילות כתובות עברית, ארמית ויוונית. רוב המגילות מקוטעות וחקירתן טרם הושלמה.

מהכתוב במגילות ומן הממצאים מקומראן רוב החוקרים מסיקים שיושבי המקום נמנים עם בני כת האיסיים, המכונה במחקר "כת מדבר יהודה", או אנשי ה"יחד". אורח חייהם היה סגפני, הם חיו חיי שיתוף והקפידו על לימוד המקרא ודיני הטהרה. מספרן הרב של ברכות המים והמקוואות שהתגלו באתר מעיד על חשיבות הטבילה והטהרה בחייהם של יושבי קומראן.

● **מקום בארץ:**
בקעת ים המלח

● **אופי הטיול:**
ביקור באתר ארכאולוגי

● **סוג המסלול:** נגיש

● **אורך המסלול:** כחצי ק"מ

● **משך המסלול:**
שעה עד שעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלויות ולעגלות ילדים:** כן

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:**
כל השנה, בקיץ לא בשעות החמות

● **מקום לפיקניקים:** יש

● **מים לשתייה:** יש

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעלי הליכה, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:**
אין לסטות מן השביל הסלול

● **דמי כניסה:**
הכניסה בתשלום

צילום: דורון ניסים

תושבי קומראן האמינו בגזרה הקדומה, שלפיה אדם נולד "בן אור" או "בן חושך" וגורלו נקבע מראש. הם ראו בעצמם בני אור. בני הכת הנהיגו לוח שנה שהתבסס על השמש, וממנו נגזרו מועדי חגים משלהם.

יש הסבורים כי מאורח חיים זה צמחה תנועת הנזירות בנצרות. יוחנן המטביל חי חיי נזירות במדבר, הטיפ להיטהרות ולחזרה בתשובה, ולפי המסורת היה בקומראן.

היישוב התקיים כ-200 שנה, מהמאה ה-2 לפסה"נ עד שנת 68 לספירה. לפי הממצאים התגוררו בו 150 עד 200 בני אדם.

מסלול הטיול

1. אמה, בורות ומקווה טהרה

הביקור באתר נפתח בהקרנת הסרט על תולדות קומראן. מאולם ההקרנות יוצאים למוזאון קטן, הממחיש את אורח החיים של התושבים. מהמוזאון יוצא שביל הסירור באתר, כולו נגיש.

מהסככה שבה מוצבים שלטי הסבר על קומראן ועל כת ה"יחד" השביל עובר ליד אמת המים שהובילה את מי השיטפונות שזרמו בחורף אל היישוב. בנחל קומראן זורמים שיטפונות באירועי גשם חזקים ותושבי קומראן ידעו להובילם באמה אל בורות מים, ברכות ומקוואות טהרה רבים שבנו ביישובם.

2. חדר המבקר וחדר האוכל

החופרים באתר זיהו את תפקידי המבנים. החדר הראשון בסירור הוא "חדר המבקר", שכנראה שימש את האחראי על המנהל והכספים של הקהילה, שרכושה היה משותף. משם עוברים לדייר ולחדר האוכל.

בחדר האוכל התכנסו אנשי קומראן לסעודות משותפות. לפני הסעודה הם היטהרו במקוואות הטהרה הסמוכים לחדר האוכל ולבשו את בגדי הקודש שלהם. מהכתוב במגילות ומן הממצאים בחפירות מתברר שאנשי קומראן נהגו לאכול לחם, תמרים, דבש ומרים, תוצרי חלב ובשר צאן ובקר. עצמות חיות המשק נמצאו בכלי חרס במטבח.

מאחורי חדר האוכל נמצא המטבח, ובמחסן הצמוד לו חשפו החופרים כאלף כלי חרס. בחצר המרכזית של המבנה התגלו סירי בישול, ולא הרחק משם נמצאו גם תנור צריפה וכבשן.

3. תצפית

בקצה הדרומי של האתר סככת תצפית משקיפה על נחל קומראן ועל מערת המגילות. ממזרח לתצפית

נמצא בית הקברות של קומראן. התגלו בו כ-1,100 קברים, מרביתם של גברים. הקבורה נעשתה בשוחות שכיוונן צפון-דרום. מעל הקברים הניחו גלי אבנים. רוב הנקברים היו צעירים, כנראה משום שתנאי מזג האוויר הקשה ואורח החיים הסגפני הרתיעו אנשים מבוגרים מלהתגורר במקום.

למרגלות הקיר המפריד בין האתר לבית הקברות התגלה אוסטרקון (חרס נושא כתובת) המכונה חרס ה"יחד". הכתוב, בסגנון אופייני למאה ה-1 לספירה, מעיד על העברת רכושו של אדם בשם חני לרכוש כת ה"יחד".

4. אל חדרי הסופרים

השביל הנגיש עובר ליד שני תנורים לצריפת כלי חרס וליד מתקן שירותים. במתקן התגלה גם קנקן לריחיצת הגוף. ליד עוד מקווה טהרה מול השירותים נמצאו שני חדרי סופרים. בחדרים אלו כתבו אנשי קומראן את כתביהם וקראו בספרי המקרא. במקום נחשפו שולחנות עשויים אבן וטיח ובהם שקעים. עוד נמצאו כאן שתי קסתות דיו מחרס וקסת דיו ממתכת, שכנראה היו מוצבות בשקעי השולחנות. בחדרים האלה נחשפו מאות נרות חרס, שלאורם למדו גם בלילה.

5. המגדל

המגדל הוא המבנה הבולט באתר ומטבע הדברים שימש נקודת תצפית ושמידה מפני התקפות של נוודים. המגדל צופה על בקע ים המלח, מצוק ההעתקים והרי מואב.

מהמגדל חוזרים למבואת האתר.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה מקדם תכנית ממשלתית לפיתוח ולשיקום אגן ים המלח. התכנית עוסקת בפתרונות של בעיות באיכות הסביבה, בטיפול ערכי נוף, טבע ומורשת, במחקרים ובפיתוח מוקדי תעסוקה ותיירות באזור. לפי התכנית נעשות פעולות להנגשת נכסי הטבע והמורשת לציבור, בהן שדרוג פארק [גן לאומי] קומראן ופיתוח מסלול למערות קומראן.

שביל נגיש בין ברכות המים שמורת הטבע עינות צוקים

מעיינות, אתר עתיקות, צמחייה ובעלי חיים מיוחדים. רשות הטבע והגנים הכשירה לאחרונה שתי ברכות גדולות במענה לבעיות שיוצרות ירידת מפלס ים המלח והתייבשות בתי הגידול בשמורה. מסלול נגיש מאפשר לאנשים עם מוגבלויות להיכנס לברכת הרחצה בשמורה הפתוחה.

מוקדי העניין המרכזיים

הצמחייה ובעלי החיים של נאת המדבר
חוזה קדומה
סיור מודרך בשמורה החבויה (יש להתעדכן מתי יוצאים סיורים)
ברכת שחייה המתמלאת ממי המעיינות

תצפית נוף

מרפסת תצפית בקרבת הכניסה לשמורה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה באתר רחבת חניה, שירותים, מלתחות וחניון, והציבה שלטי המחשה. הרשות הסדירה שביל נגיש לאתר הארכאולוגי ולברכת תמר, וחפרה ברכות מים בשמורה הסגורה כדי להתגבר על הירידה במפלס ים המלח. הרשות מציעה סיורים מודרכים בשמורה דרך קבע.

איך מגיעים?

מצומת אלמוג נוסעים דרומה בכביש ים המלח (כביש 90). 3 ק"מ אחרי קומראן פונים שמאלה (מזרחה) לשער השמורה.

רקע

בין מצוק ההעתקים לחופי ים המלח פורצים מעיינות שופעים של מים חיים וזורמים בפלגים צלולים אל מימי המלוחים של ים המוות. בדרום המים יוצרים עולם עשיר ומיוחד של מגוון בתי גידול לחים. זאת שמורת הטבע עינות צוקים (עין פשחה).

בעולם הצומח עצי אשל היאור ואשל מרובע שולטים ברוב השטח בזכות עמידותם למליחות. קרוב יותר למים שולטת צמחיית גדות, ונציגיה הבולטים הם קנה מצוי וסוף מצוי. נפוצים מאוד גם סמר חד וסמר ערבי – שיחים בעלי גבעולים דקים וחדים.

עולם החי מיוחד במינו. בפלגים ובברכות שוחים ארבעה מיני דגים: נאוית כחולה, נאוית מלחות, אמנון הירדן ואמנון מצוי. נאוית המלחות היא מין מקומי הקיים רק במעיינות בקרבת ים המלח.

בעל חיים מיוחד אחר הוא הנמלה האורגת. הנמלה ניזונה מהפרשות מתוקות ("טל דבש") של כנימות החיות על עצים. הנמלים "חולבות" את הכנימות, אך גם אורגות למעגן קנים גדולים כדי להגן עליהן מפני טורפים. אפשר לראות את ה"רפתות" תלויות על עצי אשל, אורכן עד 20 ס"מ.

בשמורת הטבע עינות צוקים מתקיימים עופות רבים, בהם עופות מים וביצה בסביבת המעיינות. עוף מעניין המקנן בשמורה הוא דרוו הירדן. את קניו הגדולים הוא בונה על עצי אשל. בשמורה חיים גם יונקים, בעיקר תנים ודרבנים.

- **מקום בארץ:**
בקעת ים המלח
- **אופי הטיול:**
מסלול הליכה מעגלי קצר
בשמורת טבע
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:**
כמה מאות מטרים
- **משך המסלול:** כשעה, לא כולל בילוי בברכות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלויות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** יש
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** בגדי רחצה, בגדים להחלפה
- **הוראות בטיחות:**
יש להישמע למציל בברכה
אין לסטות מהשביל המסומן
הירידה במפלס ים המלח יוצרת ערוצים חדשים וגדותיהם מתמוטטות. יש לציית לשלטי ההזהרה ולהימנע מלהיכנס לשטח המסוכן
- **דמי כניסה:**
הכניסה בתשלום

צילום: יעקב שקולניק

מומלץ להמשיך מעט מזרחה אל ברכת צפצפה. כאן זורם פלג רדוד ונעים ולידו עצי צפצפת הפרת, הניכרים במגוון הצורות של עליהם. במקומות מוצלים בין הפלגים מוצבים שולחנות פיקניק, ובתוך הפלגים שוחים נאווית כחולה (הזכרים כחולים עם נקודות) ונאווית המלחות (לזכרים יש שני פסים כהים בסנפיר הזנב). אורכם אינו עולה על 7 ס"מ. שני מיני דגים גדולים יותר הם אמנון מצוי ואמנון הירדן.

בדרך לברכות אפשר לראות שלט צהוב המציין את קו מפלס ים המלח בשנת 1985. מבט בים המלח המרוחק ממחיש את מצבו העגום של האגם ההולך ונסוג לנגד עינינו.

השמורה החבויה

בשמורה החבויה מותר לטייל רק בהדרכת מדריכי רשות הטבע והגנים. בסופי שבוע יוצאים סיורים בקביעות ואילו במועדים אחרים יש לתאם ביקורים מראש עם הנהלת השמורה.

הסיור בשמורה החבויה מרתק, הוא מגלה למטיילי פלגים זורמים, ברכות טבעיות, קניונים חתורים בנוף חרסתי, צמחי מקומות לחים, ובעלי חיים מיוחדים כמו הנמלה האורגת ומינים של דגים נדירים.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה מקדם תכנית ממשלתית לפיתוח ולשיקום אגן ים המלח. התכנית עוסקת בפתרונות של בעיות באיכות הסביבה, בטיפול ערכי נוף, טבע ומורשת, במחקרים ובפיתוח מוקדי תעסוקה ותיירות באזור. לפי התכנית נעשות פעולות לשיקום אקולוגי של האזור, בהן שיקום הברכות והזרמת מים לשמורת טבע עינות צוקים.

בשמורת הטבע עינות צוקים כלול גם מתחם השמורה החבויה. בחלק זה של השמורה מותר לטייל רק בהדרכת מדריכי צוות השמורה. בחורף יש סיורים מודרכים בשעות קבועות בכל סוף שבוע וכן בחגי ישראל.

מסלול הטיול

1. שרידים ארכאולוגיים של חווה חקלאית

השביל הנגיש יוצא מקופת השמורה דרומה ומגיע לאחר כ-100 מ' לנקודה הצופה על מכלול ארכאולוגי. חוקרים קבעו שזו חווה חקלאית מימי הבית השני – מתקופת החשמונאים (130 לפסה"ג) עד ימי המרד הגדול (68 לספירה). ייתכן שאנשי החווה נמנו עם חברי כת קומראן, כותבי המגילות הגנוזות. בחפירות באתר בשנת 1954 נחשף מבנה דו-קומתי, שחדריו הקיפו חצר. באזור החקלאי נמצאו מערכת מסועפת להולכת מים וברכות אגירה, בהן ברכות שיקוע. על סמך חפירות בעת האחרונה הסיק הארכאולוג יזהר הרשפלד שהחווה התמחתה בייצור "שמן אפרסמון" משמי סיכה וקטורת. נראה כי במקום גידלו תמרים ל"דבש התמרים" המיוחד שיריחו התפרסמה בייצורו.

2. ברכת תמר

השביל הנגיש מגיע לברכת תמר, ברכה עגולה ועמוקה שנוח להשתכשך ולטבול בה. מעלון חשמלי עומד לרשות אנשים עם מוגבלות בתנועה כדי להורידם למים. ברכת תמר פתוחה לרחצה כל יום בחודשים יולי ואוגוסט. מאמצע מרס עד סוף נובמבר הברכה פתוחה רק בסופי שבוע ובחגים. בימים שברכת תמר פתוחה יש שירותי הצלה.

השביל הנגיש מגיע לברכת קנה ולאגם סוף, סמוך מאוד לברכת תמר.

3. ברכת צפצפה

המשך המסלול אינו נגיש לכיסאות גלגלים.

מעלה מזין למעלה ראש צוקים שמורת טבע מצוק ההעתקים

מצוק ההעתקים לאורכו של ים המלח נמנה עם תופעות הטבע המופלאות בישראל. עכשיו אפשר להתוודע אל נופיו במסלול שמתחיל מול חורבת מזין ומסתיים בעינות צוקים. רשות הטבע והגנים שיקמה לאחרונה את מעלה ראש צוקים. בואו ליהנות.

מוקדי העניין המרכזיים

מצודת מזין
מצוק ההעתקים
צמחיית מדבר
תצפית ממצפה ראש צוקים

תצפית נוף

תצפית מרהיבה מראש צוקים על שמורת הטבע עינות צוקים, ים המלח והרי מואב

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים באתר

הרשות סימנה את שביל ההליכה, חידשה את מעלה ראש צוקים ובנתה סככת תצפית בראש צוקים.

איך מגיעים?

למעלה נחל מזין:

כביש 90. אפשר לחנות לפני היישוב אבנת (דתי), כ-600 מ' מדרום לנקודת המוצא, ולצעוד על שולי הכביש מאחורי מעקה הביטחון.

למעלה ראש צוקים:

כביש 90. המעלה מתחיל מול הכניסה לשמורת הטבע עינות צוקים (עין פשחה).

רקע

מצוק ההעתקים – קיר זקוף בגובה כ-400 מ' מעל בקע ים המלח – הציב בימי קדם קושי גדול לפני כל המבקש לרדת מהרי חברון לים המלח. מכיוון שעד ראשית המאה ה-20 גלי הים ליחכו את המצוק, נדרש גורם פיתוי מיוחד כדי שאנשים יפלסו שביל מרמת המדבר לים המלח. באזור זה היו שני גורמים: חוף ים המלח רחב כאן יחסית, והמעיינות השופעים כאן – עינות צוקים, עינות קנה ועינות סמר – מספקים מים חיוניים.

מסלול הטיול

1. חורבת מזין

לפני העלייה כדאי להציץ במבנה העתיק שמול המעלה, מאחורי גדר המערכת. זאת חורבת מזין. קירות המבנה השתמרו לגובה 4 מ' ויותר. מאוחר יותר התגלו בסביבת המבנה יותר מ-1,200 מטבעות מתקופת המלך אלכסנדר ינאי. ייתכן שהמבנה בחורבת מזין שימש מספנה מבוצרת לספינותיו כשנלחם בממלכה הנבטית וכבש שטחים נרחבים בעבר הירדן. במבנה התגלה אולם באורך 36 מ' ובו

- **מקום בארץ:** מדבר יהודה
- **אופי הטיול:** המסלול המלא דורש הקפצה ברכב (כ-5 ק"מ), אך אפשר להסתפק בעלייה לראש צוקים ובירידה באותה דרך. אפשר להשאיר מכוניות בשמורת טבע עינות צוקים (הכניסה בתשלום)
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-7 ק"מ
- **משך המסלול:** כ-4 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב (לא בימים חמים)
- **מקום לפיקניקים:** בשמורת טבע עינות צוקים
- **מים לשתייה:** אין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן
- **מפה:** חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים צפון מדבר יהודה וים המלח (גיליון מס' 8)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: יעקב שקולניק

פתח מזרחה, אל הים. אפשר להניח שאחסנו כאן ספינה, או ספינות, כדי להפחית את הנזק של מי ים המלח.

כיום אין אפשרות לבקר בחורבה, אך אפשר להתרשם מגודלה ומעצמתה. רשות הטבע והגנים מתכננת להסדיר גישה למקום, והמטיילים במסלול זה ירוויחו עוד אתר מעניין.

2. עולים במעלה מזין

הדרך הקצרה ביותר מירושלים לחורבת מזין חצתה את מדבר יהודה במצודת הורקניה, עקפה את הקניון של נחל קדרון וירדה במעלה מזין (נקב מזין). גם היום הולכים בדרך זו. המעלה מסומן בסימון שבילים ירוק.

השביל מתחיל באנדרטה לזכר הנערים דורון אגם ועומר בוקצ'ין שטיילו באזור בשנת 1976, נקלעו לחשכה וכנראה הידרדרו לנחל קדרון. תחילה עולים במדרון מתון על סלע חוואר הלשון, המכוסה שכבה של בליית סלעי גיר שצנחו מהמצוק.

אחרי הגשם הראשון מתעוררת צמחיית המדבר. העלים הרעננים של החומעה הוורודה מציפים את המרחב. גם בני השיח ערטל מדברי, יפרוק המדבר וזוג השיח הם בני בית כאן. בערוצים הקטנים, המנקזים מעט יותר מים, מתבסס אבוטילון השיח ופרחיו הצהובים-כתומים.

לאחר כ-700 מ' מגיעים לאוכף קטן, הצופה דרומה על הנוף המרהיב של מצוק ההעתקים ושל חוף ים המלח. למרגלות המעלה נראה היישוב אבנת. לאחר עוד טיפוס של 400 מ' בערך מגיעים למדרון תלול מאוד אך קצר, ומאחוריו שולחן סלע – מקום לשאוף אוויר. מכאן אפשר לראות היטב את חורבת מזין, כנראה העילה להבקעת המעלה הקדמון.

השביל חוצה ניק קטן, עוקף בנחת יובל של ואדי מזין ופוגש על רמת המדבר שביל מסומן בכחול.

3. אל ראש צוקים

השביל הכחול פונה צפונה ועתה הצעידה היא על במת השוליים של מדבר יהודה – רמה מפולסת ובה גבנונים וביניהם ערוצים רדודים. הסלע הבהיר הוא קירטון מתצורת מנוחה. מיעוט משקעים וסלע שאינו מחלחל יוצרים נוף צחיח במיוחד, וצמחייה מצליחה להתקיים כאן רק בערוצי הנחלים.

לאחר צעידה של 2 ק"מ בערך בנוף מיוחד זה יורדים לעמק הגדול שיוצר ואדי א-סמרה. במורד כבר אפשר לראות מימין את הסככה שבנתה רשות הטבע והגנים בראש צוקים (ראס פשחה). ואדי א-סמרה הוא נחל קצר אך תקיף, והוא יוצר קניון עמוק בבמת השוליים. השביל מאגף כמה יובלים ואת הערוץ המרכזי, נמשך בגדתו השמאלית במעבר צר (זהירות!) ומטפס לדרך עפר מסומנת בשחור. כאן פונים ימינה ומגיעים חיש קל אל הסככה בראש צוקים.

התצפית מרהיבה, בעיקר בשעות אחר הצהריים. ים המלח נח בבקעה ומאחוריו מתנשאים הרי מואב. מבט בוחן יגלה בהם את קניון נחל ארנון. למרגלות הצוק נראית שמורת הטבע עינות צוקים. הקניונים החרוצים בקרקע ויורדים לים המלח נוצרו בשנים האחרונות עקב הירידה במפלס ים המלח, ובעטיה יצרה רשות הטבע והגנים שתי ברכות גדולות בחלקה הצפוני של השמורה. הברכות מפצות את הטבע על המים שנגזלו ממנו בנסיגת הים.

אחרי התבשמות מן הנוף יורדים במעלה ראש צוקים (נקב פשחה) – השביל ההיסטורי לים המלח. בשביל הזה צעדו רבים וטובים, בהם החוקר הנרי בייקר טריסטרם בסוף המאה ה-19, פלמ"חניקים במסעות למצדה וגם הגאוגרף הלל בירגר, שבשנת 1946 עמד בראש צוות מסמני השביל במבצע סימון השבילים הראשון בארץ.

רשות הטבע והגנים שיפצה את המעלה ועתה לא נותר אלא לרדת בו כ-2 ק"מ עד כביש 90 מול הכניסה לשמורת הטבע עינות צוקים.

מסלול קצר לראש צוקים

מי שמעדיף טיול קצר יותר אך מבקש ליהנות מן התצפית ללא הקפצה ברכב, יכול להשאיר את מכוניתו בשמורת הטבע עינות צוקים. יוצאים משער השמורה, חוצים בזהירות את כביש 90 ועולים כ-2 ק"מ למצפה. חוזרים באותה דרך. למסלול זה יש להביא בחשבון שעתיים ומומלץ ללכת אחרי הצהריים, כשהשמש מאירה מזרחה. מתאים לילדים מגיל 12.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה מקדם תכנית ממשלתית לפיתוח ולשיקום אגן ים המלח. התכנית עוסקת בפתרונות של בעיות באיכות הסביבה, בטיפול ערכי נוף, טבע ומורשת, במחקרים ובפיתוח מוקדי תעסוקה ותיירות באזור. לפי התכנית נעשות פעולות לשיקום אקולוגי של האזור ולהנגשת נכסי הטבע והמורשת לציבור, בין היתר בהקמת מצפור בראש צוקים.

השביל הנגיש בנחל דוד

שמורת טבע עין גדי

רשות הטבע והגנים הכשירה בנחל דוד שביל נגיש, המאפשר לאנשים עם מוגבלות לצפות במפל ובברכה התחתונה של נחל דוד. בשבוע שמירת הטבע ייחנכו פרויקט להשבת המים למדרון מעיין עין גדי ומבצע לשיקום הצמחייה בנאת המדבר המיוחדת שבחוף ים המלח.

מוקדי העניין המרכזיים

סיור על גדת פלג מדברי שזורם כל השנה היכרות עם עולם החי המיוחד בשמורה היכרות עם צמחים נדירים שהושבו לשמורה

תצפית נוף

מרפסת תצפית נגישה מעל המפל התחתון

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות משקמת את צמחיית עין גדי ומבצעת מינים פולשים. בעקבות אמנת המים בין רשות הטבע והגנים לקיבוץ עין גדי הרשות מחזירה מים לטבע, וכמו כן פועלת לכלול טרסות נטושות בתחום השמורה. הרשות הכשירה שביל נגיש באורך 400 מ'.

איך מגיעים?

בנחל דוד מגיעים מכביש ים המלח (90). פונים לאתר בין סימני ק"מ 244-245, כ-2 ק"מ מצפון לקיבוץ עין גדי.

רקע

שמורת עין גדי היא נאת מדבר קסומה, ומעיינותיה זורמים אל המקום הנמוך ביותר בעולם. בשמורה, המשתרעת על פני 27,000 דונם, נובעים ארבעה מעיינות: עין דוד בנחל דוד, עין ערוגות בנחל ערוגות ומעיין שולמית ועין גדי נובעים במדרונות שבין הנחלים. לאחר עשרות שנות יובש שבים מי עין גדי לזרום בערוצים הטבעי.

השמורה היא מקום מקלט לעולם צומח וחי מיוחד במינו, והאיגוד הבין-לאומי לשמירת הטבע (I.U.C.N) כולל אותה ברשימת הפארקים הלאומיים ושמורות הטבע שיש להם ערך עולמי.

מסלול הטיול

המסלול הנגיש

מקופת האתר יוצאת טיילת סלולה ועוברת בין עצים ותיקים וצמחים נדירים שהושבו לנאת המדבר. בצד השביל, בצל עצי שיטה סלילנית גדולים, הוצבו ספסלים למנוחה ולצפייה בשפני הסלע. אפשר לראות אותם מטפסים על עצי השיטה ושיחי הסלבדורה ומכרסמים את העלים בשיניהם החדות תוך כדי השגחה על הנעשה מסביב. השפנים הסכינו לבני האדם ורק כשהם חשים סכנה הם נמלטים בזריזות. גם היעלים למדו שבשמורה אין פוגעים בהם, ומניחים למטיילים להתקרב אליהם.

לאחר כ-350 מ' השביל הנגיש פונה ימינה והופך לסיפון עץ מתוח עד מרפסת

- **מקום בארץ:** בקעת ים המלח
- **אופי הטיול:** טיול לאורך גדת נחל דוד
- **סוג המסלול:** נגיש
- **אורך המסלול:** השביל הנגיש: 400 מ' עד מפל שולמית ובחזרה: 1.7 ק"מ
- **משך המסלול:** שעה עד שעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה (בקיצ' לא בשעות החמות)
- **מקום לפיקניקים:** בכניסה לנחל דוד
- **מים לשתייה:** בכניסה לנחל דוד
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** כן
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, מים, כובע
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן יש להקפיד על שתיית מים אסור להאכיל את חיות הבר אסור להכניס חיות מחמד (בכניסה יש כלובים לכלבים)
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: ארכיון רשות הטבע והגנים

תצפית, המשקיפה על הברכה התחתונה ועל מפל המים שיורד אליה. זה המקום ליהנות מיופיה של נאת המדבר, הנזכרת אף בשיר השירים: "אשכול הכופר דודי לי בכרמי עין גדי" (שיר השירים א 14).

המסתפקים בשביל הנגיש חוזרים לציאה באותה דרך. אחרים יכולים להמשיך עוד כחצי ק"מ, לחצות את פלג נחל דוד, להתקדם במנהרת קנים ולהגיע למפל שולמית. מכאן יוצאים מהמים לגדה הדרומית של הנחל וחוזרים לנקודת היציאה במסלול יבש.

גן לאומי עתיקות עין גדי

אתר נגיש אחר שכדאי לבקר בו הוא גן לאומי עתיקות עין גדי. הבולט בהן הוא בית הכנסת הקדום. לאתר מגיעים מרחבת החניה של נחל דוד בכביש הפנימי המוביל לכניסה לנחל ערוגות. בית הכנסת עומד משמאל לדרך, מתחת לכיסוי דמוי אוהל.

החזרת עטרה ליושנה

נוסעים שפקדו את עין גדי לפני קום המדינה דימו את המקום לסוואנה ענקית וירוקה, ובמישור שמתחת למעיינות והנקיקים גדל פרא סבך אדיר של צמחייה. המעיין בעין גדי יצר פלג איתן, והכומר וחוקר הטבע הנרי בייקר טריסטראם תיאר אותו כחוט כסף דקיק השופך את מימיו אל הים במפלים גבוהים. בשנות ה-50 המים הוסטו מהמעייני לשימוש של קיבוץ עין גדי. עתה, בחלוף יותר מ-50 שנה, הושבו המים למעיין ובעקבותיהם רשות הטבע והגנים משחזרת את הצמחייה הייחודית במדרון המעיין ובשטחים שהוסבו לחקלאות.

בצד השביל הנגיש אפשר לראות כמה מינים מושבים. דוגמה לצמח שנכחד בישראל והושב לשמורה היא צלף רותמי – שיח קוצני סבוכ, שעשוי לגדול לגובה 4 מ'. אחרי הגשם צומחים על הענפים הצעירים עלים פשוטים וצרים ובראשם חוד קוצני. העלים נושרים זמן קצר לאחר הבלבול. על הענפים יש קוצים קצרים. הפרחים אדומים ויפים, קטנים יחסית למיני צלף אחרים. הפריחה בעיקר במרס-אפריל, אך פריחה דלילה יכולה להיות במרבית חודשי השנה. צלף רותמי נמצא ונאסף בשנים שלפני קום המדינה בנחל חיון ובאזור ים המלח, אך נכחד בארץ. הצמח נפוץ מצפון-מערב אפריקה עד אזור רג'סטן שבהודו, ואוכלוסייה קטנה צומחת במעיינות קלירויה בירדן. רשות הטבע והגנים הצליחה להנביט את הצמח מזרעים שהובאו משם, ועתה הצלף הרותמי מפאר מחדש את מדרונות עין גדי.

עוד עצים ושיחים לאורך המסלול הנגיש הם מראה עבת עלים, גופנן המדבר, גרויה שעירה, סלוודורה

בית הכנסת הקדום פעל בתקופת המשנה והתלמוד (מאות 4-6 לספירה). השתמרה בו רצפת פסיפס צבעונית ומרתקת ובה דגמים גאומטריים, דמויות של עופות ומנורה. במסדרון הכניסה לפני אולם בית הכנסת התגלו ארבע כתובות: רשימת הדורות בעולם מאדם ועד יפת (יפית בפסיפס), רשימת המזלות והחודשים, כתובת המשביעה את הקורא לשמור על סודו של היישוב, וכתובת הקדשה. בפסיפסים ניכר ניסיון להימנע מתיאור דמויות אדם, שלא ככרבים מבתי הכנסת בצפון מאותה תקופה.

כתובת ההשבעה כתובה בארמית והיא מעניינת במיוחד. זה תרגומה: "כל מי שגורם מחלוקת בין איש לחברו, או אומר לשון הרע על חברו לגויים, או גונב את חפצי חברו, או שמגלה את סוד הקריה לגויים – זה שענינו משוטטות בכל הארץ ורואה את הנסתרות, הוא יתן את פניו באיש ההוא ובזרעו ויעקור אותו מתחת השמים ויאמרו כל העם אמן ואמן סלה". נראה כי "סוד הקריה" הוא תהליך הפקת בושם האפרסמון, שהיה יקר מזה.

המשרד להגנת הסביבה

בשנת 2014 חברו המשרד להגנת הסביבה, רשות הטבע והגנים ורשות המים לגיבוש תכנית אב להשבת מים לטבע בנחלים ובבתי הגידול הלחים בישראל. הפעולה הראשונה נעשתה בשמורת טבע עין גדי ובה שחררו מים לנחל ערוגות, לנחל דוד ולמעייני עין גדי. מאז נחל ערוגות ובנחל דוד זורמים מים כברת דרך, עד לנקודת לכידתם החדשה במורד הנחל.

מים חיים לנאת עין בוקק שמורת טבע מדבר יהודה

עין בוקק מציעה נחל זורם, שפע צמחייה ושרידים מהתקופות החשמונאית והרומית. בשנים האחרונות הומלחו מימיה של נאת המדבר הקטנה והחשובה, והצמחייה ובעלי החיים שבה נפגעו. במבצע מורכב שיזמה רשות הטבע והגנים תושב לנחל זרימה של מים באיכות גבוהה.

מוקדי העניין המרכזיים

נחל זורם בקניון במדבר יהודה
נביעות אספלט
שרידי חווה חשמונאית ומצד מהתקופה הביזנטית

תצפית נוף

תצפית יפה על בקעת ים המלח ממצד בוקק

פעילות הרשות לשמירה על האתר ולשיפור השירות למבקרים

הרשות החליפה את מי התעשייה המליחים שזרמו בנחל במים באיכות טובה, למען הצמחייה ולמען בעלי החיים בסביבה. הרשות גם מנטרת את צמחיית הנחל, ולרווחת המטיילים ולביטחונם היא סימנה את השביל וקבעה יתדות במקומות התלולים.

איך מגיעים?

נחל בוקק חוצה את כביש ים המלח (90) ליד סימן ק"מ 212. מומלץ לחנות ליד אחד ממלונות עין בוקק ולחצות את הכביש מערבה בבטחה בערוץ הנחל, מתחת לגשר הכביש.

רקע

נחל בוקק יוצר במצוק ההעתקים מפל ענק וקניון עמוק ומרשים. בקניון נובעת עין בוקק ויוצרת נאת מדבר ירוקה ויפה. נאת המדבר מקיימת מגוון גדול של בעלי חיים וצמחים שצריכים מים מתוקים לקיומם, ומי המעיין מושכים אליו עופות ויונקים גדולים ממרחבי המדבר.

בנאת המדבר נחשפו שרידים ארכאולוגיים המעידים על יישוב שהתקיים במקום מאז התקופה החשמונאית (מאה 1 לפסה"נ) עד התקופה הערבית הקדומה (מאה 7 לסה"נ). בימי הורדוס גידלו בעין בוקק צמחי בושם ומרפא יקרים.

בעשורים האחרונים חדרו לאקוויפר המזין את עין בוקק מי שפכים תעשייתיים והמליחו מאוד את מי המעיין. רמת מליחותם הגיעה עד פי 6 מרמת המליחות הטבעית שלהם.

המלחת המים השפיעה לרעה על עולם הצומח בנאת המדבר. מגוון המינים קטן מאוד. השרך שערות שולמית, האופייני למים מתוקים, נעלם. במקום צמחי הבר שאפיינו בעבר את השמורה השתלטו עליה מיני צמחים פולשים, כגון פיקוס. גם בעלי החיים נפגעו: שחריר חלק, חילזון בעל קונכייה שחי בעבר במי עין בוקק, נכחד פה, ובעלי חיים שבאו לשתות ממי המעיין הדירו רגליהם מהנחל.

הנחל קרוב למלונות עין בוקק והגישה אליו נוחה. מטיילים רבים – מספרם נאמד ב-150,000 ויותר בשנה – מטיילים בנחל והם מעמיסים עומס רב על המערכת האקולוגית.

מקום בארץ:

בקעת ים המלח

אופי הטיול: טיול מעגלי, כולל טיפוס תלול וירידה בסולם מדרגות יש גם מסלול קל בנחל (הלוך וחזור) ללא מכשולים

סוג המסלול: למשפחות

אורך המסלול: כ-3 ק"מ

משך הטיול: כשעתיים

נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים: לא

שביל: רגלי

עונה מומלצת: סתיו, חורף, אביב

מקום לפיקניקים: חוף עין בוקק

מים לשתייה: אין

חניה: יש

הדלקת אש: אסורה

רחצה במים: לא

חניון לילה: אין

ציוד מיוחד: נעלי הליכה, כובע, מים

הוראות ביטחון: אין
לסטות מהשביל המסומן אין להיכנס לנחל בימי גשם
יש להיזהר בשביל התלול

מפה: חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים דרום מדבר יהודה וים המלח (גיליון מס' 11)

דמי כניסה: ללא תשלום

בוקק מרכז לעיבוד תרופות ותמרוקים. סביב המרכז היו טרסות מעובדות על פני 350 דונם, ואמות הובילו את מי עין בוקק ועין נואית לשתי ברכות מרובעות.

בתקופה הביזנטית (מאה 4 לספירה) הקים השלטון מצד למרגלות עין נואית – חוליה בשרשרת המבצרים "לימס פלשתינה" שהגנו על גבול הארץ בדרום. למצד בוקק נועד תפקיד חשוב במערך זה: הוא חסם את הדרך לעין גדי ואבטח את הדרך שעלתה להר חברון דרך מעלה בוקק.

מהמצד עולה השביל האדום ופוגש שביל מסומן בשחור, ובו יורדים שמאלה בתלילות לנחל בוקק. בדרך נעזרים ביתדות הקבועות בסלע. השביל יורד לנחל ליד מפל הסלע הקטן. קרוב לכביש ים המלח, במצוק הצפוני, כדאי לשים לב לגושי סלע שחורים משחור. אלה סלעי האספלט של תצורת עין בוקק, והם מכילים פצלי שמן (ביטומן) ממקור אורגני צמחי. רוצים הוכחה? שפשפו שברי סלע כהים זה בזה ורחרחו אותם.

עתה חוצים את כביש 90 במעביר המים התת-קרקעי ושבים לרחבת החניה של מלונות עין בוקק.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה מקדם תכנית ממשלתית לפיתוח ולשיקום אגן ים המלח. התכנית עוסקת בפתרונות של בעיות באיכות הסביבה, בטיפוח ערכי נוף, טבע ומורשת, במחקרים ובפיתוח מוקדי תעסוקה ותיירות באזור חמי זוהר ועין בוקק. רשות הטבע והגנים עושה פעולות לשיקומו האקולוגי של האזור ולהנגשת נכסי הטבע והמורשת לציבור.

חברת כי"ל שיתפה פעולה עם רשות הטבע והגנים ביזמה להניח צינור לסילוק המים המלוחים מהנחל לים המלח, ובקרוב תספק חברת "מקורות" תוספת מים מותפלים באיכות טובה, והם יזרמו מראש הנביעה במורד הנחל.

מסלול הטיול

המסלול הקצר

מרחבת החניה במתחם מלונות עין בוקק עולה שביל מסומן בשחור שחוצה את כביש 90 במעבר תת-קרקעי. המבקשים לעצמם טיול קצר יעלו בערוץ בעקבות הסימון השחור וייהנו מנחל זורם ובצדיו צמחייה עשירה בקנה מצוי ועצי אשל. לאחר כמה מאות מטרים נגלה מפל סלע קטן. המים מפזזים בו בנחת. כאן מסתיים הטיול הקצר.

המסלול הארוך

אוהבי לכת יוכלו להוסיף לחוויה עוד שעת הליכה בטיול מהנה, אף שנדרשים בו מאמץ גופני וירידה במורד תלול.

ממערב לכביש 90 עולה שביל מסומן באדום לעין נואית ("המעין הרומאי") הסמוך למצד בוקק. היום המעיין איננו נובע, אך הצמחייה חובבת הלחות שצומחת כאן מעידה על מים קרוב לפני הקרקע. עין נואית היא מעיין העתק שמימו מגיעים מעומק רב ומכילים חומרים רדיואקטיביים. נראה כי בעבר הרחוק חשבו שיש למים תכונות מרפא והזרימו אותם לבית מרחץ שנבנה סמוך למעיין. היום קשה להבחין ברוב מבניו ורק מן המצד שרדו קירות גבוהים.

במפתח הנחל, במתחם בתי המלון בימינו, נחשפו שרידי יישוב מהתקופה החשמונאית. בימי הורדוס הייתה עין

צילום: ארכיון רשות הטבע והגנים

יש חדש בתל המצודות גן לאומי תל ערד

גן לאומי תל ערד מציג את סיפורה ויוצא הדופן של עיר מרכזית מתקופת הברונזה הקדומה, היחידה בנגב, ושל תל מצודות מתקופת המקרא. רשות הטבע והגנים פתחה לביקור את מפעל המים המרשים של תל המצודות.

מוקדי העניין המרכזיים

- עיר מתקופת הברונזה הקדומה
- הבית הערדי
- מפעל המים הקדום
- מקדש מימי בית המקדש הראשון
- מצודה ישראלית

תצפית נוף

תצפית יפה על מרחבי מדבר יהודה מראש המצודה הישראלית

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה באתר רחבת חניה, בנתה שירותים והציבה שלטי הסבר והמחשה. הרשות שימרה ושיקמה את המקדש ואת מפעל המים בתל המצודות. בחניון הרשות הכשירה משטח מקורה והיא מספקת מזרנים, שירותים, מקלחות חמות, פינת בישול, מזנון, תאורה ותאי הטענה לטלפונים ניידים.

איך מגיעים?

בצומת תל ערד (כביש 31 ערד-צומת שוקת) פונים צפונה בכביש 2808 ונוסעים 2 ק"מ עד גן לאומי תל ערד.

רקע

בתקופה הברונזה הקדומה (3300-2200 לפסה"ג) הייתה ערד העיר הגדולה היחידה בנגב. תושביה התפרנסו מחקלאות וממסחר. הם גידלו עדרי צאן ובקר וגידולי שדה כגון חיטה, שעורה, אפונה, חִמְצָה (חומס) וזית, וסחרו עם ערי כנען האחרות ועם מצרים, כפי שמעידים כלי חרס ממקור מצרי שנמצאו בתל. ייתכן שערד שכנה על אם "דרך הנחושת" – מתכת שסיפקה מצרים לארצות המזרח התיכון. ערד הכנענית ננטשה בשנת 2600 לפסה"ג מסיבה לא ידועה.

בערד הכנענית יש שתי רשתות של רחובות: אחת עוקבת אחר קווי הגובה במקביל לחומת העיר, ואחת יורדת אל החלק הנמוך של העיר ואל המאגר המרכזי.

במשך התקופה הישראלית (מ-1200 לפסה"ג) הוקמה מצודה שש פעמים, זו על חורבותיה של זו, ובחצרה התגלה מקדש. ב-2014 הושלם פרויקט שיקום ושימור, ועתה מוצגים לראווה המקדש ומפעל המים המתקופה הישראלית במלוא פארם, וזה אתר שאין לו בישראל. בלב המצודה הישראלית נראים גם שרידי מגדל מן התקופה ההלניסטית.

- **מקום בארץ:** מדבר יהודה
- **אופי הטיוול:** ביקור באתר ארכאולוגי
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כקילומטר
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתיה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** רק במקום המיועד לכך
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** יש (בתשלום)
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין לטפס על מבנים עתיקים
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

1. תל המצודות

לתל המצודות אפשר להגיע ברכב בדרך סלולה או ברגל מהעיר הכנענית.

הכניסה לתל המצודות היא בחזית המזרחית של החומות. החידוש העיקרי באתר הוא שיקום המקדש ופתיחת מפעל המים לקהל המבקרים.

צילום: אורית בורטיק

יהודה, בעידודו של נבוכדנצר מלך בבל. האדומים ניצלו את המצב הביטחוני הקשה ביהודה ועלו מהנגב צפונה. חרסים מתקופה זו מדברים על חלוקת מזון ועל בקשות לתגבורת, ומעידים על מצוקת יושבי המצודה טרם חורבנה.

2. ערד הכנענית

הסיוור מתחיל במאגר המים המרכזי. המאגר נמצא בחלקה הנמוך ביותר של העיר וניקז את כל נגר מי הגשמים. במרכזו נחצבה באר עצומה. מאגר המים היה בשימוש בכל תקופות היישוב באתר, אך הדעות חלוקות באשר לתארוך חציבת הבאר. מימיה שימשו את המצודה שבראש הגבעה, ונראה כי הובלו לשם על בהמות.

המהאגר הולכים דרומה לאורך חומת העיר. ערד הכנענית הוקפה חומה חזקה באורך 1.2 ק"מ ובעובי 2.4 מ', ויש בה שער, פשפים ומגדלים מעוגלים ובוולטים ממנה. בדרך כלל החומה עוקבת אחר קו פרשת המים של הגבעה.

התחנה הבאה בסיוור היא אזור בתי המגורים. הבתים בערד בנויים במתכונת אחת קבועה, המכונה בשפת הארכאולוגים מתכונת "הבית הערדי". זהו מבנה אבן רוחבי שרצפתו נמוכה ממפלס הרחוב, וכשנכנסו ירדו מדרגה אחת או יותר לאלום. לאורך הקירות נבנו ספסלי אבן. במרכז האולם יש בסיס אבן ועליו הוצב כנראה עמוד, ששתי גג שטוח. בצד האולם היו חדר או שניים ששימשו מחסן ומטבח. צמוד לבתים הייתה חצר לבעלי חיים ולמלאכות הבית.

מכאן יוצא השביל מגבול החומה ושב לתחומי העיר בשער המערבי. מאחורי השער נראים שרידי הארמון. זה היה מבנה סגור ובו אולם מרכזי וכמה חדרים. מיקומו בין שער העיר המערבי למאגר המים הוא שמרמז על תפקידו השלטוני. השביל ממשיך ויורד לחלק הצפוני-מזרחי של העיר, אל מתחם מקודש מוקף קירות, ובו כמה מקדשים. שניים בוולטים במיוחד: מקדש גדול בחלק המערבי של המתחם, ואליו צמוד מקדש קטן ממנו. בתוך המקדשים נמצאו מצבות, ובקרבתם נמצאו מצבחות ואגנים הקשורים לפולחן במקדש.

מכאן שבים לרחבת החניה של גן לאומי תל ערד.

המקדש נמצא בפניה הצפונית-מערבית של המצודה. כנראה זה מקדש לאדוני, והוא פעל מהמאה ה-9 עד סוף המאה ה-8 לפסה"נ. זהו מקדש יחידי שהתגלה מתקופת המלוכה, והוא נבנה על פי תכנית המקדש של המלך שלמה (כך מתואר במקרא). המקדש בנוי שלוש חלקים: אולם (חדר רוחב); היכל ובו גומחה קטנה הפונה מערבה; ודביר, החדר פנימי, הלוא הוא "קודש הקודשים".

בחצר המקדש ניצב מזבח. הוא בנוי מעפר מעורב באבנים קטנות ומצופה במעטפת אבני גוויל (אבנים לא מסותתות). מזבח זה מתאים לציורי המקראי האוסר בניית מזבח שאבניו סותתות בכלי מתכת: "ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (שמות כ 25). נראה כי הזובחים הקריבו את הקרבנות על אבן שטוחה שהונחה על המזבח. ליד המזבח נמצאו עצמות הקרבנות, רובן עצמות צאן. בדביר נמצאו שני מזבחות קטורת נבדלים זה מזה בגובהם, עשויים אבני גיר מסותתות, ונמצאו שתי מצבות אבן, אחת משוקעת בקיר. היות שנמצאו כאן חרסים הנושאים את השמות מְכַמּוֹת ופְּשַׁחוּ, שמותיהן של משפחות כהונה מוכרות, החוקרים סבורים שבמקדש התקיים פולחן לאלוהי ישראל.

במאה ה-8 לפסה"נ בוטל השימוש במקדש והמתחם כולו כוסה עפר. המצודה מילאה את ייעודה עד חורבן הבית הראשון. את השבתת המקדש תולים ברפורמות הפולחניות בימי יאשיהו וחזקיהו.

סמוך למקדש בתחום המצודה נחצבו מאגרי מים תת-קרקעיים גדולים ומרשימים. תעלה חצובה בסלע עוברת דרך החומה המערבית ומגיעה אליהם מן החוץ. בשנים האחרונות נערכה חפירה ארכאולוגית במפעל המים הקדום שהתגלה במקום. רשות הטבע והגנים הציבה גרם מדרגות ועתה אפשר לרדת בבטחה אל המאגר של מפעל זה.

במצודה התגלו כ-100 אוסטרקונים (שברי חרס נושאי כתובות) מכמה תקופות. כ-85 מן הכתובות הן בארמית והשאר ביוונית ובעברית. 17 מהכתובות העבריות נכתבו כנראה בימי המלך יהויקים (608-598 לפסה"נ). נראה שבשנת 599 לפסה"נ תקפו גדודים בלתי סדירים את

נווה המדבר של הנגב המערבי גן לאומי אשכול-פארק הבשור

גן לאומי אשכול – פארק הבשור מזמין אתכם לכמה שעות נחת ורגיעה. בלב הנגב המערבי תגלו נביעות מים שופעות, 3,500 דונם של דקלים ועצי נוי, ברכות ומדשאות, מסלול דיסק-גולף חדש ויחיד במינו, שבילי אופניים וגם שרידים מרתקים של העבר.

מוקדי העניין המרכזיים

בילוי בפארק טבע
תצפית מגבעת שלאה
גשר וקרונ רכבת משוחזרים מראשית ימי המנדט
עינות הבשור
ברכות שכשוך
אתר עין הבשור
מסלול דיסק-גולף

תצפית נוף

תצפית מראש גבעת שלאה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות בנתה שירותים מונגשים והציבה שולחנות פיקניק נגישים. הרשות שתלה מדשאות רחבות ידיים, נטעה עצי צל, יצרה ברכות שכשוך מעינות הבשור, שחזרה חלק מגשר רכבת שנבנה בראשית ימי המנדט, סימנה מסלולי אופניים ויצרה מסלול דיסק-גולף. כמו כן הרשות הכשירה חניון לילה מוסדר.

איך מגיעים?

נוסעים בכביש אופקים-צומת מעון (241). הכניסה לגן הלאומי היא ממערב לאופקים, בין סימני ק"מ 4-5.

רקע

גן לאומי אשכול-פארק הבשור שוכן על גדת נחל בשור. יובליו הראשיים – נחל באר שבע ונחל גרר – מנקזים את הרי חברון וגבעות להב. נחל בשור הוא שריד של נהר קדום, שסחף שברי סלעים ואבנים ויצר בנגב המערבי שכבה עבה של חלוקי נחל בעובי עשרות מטרים ("אקוויפר החלוקים"). שכבה זו מתמלאת כל שנה מחדש במי שיטפונות והיא אוצרת בתוכה כמויות מים גדולות. במקומות שערופף הנחל מעמיק עד שכבת החלוקים נובעים מים. רוב הנביעות עונתיות, אבל בעין בשור שכבת החלוקים עבה במיוחד. היא מכילה כמויות מים גדולות מאוד, ונביעות עין בשור שופעות מים כל השנה.

בגן לאומי אשכול-פארק הבשור צומחים כ-2,000 עצי תמר. זה ריכוז עצי התמר הגדול בישראל. בפארק ניטעו גם עצי זית ועצי אלה אטלנטית ואלת המסטיק, והם נוספים על עצי הבר הטבעיים כאן, כגון מיני אשל, שיזף ושיטה סלילנית. באזורי הבתרונות ובגדות נחל בשור עולה בחורף פריחה ססגונית של צמחייה עונתית. בחודש פברואר הפריחה מגיעה לשיאה במרבדים מרהיבים של כלניות אדומות.

המעיינות, הצמחייה, נופי הבתרונות והשדות החקלאיים הם בית הגידול של עולם רחב של בעלי חיים. לא קל להבחין בבעלי החיים הליליים כגון קרקל, שועל מצוי,

- **מקום בארץ:** נגב מערבי
- **אופי הטיול:** פארק טבע ובו מסלולי טיול קצרים ברגל ובאופניים
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כמה מאות מטרים
- **משך המסלול:** כשעה, בילוי עד יום שלם
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** חלקית
- **שביל:** רגלי ואופניים
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** מותרת במקומות המיועדים לכך
- **רחצה במים:** ברכות שכשוך לילדים
- **חניון לילה:** יש
- **ציוד מיוחד:** מזון לבילוי בפארק, אופניים, פריזבי
- **הוראות בטיחות:** יש להשגיח על פעוטות ליד המים
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: לבנת גינצבורג

בדיוק במקום שנבנה הגשר המקורי, ומנציחים את מסילת הברזל ההיסטורית.

5. שבילי אופניים

בפארק מסומנים שני מסלולי אופניים מעגליים, אחד באורך 2.2 ק"מ (סימון ירוק) ואחד באורך 7.5 ק"מ (סימון כחול). מסלולי הרכיבה קלים, מסומנים ומתאימים לכל המשפחה. נקודת היציאה והסיום היא בסככות שליד עין בשור. על הרכבים להצטייד באופניים משלהם (אין השכרת אופניים בפארק).

6. ברכות שכשון

הילדים מוזמנים לטבול רגליים בברכות השכשון וליהנות ממתקני השעשועים בצד שולחנות הפיקניק. מי הברכות באים מנביעות עין בשור.

7. מסלול ניווט

חובבי ספורט הניווט יכולים לאתגר את עצמם באיתור עמודוני עץ ממוספרים ברחבי הפארק. אפשר לקבל את מפת הניווט בקופת הפארק.

8. חדש: מסלול דיסק גולף

לאחרונה הוכשר בפארק מסלול דיסק-גולף. המשתתפים במשחק מתקדמים במסלול שלאורכו ניצבים 18 סלי תכת. המשתתפים מתקדמים בקליעת צלחת פריזבי (דיסק מעוף) לתוך הסלים. מטרת המשחק היא להשלים את המסלול בכמה שפחות זריקות (כמו בגולף). המסלול נבנה לשתי רמות מיומנות והוא מתאים לכל גיל ולכל יכולת גופנית. יש להצטייד מראש בצלחות פריזבי.

9. לינה בחניון הבשור

בחניון הלינה אפשר להציב אוהל פרטי. החניון מספק שירותים אלו: שירותים, מקלחות חמות, פינת בישול, מקרר, שולחנות וספסלים, תאורת שטח ותאים לטעינת טלפונים ניידים. החניון מותאם לקרוואנים.

המשרד להגנת הסביבה

המשרד להגנת הסביבה היה שותף עיקרי בתכנון תכנית האב לשיקום ולפיתוח נחל הבשור, כדי להפוך את הנחל מ"חצר אחורית" לעורק חיים המפרה את סביבתו ותורם לתושבי האזור ולמטיילים על גדותיו. המשרד עמד בראש הכשרת "דרך הבשור" להנגשת הנחל לציבור, וממשיך בפעולות השיקום עם הגופים השותפים לו.

נמיה וזאב. לעומת זאת העופות הרבים הבאים לנחל כגוליים יותר לעין. בקיץ מקננות במצוקי הברונות הציפורים הססגוניות כחל ושרקרק מצוי. בחורף מרחפים בשמי נחל בשור מינים רבים של דורסים כגון בז ציידים ועיט השמש הנדיר, ובעונות הנדידה חונים כאן מיני עקבים ועיטים. החורף הוא גם שעתם של העגורים, והם משוטטים בשדות בהמוניהם. עופות יציבים שאפשר לצפות בהם השנה הם קטות חדות-זנב, רצי-מדבר וחבורות.

מסלול הטיול

בפארק אין מסלול טיול אחד אלא אתרים רבים. המטיילים יכולים לבלות בפארק בפיקניק מהנה ומפעם לפעם לצאת לגיחה לאחד האתרים, לפי נטיות לבם. אלה האתרים העיקריים:

1. נביעות עין בשור

מעייין עין בשור הוא ריכוז נביעות גדול, ששפיעתו הכוללת כ-60 מ"ק מים בשעה. רשות הטבע והגנים אוספת את מי המעינות ומזרימה אותם בפלג אל ברכה ארוכה ויפה, להנאת המטיילים. פלג אחר יוצר סדרה של ברכות שכשון, ומימיהן זורמים לבסוף לערוץ נחל בשור.

2. אתר עין בשור

שרידים של מבנה קדום ובו כמה נדבכי לבנים עשויות בוץ. האתר שוכן כ-200 מ' מדרום-מערב לעין בשור ונמצאו בו ארבע שכבות יישוב. שלוש השכבות הקדומות הן מתקופת הברונזה הקדומה (2200-3300 לפסה"ס). בראשית ההתיישבות היה כאן כפר כנעני, אחר כך הייתה כאן תחנת דרכים ממלכתית מצרית ואחר כך שוב כפר כנעני. המקום ננטש ונושב שוב בתקופה ההלניסטית (מאה 2 לפסה"ס), ובתקופה זו הייתה בו תחנת דרכים או חווה.

3. גבעת המצפור (גבעת שלאה)

גבעת שלאה מתנשאת רק כ-15 מטרים מעל סביבתה, אך מפסגתה יש תצפית יפה על מישורי הנגב המערבי ועל ערוץ נחל בשור החוצה אותם. מראש הגבעה נראים ערוץ נחל בשור, תל פרעה (שרוחן), ארובות תחנת הכוח באשקלון, יישובים ברצועת עזה, נתיבות והר קרן.

בגבעה יש בור מים גדול שנחפר בחצר כנסייה ביזנטית. במלחמת העולם הראשונה נחשף פסיפס הכנסייה בעמדת מקלע תורכית נטושה, וחזילים אוסטרים גילו אותו. הפסיפס נעשה באיכות גבוהה, בסגנון המזכיר פסיפסים שהתגלו בבית כנסת מעון ובחורבת באר שמע, לא רחוק מכאן. הפסיפס הועבר לאוסטרליה והוא מוצג לראווה ב"היכל התהילה" באנדרטת המלחמה האוסטרלית, בעיר הבירה קנברה.

4. גשר הרכבת

אחרי מלחמת העולם הראשונה סללו הבריטים מסילת ברזל מרפיח לבאר שבע. המסילה חצתה את נחל בשור על גשר עץ. הקו נחנך ב-8 במאי 1918 והוא פעל עד 31 ביולי 1927. גשר העץ וקרן הרכבת המשוחזרים עומדים

מפעל מים נדיר גן לאומי תל באר שבע

תל באר שבע מספק הזדמנות נדירה להתרשם מתכנון עירוני בימי הבית הראשון. רשות הטבע והגנים שחזרה מבנים עתיקים בלבני בוץ, ולאחרונה הכשירה לביקור את מפעל המים הנדיר שבאתר. בשנת 2005 הוסיף ארגון אונסק"ו את תל באר שבע לרשימת אתרי המורשת העולמית.

מוקדי העניין המרכזיים

באר בשער העיר
מזבח הקרנות
מפעל המים

תצפיות נוף

מגדל תצפית בלב התל

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה רחבת חנייה, בנתה שירותים והציבה שלטי המחשה. כמו כן הרשות שחזרה את המבנים העתיקים ובנתה מגדל תצפית.

איך מגיעים?

מכביש עוקף באר שבע (כביש 40) פונים מזרחה לכביש 60 ומיד דרומה לצומת תל שבע. בצומת תל שבע פונים ימינה לתל שבע. אחרי כ-2 ק"מ פונים ימינה לגן הלאומי.

רקע

גן לאומי תל באר שבע שוכן בראש גבעה נמוכה ממזרח לעיר בימינו, במפגש הנחלים חברון ובאר שבע. בתקופה הישראלית הקדומה (מאה 10 לפסה"נ) נבנתה כאן עיר מנהל מבוצרת, נציגת השלטון באזור הדרום.

העיר משתרעת על כל פסגת התל – 12 דונם – והיא נבנתה על פי תכנית קבועה מראש: כל הרחובות נמשכים בקווים ישרים, מרחבת השער יוצא רחוב המקיף את העיר כולה בקו מקביל לחומה, ומבני העיר במעגל החיצוני נשענים על החומה. משני קצות רחבת השער יוצאים עוד שני רחובות והם חוצים את העיר כולה לשני חלקים כמעט שווים. במקום הגבוה בתל ניצב בניין ציבורי. קודם כנראה עמד שם מקדש.

מסלול הטיול

1. מזבח ארבע קרנות

המזבח ניצב ליד קופת האתר. המזבח בתל באר שבע נמצא מפורק, אבניו היו חלק מקירותיו של מחסן קדום. החופרים גילו אבנים מסותתות היטב והצליחו לבנות מהן מזבח קרניים גדול. סימני שרפה על האבנים מרמזים שאכן זבחו עליו קרבנות. ייתכן שפירק אותו מלך ממלכי יהודה, שמאס בפולחן זה. המזבח המקורי נמצא במוזאון ישראל, ירושלים. בתל באר שבע מוצג דגם בהשראת המקור.

מכאן מעפילים אל שער התל.

2. השער הקדמי ובאר המים

בסיס השער בנוי נדבכי אבן ומעליהם נדבכים הבנויים לבני בוץ. סמוך לשער העיר מחוץ לחומה כרויה באר בעומק כ-70 מ'. חפירת באר בעומק רב בתקופה

- **מקום בארץ:** באר שבע
- **אופי הטיול:** ביקור באתר ארכאולוגי
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כ-800 מ'
- **משך המסלול:** כשעה
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתיה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** אין
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע
- **הוראות בטיחות:** אין לטפס על מבנים עתיקים
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: דהרון ניסים

הישראלית הקדומה היא הישג טכנולוגי מרשים.

חומת העיר אופיינית לערים ישראליות והיא מטיפוס "חומת סוגרים" – חומה כפולה שחלליה שימשו כשטח בנוי. חלקים מהחומה, הבנויים לבנים, שוחזרו. בתוך העיר אפשר להיווכח בתכנון האורבני: כל הרחובות בתל באר שבע מוליכים לכיכר ראשית, ומתחת לרחובות נבנתה מערכת ניקוז משוכללת לסילוק עודפי המים תחת החומה ואל חוץ העיר.

7. מפעל המים

גולת הכותרת של הביקור באתר היא מפעל המים מן המאה ה-10 לפסה"נ. פיר מרובע עצום, מוקף קירות מדופנים בחלוקי אבן, יורד לעומק 15 מ'. ככל שירידים הקירות הולכים ונסוגים, כדי לשמור על יציבותם.

אף שעומקו רב, הפיר איננו מגיע לשכבת מי התהום. מפעל המים של באר שבע הוא ברכת אגירה גדולה לקליטת המים משיטפונות נחל חברון. אמנם לפני 3,000 שנה עבר ערוץ נחל חברון קרוב יותר לתל, אך גם אז נדרשו תחכום רב ויכולת הנדסית גבוהה כדי להטות את מימיו אל מאגר המים.

ברכת האגירה מרשימה מאוד. קיבולה 600 מ"ק והקירות עודם נושאים את הטיח המקורי. בחפירות במאגר התגלו שבע שכבות טיח, מהן חמש מתקופת הברזל. בתקופת זו הייתה תזוזה טקטונית ובעקבותיה חיזקו את תקרת המאגר בקירות תמך. על קיר התמך בחלק הפנימי של המאגר אפשר להבחין גם היום בצורת הנחת הטיח של אחת משכבות תקופת הברזל. הטייחים יצרו "לביבות" טיח והדביקו אותן בהשלכה על דופן המאגר. אחר כך הם מרחו את השכבות בעזרת הידיים – על כך מעידים סימני כפות הידיים בטיח.

שתי השכבות העליונות של הטיח נוספו בתקופה מאוחרת יותר, אולי בתקופה ההלניסטית. בתקופה זו מקור המים חדל להיות שיטפונות נחל חברון וחלקים רבים מן המאגר יצאו מכלל שימוש. תחת זאת נאספו מי נגר משטח התל.

ליד פתח היציאה שרד קטע מתעלת המים שהובילה את מי השיטפונות של נחל חברון אל המאגר.

3. השער הראשי ורחבת הכניסה

על השער הראשי מגנים שני מגדלים חזקים ומאחורי השער פרוסה רחבת הכניסה. החוקרים סבורים שרחבה מסוג זה, הנפוצה בערים בתקופת המקרא, היא "רחוב שער העיר" המוזכר בתנ"ך (דברי הימים ב לב 6). כיכר זו הייתה הכיכר המרכזית של העיר – כאן התכנסו התושבים וכאן היה השוק. בבאר שבע היה גם רחוב היקפי מקביל לקו החומה ואליו התנקזו הרחובות שחצו את העיר מצד לצד.

4. מבנים בעיר

מסלול הטיול עובר בין המבנים בעיר. המבנה הראשון, "הארמון", שימש אישיות בכירה. במבנה יש מסדרון כניסה ושני אולמות מרוצפים, ששימשו כנראה לאירועים רשמיים. היו בו גם חדרי מגורים, מטבח ומחסן.

בחלק המערבי של הרחוב ההיקפי נחשף תוואי רחוב קדום, והוא מעיד שתכנית העיר נשמרה ברציפות ללא שינוי. בצד הרחוב נחשף "בית המרתפים" – בניין שייסודותיו הושתתו בעומק 4 מ'. שניים מחדרי המבנה היו מרתפים תת-קרקעיים. ייתכן שהייסודות כאן עמוקים במיוחד משום שהמבנה הוקם על אתר מקדש שפורק.

משמאל לרחוב הקדום בתי הרובע משולבים בחומה. בנייתם אחידה. בכל בית שלושה או ארבעה חדרים: חדר מבוא, ששימש כנראה חצר ופינת בישול וממנו הובילו מדרגות לגג; שני חדרי אחסון וביניהם טור עמודים (בחדר אחד כנראה החזיקו חיות משק); וחדר אחורי לשינה. חדר זה היה גם חלק מהחומה.

5. מגדל התצפית

מגדל התצפית משקיף על התל כולו ועל נופי בקעת באר שבע. לרגלי המגדל נראים שרידי המצודה שנבנתה בתקופה הרומית ושופצה בתקופה הערבית הקדומה.

6. המחסנים

מסלול הסיור עובר ליד שלושה מבנים גדולים, המשתרעים על 600 מ"ר בערך. שני טורים של עמודים מחלקים כל מבנה לשלושה מרחבים ארוכים. המרחב האמצעי היה מסדרון להעברת אספקה על גב חמורים, והמרחבים מימינו ומשמאלו היו חללי אחסון. במבנים נמצאו מאות כלי חרס. מאבני הקיר הצפוני של המחסנים שוחזר מזבח הקרנות של תל באר שבע.

המשרד להגנת הסביבה

בסמוך לגן לאומי תל באר שבע מוקם בימים אלו פארק נחל באר שבע, במגמה לשקם את הנחל ולהפוך את האזור מ"חצר אחורית" לפארק מטרופוליני לתושבי המרחב. המשרד להגנת הסביבה דחף להחלטת ממשלה להקים את הפארק, והמשרד מקדם את התכנית עם עיריית באר שבע ומנהלת הפארק.

פאר האדריכלות הנבטית

גן לאומי ממשית

העיר ממשית היא אתר מורשת עולמית של אונסק"ו. בגן לאומי ממשית נראים שרידי העיר הנבטית ובנחל ממשית נותרו הסכרים הנבטיים המרשימים שאצרו את מי השיטפונות. רשות הטבע והגנים מפעילה באתר חניון לילה מוסדר, ה"חאן הנבטי".

מוקדי העניין המרכזיים

חדר פרסקאות
פסיפסים
אורות סוסים
סכרים

תצפיות נוף

המגדל המערבי וממרפסת מטרת הרוכבים יש תצפית יפה על שרידי ממשית ועל נחל ממשית

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה חניון לילה מוסדר, הציבה באתר שלטים ואמצעי המחשה, סימנה שביל לסכרים ולנחל ממשית, והחייטה את אווירת הקדומים ב"שוק נבטי" ברחובות העיר בחול המועד סוכות ופסח. כמו כן הרשות שחזרה מבנים קדומים ומשמרת פסיפסים ופרסקאות.

איך מגיעים?

נוסעים מדימונה מזרחה בכביש 25 ולאחר כ-7 ק"מ פונים ימינה לגן הלאומי לפי שלט ההכוונה.

רקע

ממשית (בערבית כורנוב) היא העיר הנבטית המוזכרת במקורות קדומים בשם ממפסיס. העיר משתרעת על פני 40 דונם והיא הקטנה בערי הנגב הנבטיות, אך המשוחזרת ביותר. בתי העיר מפוארים מאוד ומציגים אדריכלות ייחודית שאין כדוגמתה בשום אתר נבטי אחר. העיר חדלה להתקיים במאה ה-6 לסה"נ.

מלאכת השחזור עוזרת למטייל להתרשם מן העיר. רחובות שלמים נותרו על כנם ובהם קבוצות גדולות של מבנים נבטיים בעלי אולמות, חצרות ומרפסות. האבנים מסותתות היטב והקשתות התומכות את התקרה עשויות לעילא ולעילא.

מסלול הטיול

1. ממשית הנבטית

הסיוור מתחיל בכניסה לעיר דרך השער והחומה. השער השתמר היטב וגם תקרת האבן שלו, הנשענת על שתי קשתות. חומת ממשית נבנתה בשני שלבים: תחילה בנו מעין גדר בעובי קיר מגורים, ומאוחר יותר עיבו אותה.

- **מקום בארץ:** הר הנגב
- **אופי הטיול:** ביקור באתר ארכאולוגי ומסלול מעגלי בנחל ממשית
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כקילומטר באתר וכ-2.5 ק"מ בנחל ממשית
- **משך המסלול:** כשעה באתר וכשעתיים בנחל ממשית
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** יש
- **מים לשתייה:** יש
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** החאן הנבטי ממשית
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשבילים המסומנים אין לטייל בנחל ממשית בשעות החמות או בימים מועדים לשיטפונות
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים צפון הערבה ומזרח הנגב (גיליון מס' 14)
- **דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

צילום: אינועם מיכאלי

מכאן הולכים לבית האמידים (הארמון) – מבנה רב-קומתי והמפואר ביותר שהתגלה בממשית. הבית בנוי סביב חצר מרכזית ויש בו אולם גדול לקבלת אורחים. ייתכן ששימש את מושל העיר. רצפת החצר מרוצפת לוחות אבן ומשמשת תקרה לבור המים החצוב תחתיה. ליד הבית ניצב מגדל שנדבכו התחתונים בנויים מאבנים גדולות מאוד. בראש המגדל יש תצפית על הסכרים בנחל ממשית.

המבנה הבא, המכונה בניין ו' (בית האורווה), הוא בית מידות הבנוי באיכות גבוהה. האורווה יוצאת מן הכלל בפאה. כנסיית נילוס הקדוש (הכנסייה המערבית) צמודה לבית האורווה ונבנתה בחלקה על שטחו (בסוף המאה-4 או בתחילת המאה ה-5 לספירה). רצפת הכנסייה היא פסיפס עשיר בדגמים גאומטריים ובדגמים פרחוניים מסוגגנים, ויש בו חמש כתובות הקדשה ביוונית. באחת כתוב: "אלוהים, הושע את עבדך נילוס, אוהב ישו, אשר ייסד את הבניין הזה, ושומר את בני ביתו".

לבניית הכנסייה הסמוכה, כנסיית הקדושים והמעונים (הכנסייה המזרחית), נזקקו תושבי ממשית לשטח גדול ולשם כך הרסו חלק מחומת העיר. הכנסייה בנויה כבזיליקה ואולם התווך שלה מרוצף בפסיפס בדגמים גאומטריים פשוטים. שקע ברצפת החדר שמצפון לאפסיס שימש להצבת תיבת שרידים של קדוש. ליד הכנסייה שרד גם אגן טבילה בצורת צלב.

במקום הגבוה ביותר בממשית עומדת תחנת מטטרה מנדטורית. בשנות ה-30 הבריטים פירקו את מצודת העיר ומאבניה בנו את משטרת רוכבי הגמלים. מהרחבה שממזרח למבנה המשטרה יש תצפית יפה על נחל ממשית.

התחנה הבאה בסיוור היא השוק. זהו מבנה תלת-טורי של חדרים לאורך שני רחובות, מצפון לדרום. טור רביעי, קצר, סוגר על המבנה מצפון. בחול המועד סוכות ופסח רשות הטבע והגנים מפעילה במבנה "שוק נבטי". לידו עומד בית נבטו – מבנה המשתרע על כ-2,000 מ"ר (כולל החצרות). זהו הבית הפרטי הגדול בממשית. בחדר הפרסקאות שבו סצנה מיתולוגית מתארת את סיפור האהבה של ארוס לפסיכה. במקום מוצנע באגף המגורים, תחת משטח המדרגות, התגלה כד ובו 10,500 מטבעות כסף מהתקופה הרומית. הבית היה פעיל עד המאה ה-4 לספירה.

בית המרחץ בממשית בנוי על פי כל כללי האדריכלות הרומית. במבנה אולם קבלה מרווח וספסלים לאורך קירותיו. משם ירדו במדרגות לחדר ובו שתי ברכות מים קרים (פריג'דריום), אחת בצורת חצי מעגל ואחת מתומנת. מחדר זה עברו לחדר הפושר (טיפידריום) וממנו לחדר החם (קלדריום). בית המרחץ קיבל את

מימיו ממאגר המים הציבורי הסמוך לו.

2. אל הסכרים בנחל ממשית

הנבטים תושבי ממשית בנו בנחל ובסביבותיו מערכות לאיגום מי שיטפונות וטרסות חקלאיות. הסכרים הוקמו במאה ה-2 לספירה והיו יכולים לאגור כ-15 אלף מ"ק מים. היום הם מלאים סחף וחול.

לפני שער הגן הלאומי יורד שביל מסומן באדום מערבה (ימינה לבאים מכביש 25). לאחר צעידה של חצי קילומטר בערך במישור, השביל יורד לערוץ הנחל. בנחל פונים ימינה (מערבה) אל אחד הסכרים הנבטיים. הסחף הרב מסתיר את מלוא גובהו של הסכר.

מהסכר שבים במורד הנחל מזרחה ויורדים בזהירות על פני סלע בגדה השמאלית. כאן נמצא הסכר המנדטורי ששימש את משטרת הרוכבים הבריטים. הסכר נבנה על יסודות הסכר הנבטי.

אפשר להסתפק בסיוור קצר זה ולשוב לנקודת המוצא, ואפשר להמשיך בערוץ הנחל ההולך ומעמיק עד לבאר שנחפרה בתקופת המנדט הבריטי. סמוך לבאר יש צומת שבילים. עולים שמאלה בשביל מסומן בירוק, המוביל לגדר הגן הלאומי (השביל האדום ממשיך עד כביש 206).

ניתן לרדת לסכרים גם מתוך הגן הלאומי. קרוב לכנסיית נילוס יוצא שביל לסכר המנדטורי. השביל מסומן בדפדפת האתר.

לינה בחאן הנבטי

בחאן אוהל גדול ללינה ולאירוח (עד 150 איש), 15 אוהלים קבועים (עד 8 איש), משטחים ללינה תחת כיפת השמים ו-4 ביתני אירוח מאובזרים (5 מיטות בחדר). האוהלים מחוממים. בחאן יש מטבח שדה ובו מקררים ופינויות בישול. עוד בחאן: שירותים ומקלחות חמות, סככות, תאורה, פינוק מצלה ותאים לטעינת טלפונים ניידים. החאן פתוח כל השנה בתשלום ובתיאום מראש.

להזמנות: טל' 08-6280404, שלושה 1, דוא"ל SAVIT@NPA.ORG.IL.

פאר הערים הנבטיות גן לאומי עבדת

השרידים המרשימים בגן לאומי עבדת ממחישים את תושייתם של תושבי העיר הנבטית, שהשכילו לפתח עיר מפוארת גם אחרי שקיעת הסחר בדרך הבשמים המפורסמת. עבדת היא אתר מורשת עולמית ברשימת אונסק"ו. רשות הטבע והגנים הכשירה באתר שביל נגיש בחלקו.

מוקדי העניין המרכזיים

- מרכז המבקרים
- בית המרחץ הרומי
- גנת הביזנטית
- כנסיות העיר
- מערות לקבורה, למגורים ולאחסון מהתקופה הביזנטית

תצפיות נוף

- תצפית מרהיבה על הסביבה מהווילה הרומית
- תצפית מרהיבה על מרחבי רמת עבדת מראש העיר העליונה
- מגדל התצפית הדרומי-מזרחי המשקיף על רמת עבדת ודרך הבשמים
- מהגת הביזנטית שליד המצודה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות מפעילה מרכז מבקרים ובו תצוגה ארכאולוגית, מפה של הדרכים העתיקות, סרטון הסבר על עבדת ועל דרך הבשמים, וחנות לממכר ספרות טיולים ומזכרות. במרכז המבקרים מוצב דגם של עבדת בתקופה הביזנטית, ודגם של כנסיית תיאודורוס השלמה מוצג באתרה. הרשות הכשירה מסלול נגיש לחלק מן האתרים, ושימרה את בית המרחץ הרומי וחיידשה את האתר בעקבות ונדליזם.

איך מגיעים?

נוסעים בכביש 40 בקטע שדה בוקר-מצפה רמון. ליד סימן ק"מ 120 פונים לגן לאומי עבדת.

רקע

עבדת שכנה על תוואי דרך הבשמים הקדומה מחצי האי ערב לעזה ולאיימפריה הרומית. העיר מנציחה את שמו של המלך הנבטי הנערץ עבדת, כפי הנראה עבדת השני (30-9 לפס"ג), שבחר להיקבר כאן. העיר שגשגה גם בימי המלכים חרתת הרביעי (9-40 לספירה), אך חרבה בהתקפות של שבטים ערביים במחצית השנייה של המאה ה-1 לספירה. מאוחר יותר רבאל השני (70-106 לספירה), המלך הנבטי האחרון, חידש את היישוב בעיר ועבדת המשיכה להתקיים ולשגשג גם לאחר שממלכת הנבטים נפלה לידי האימפריה הרומית, עד הכיבוש הערבי במאה ה-7.

רוב אתריה המרשימים של עבדת נמצאים באקרופוליס (העיר העליונה, כ-650 מ' מעל פני הים). מן המקדש הנבטי לא שרד כמעט דבר, אך השער המשוחזר מאפשר למבקרים במקום לדמיין עד כמה היה מפואר.

- מקום בארץ:** הר הנגב
- אופי הטיול:** ביקור באתר ארכאולוגי
- סוג המסלול:** נגיש
- אורך המסלול:** כקילומטר
- משך המסלול:** כשעתיים
- נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** השביל באקרופוליס של העיר – מהרחבה העליונה עד נקודת התצפית בקצה המערבי של עבדת; הווילה הרומית במעלה הכביש לרחבת החניה העליונה
- שביל:** רגלי
- עונה מומלצת:** כל השנה
- מקום לפיקניקים:** ליד מרכז המבקרים (ברחבת החניה התחתונה)
- מים לשתיה:** יש
- חניה:** יש
- הדלקת אש:** אסורה
- רחצה במים:** אין
- חניון לילה:** אין
- ציוד מיוחד:** נעליים, כובע
- הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן
- דמי כניסה:** הכניסה בתשלום

1. ממרכז המבקרים לרחבת החנייה העליונה

במרכז המבקרים הנאה מקרינים סרט על תולדות הנבטים ודרך הבשמים. בחלל התצוגה מוצגים דגם של העיר עבדת בתקופה הביזנטית, ממצאים מהעיר ודוגמאות למוצרים שסחרו בהם בדרך הקדומה.

צילום: הרון ניסים

בעיקול הכביש לפני רחבת החנייה

העליונה ניצבת וילה רומית. נותרו ממנה שרידים מהחצר המרכזית ומהחדרים שהקיפו אותם. מן הבית יש תצפית מרהיבה על המרחבים שמדרום לעבדת. מכאן עוקבים אחר סימון שביל אדום.

2. ממגדל התצפית לרובע הביזנטי

ליד רחבת החנייה העליונה ניצב מגדל תצפית. בחלק מן הכתובת ביוונית החרותה על משקוף הכניסה כתוב: "במזל טוב זבס עבדת. עוזר לארניוס אשר בנה את המגדל הזה באותות טובים בשנת 188". ייתכן שזבס עבדת הוא עבדת השני שתושבי העיר סגדו לו. מניין השנים מתחיל בשנת 106 לספירה, השנה שבה הרומאים סיפחו את הממלכה הנבטית, ולפיכך המגדל נבנה בשנת 294 לספירה.

השביל מגיע לחדר הקשתות ברובע מגורים מהתקופה הביזנטית. קשתות החדר שוחזרו לאחר שנעקרו ממקומן במעשה השחתה בשנת 2009. בשיטוט ברובע הביזנטי כדאי לשים לב לתעלות ולמרבצים שהזרימו את מי הגשם לבורות. הקשתות הנטויות ששרדו באחד הבתים מעידות על רעש האדמה שהרעיד את עבדת בשנת 630 וגרם לנטישתה.

3. המצודה והכנסיות

המסלול המסומן באדום עובר ליד שרידי האורווה בקצה הרובע הביזנטי, ומגיע למגדל התצפית הדרומי-מזרחי של המצודה הרומית. מראש המגדל (אינו נגיש) נשקף נוף מרהיב של רמת עבדת ודרך הבשמים, והוא גם נקודת תצפית טובה על מחנה הצבא הרומי. למרגלות המגדל נראית תעלת מים שהובילה את מי הגשם לבור מים גדול.

השביל מגיע לבור מים אחר בחצר המצודה ולשרידי מקדש נבטי. כתובת שהתגלתה בקרבת המקדש מעידה על פולחן לאלה עוזה – אלת היופי והאהבה הנבטית. ייתכן שבתקופה הנבטית היה פה עוד מקדש ואולי שניים.

עתה ממשיכים מערבה אל הכנסייה הדרומית של עבדת, היא כנסיית תיאודורוס הקדוש – כנסיית המנזר של עבדת בתקופה הביזנטית. על רצפתה מונחות כמה מצבות קבורה משיש וכתובות מהשנים 541-618

לספירה. הכתובת על המצבה הקדומה שבהן מספרת על הקדוש המעונה תיאודורוס, וממנו נגזר כינויה של הכנסייה בימינו. בחצר הכנסייה מוצב דגם המציג את הכנסייה כפי שהייתה בשלמותה. סמוך לכאן רואים את הכנסייה הצפונית, הקדומה בכנסיות עבדת. ליד הכנסייה ניצב אגן הטבילה המשוחזר, וממערב לה נראה קטע משוחזר של שער. השער הוא שריד מן המקדש הנבטי לזבס-עבדת. ליד שרידי השער יש מצפור ושם נמצא הסבר על דרך הבשמים.

מכאן שבים לרחבת החנייה.

עוד אתרים

המחנה הרומי

מהאורוות שבקצה הרובע הביזנטי אפשר לפנות ימינה בעקבות הסימון הירוק. השביל פונה אל חומת העיר הביזנטית ואל שרידי היישוב הנבטי. ממזרח נראים שרידים של בית יוצר לכלי חרס. בהמשך השביל מגיעים אל שרידי מחנה הצבא הרומי וחולפים ליד שרידי גת וחווה חקלאית מהתקופה הביזנטית. מבט דרומה מגלה קטע מדרך הבשמים. בימי קדם מכאן עלו שיירות הגמלים לעבדת. הגמלים נחו בלילה במכלאות, ושרידיהן פזורים בסביבה. מהמחנה הרומי חוזרים בעקבות הסימון האדום לרובע הביזנטי ולעוד אתרים באקרופוליס.

מראש האקרופוליס לבית המרחץ

שביל זה מגיע לרחבת החנייה התחתונה, קרוב למרכז המבקרים.

מהקצה המערבי של האקרופוליס השביל יורד מערבה למערות. בתקופה הנבטית הן שימשו לקבורה ובתקופה הביזנטית הן היו מחסנים ויקבים. בחזיתות המערות נבנו בתי מגורים. השביל ממשיך במורד הגבעה אל בית מרחץ מרשים, שנבנה במאה ה-4 לספירה. את המים לבית המרחץ הביאו מבאר סמוכה, שעומקה 70 מ'. בית המרחץ של עבדת הוא השלם ביותר שהתגלה בישראל מהתקופה הרומית. גג המבנה שרד עד היום כמעט ללא פגע.

מבית המרחץ אל רחבת החנייה התחתונה הולכים דרומה כ-300 מ'.

שביל מעגלי בהר ארדון

שמורת טבע מצוק הצינים

רשות הטבע והגנים סימנה במכתש רמון שביל חדש, המאפשר ללכת על הר ארדון במסלול מעגלי. זהו עוד צוהר לנופים המהממים של מכתש רמון.

מוקדי העניין המרכזיים

המבנה הגאולוגי של מכתש רמון

צמחיית מדבר

תצפית נוף

תצפית מרהיבה מראש הר ארדון על בקעת מחמל, על בקעת ארדון ועל מרחבי המכתש

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה דרך עבירה לכל כלי הרכב לנקודת היציאה למסלול והכשירה חניון לילה למרגלות הר ארדון. כמו כן הרשות אחראית לסימון השבילים בהר ארדון.

איך מגיעים?

ממצפה רמון נוסעים דרומה בכביש 40 ויורדים למכתש רמון. שלט במכתש (בין סימני ק"מ 86-87) מפנה שמאלה לחאן בארות בדרך עפר מסומנת באדום. במפגש עם דרך הנפט (סימון שחור) פונים שמאלה ומגיעים לחאן בארות. מהחניון ממשיכים 2.5 ק"מ צפונה בדרך המסומנת בשחור ופונים ימינה בעקבות סימון השבילים הכחול. הדרך מסתיימת בחניון היום של הר ארדון ומכאן מתחיל הטיול הרגלי.

רקע

שמו של מכתש רמון נגזר כנראה בעקיפין מדרך הבשמים. תושבי האזור הבדווים זיהו את דרך הבשמים עם הדרך שבה השתמשו הרומאים, ולכן קראו לאזור ולנחל המנקז את המכתש "ואדי א-רומאן". בלב המכתש עוברת דרך הבשמים – מנתיבי הסחר החשובים בעת העתיקה. הדרך באה מדרום חצי האי ערב וחצתה את הנגב בדרך לנמלי הים התיכון. שיירות גמלים הובילו סחורות יקרות ערך כגון תבלינים, בשמים ובדים מהודו, ממזרח אפריקה ומ"ערב המבורכה" (עומאן של ימינו), שם גידלו צמחי לבונה. הנבטים חלשו אז על הנגב והפיקו תועלת כלכלית רבה מיתרונם האסטרטגי, כפי שמעיד פאר עריהם בפטרה ובעבדת.

בשנת 2000 קבע אונסק"ו שארבעה אתרים בעומאן הם אתר מורשת עולמית. חמש שנים אחר כך הוסיף הארגון לאתרי המורשת העולמית גם ארבע ערים נבטיות בנגב.

● **מקום בארץ:** מכתש רמון

● **אופי הטיול:** טיפוס על הר וירידה ממנו

● **סוג המסלול:** למיטיבי לכת

● **אורך המסלול:** 7-7 ק"מ

● **משך המסלול:** 4-5 שעות

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב

● **מקום לפיקניקים:** חאן בארות

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** חאן בארות, הר ארדון. אין להשתמש בחומר בערה מקומי

● **רחצה במים:** אין

● **חניוני לילה:** חאן בארות, חניון הר ארדון

● **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים, ארוחה קלה

● **הוראות בטיחות:** יש להיזהר מאוד במורד התלול של הר ארדון

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מערב הר הנגב (גיליון מס' 18)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

1. ברכב: מחאן בארות לחניון

יום הר ארדון

חניון הלילה חאן בארות (אל-ביאר) הוא כיום החניון המרכזי במכתש רמון. מדרום לו התגלו שרידי מבנה מהתקופה הביזנטית. יושביו ניצלו את מי התהום הגבוהים שבמקום.

צילום: יעקב שקולניק

מחאן בארות נוסעים צפונה בדרך המסומנת בשחור לאורך קו צינור

הנפט אילת-אשקלון (קצא"א), הטמון כאן באדמה.

נימין נראה כל העת המצוק התלול של הר ארדון.

לאחר כ-2.5 ק"מ (אחרי שחולפים על פני הדרך לרמת סהרונים) פונים ימינה בדרך המסומנת בכחול לחניון היום של הר ארדון.

2. אבן מיל קדומה

לפני חניון היום כדאי לרדת מהרכב במקום שבו חוצה את הדרך שביל מסומן בשחור. כ-100 מ' מדרום לשם (על השביל השחור) מונחת אבן מיל מהתקופה הרומית – עדות ממקור ראשון שזה הציר המקורי של דרך הבשמים הקדומה.

3. אל פסגת הר ארדון

הר ארדון (ראס א-רדיחה) נקרא על שמו של ארדון המקראי. אנו יודעים עליו רק שהיה בנו של כלב בן חצרון משבט יהודה (דברי הימים א', ב' 18).

מרחבת החניה של חניון היום מטפס שביל מסומן בכחול על שלוחה צרה ותלולה למדי. לאחר 400 מ' השלוחה יורדת מעט ובתחתית האוכף מתגלים מעט חולות צבעוניים. הגשם המועט שיורד במכתש ניגר במדרונות אלו במהירות ולכן הם צחיחים לחלוטין.

אחרי טיפוס של עוד 400 מ' נראה שביל מסומן בשחור, שבא מחניון הלילה של הר ארדון. אחרי השביל שומר על קו גובה, עובר במעבר צר על משטח סלע ומכין את המטיילים למעלה האחרון בדרך אל רמת ההר. כאן מעפילים בהליכה נינוחה במדרון מתון וחולפים על פני סדק עמוק בסלעי הגיר הקשה המצפים את ההר. סדק זה, כמו רבים במצוקים המקיפים את מכתש רמון, הוא תוצר של החצצים המופעלים על קמר רמון. הצמח הנפוץ כאן הוא זוגן השיח, בן שיח מדברי חובב דרגשי קיר.

בראש המעלה אפשר לעצור לשאוף אוויר ולספוג את הנוף. הר ארדון הנו חלק מהדופן המזרחית של מכתש רמון ומחלק את החלק המזרחי של המכתש לשתי בקעות – בקעת מחמל בצפון ובקעת ארדון בדרום. ברקע בקעת מחמל נראה היטב המצוק הצפוני של המכתש. סמוך למכתש מאחורי ציר הנפט בולטת גבעת געש בזלתית, ומעל פיתוליו של כביש 40 אפשר להבחין בקלות במצפה רמון.

כדי לצפות בבקעת מחמל ממשיכים לצעוד בשביל עוד כמה מאות מטרים ומגיעים לנקודה הגבוהה בטיול: 700 מ' מעל פני הים וכ-200 מ' מעל לנקודת ההתחלה של ההליכה. הנוף מרהיב עין. מכאן רואים כמעט את מלוא אורכו של מכתש רמון, 40 קילומטרים. רוחבו המרבי הוא כ-9 ק"מ. למרגלות ההר נראים עמק אדום הססגוני וגבעת חרוט, ולא הרחק מהם נראה חאן בארות. ביום בהיר אפשר לראות הרחק במערב את הר שניא ואת הר עריף, ובמזרח נראים הרי אדום בכירור.

4. המפסגה לנקודת היציאה

הצעידה בנוף המתון של רמת הר ארדון קלה. הפסגה של הארדון היא אחת הרמות המבודדות של הר הנגב, רמות מוקפות צוקים ומדרונות תלולים. בעבר היו הרמות מחוברות לרמה רציפה, אך תהליכי בליה, היווצרות המכתשים והתחתרותן של נחל צין ושל נחלים עמוקים אחרים הפרידו אותה.

הר ארדון היה קער בין קמרים. בתהליך היווצרותו של מכתש רמון הייתה התחתרות מהירה דווקא בקמרים שלידו, וכך הרכסים הפכו לבקעות והקער היה להר.

השביל היורד מהר ארדון לבקעה תלול ויש לרדת בו בזהירות. בבקעה נגלה עולם חדש, עולם של אבן חול לבנה. הצמחייה משתנה באחת ונציגה הבולט הוא רותם המדבר, הניכר בענפיו השרביטיים.

אחרי הליכה של קילומטר בערך בעולם קסום של חול לבן (על שביל מסומן בכחול) מגיעים לצומת שבילים. השביל הכחול ממשיך לגבעת חרוט ולנחל ארדון, וכדי לחזור לנקודת היציאה פונים כאן ימינה לשביל חדש, המסומן בירוק. זו הליכה של 3 ק"מ בקירוב בין אבני חול אדומות, סלעים מבורזלים ונוף ססגוני. השביל מרוחק מעט משולי הר ארדון ועובר בתוואי ערוצי נחלים רדודים ונוחים למעבר.

שומרים על הנוף

השביל החדש נועד לאפשר לבעלי רכב פרטי לטייל בהר ארדון וחוטר צורך בהקפצות ברכב. השביל עובר באזור בראשיתי. אנא, אל תרדו מהשביל, אל תחרטו בסלעים ועזרו לנו לשמור על יופיו של המכתש.

ממצפה רמון לחאן בארות שביל ישראל לאופניים

קטע זה של שביל ישראל לאופניים מתחיל בשפת מכתש רמון והמסלול מבטיח תצפיות מרהיבות. בתוך המכתש השביל משתלב בדרך הבשמים הקדומה. בשנת 2005 קבע אונסק"ו שדרך הבשמים היא אתר מורשת עולמית. קטע דרך זה תכננה והכשירה רשות הטבע והגנים.

מוקדי העניין המרכזיים

אתרי דרך הבשמים

נוף מדבר

מצד מחמל

תצפיות נוף

מצוק מצפה רמון

ראש מעלה נוח

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות הכשירה אתר לינה מוסדר בחאן בארות ובו מאהל, שירותים, מקלחות חמות ומטבח (בתשלום), וכן הכשירה את שביל האופניים וסימנה אותו.

איך מגיעים?

לנקודת היציאה:

יוצאים מן החורשה שבכניסה הצפונית למכתש רמון (מעגל התנועה הצפוני במצפה רמון).

לחאן בארות:

ממצפה רמון נוסעים דרומה בכביש 40 ויורדים למכתש רמון. שלט במכתש (בין סימני ק"מ 86-87) מפנה שמאלה לחאן בארות בדרך עפר מסומנת באדום. לאחר 4-5 ק"מ מגיעים לחאן. הדרך עבירה לרכב פרטי.

רקע

לאחרונה הושלם וסומן החלק הדרומי של שביל ישראל לאופניים – 300 קילומטרים בקירוב – ממצפה רמון לאילת. המקטע מחולק לשמונה ימי רכיבה. בתחילת כל קטע הוכשרה מבואה ובה מפה ושולט הסבר על השביל. השביל מסומן במעגל כחול בעיצוב חץ המראה את כיוון ההתקדמות.

מיזם גדול כמו שביל ישראל לאופניים היה יכול לקום רק בשיתוף פעולה של גורמים רבים. נוסף על רשות הטבע והגנים, החברה הממשלתית לתיירות ומשרד התיירות, היו שותפים למיזם גם אנשי מקצוע רבים ומתנדבים. בתכנון התוואי סייעו הגאוגרפים מנחם מרקוס ואביעד שר שלום. הכשרת השביל נעשתה בחלקה בעזרת מתנדבים, בעבודת ידיים עם טוריות ומטאטאים, בלי שימוש בחומרי גלם זרים לשטח.

- **מקום בארץ:** הר הנגב (מצפה רמון ומכתש רמון)
- **אופי הטיול:** מסלול לרכיבה על אופני הרים בדרגת קושי בינונית, למעט הירידה במעלה נוח (קשה)
- **סוג המסלול:** אופניים
- **אורך המסלול:** 38 ק"מ
- **משך המסלול:** 6 שעות
- **נגישות:** אין נגישות לרכב שטח מלווה. אפשר לפגוש את הרוכבים בנקודות משיקות לסינגל
- **שביל:** אופניים
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב
- **מקום לפיקניקים:** חורשת מצפה רמון, חאן בארות
- **מים לשתיה:** מצפה רמון, חאן בארות
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** מותרת בחאן בארות
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** חאן בארות
- **ציוד:** קסדה, כפפות (מיגון נוסף מומלץ), אופני הרים תקינים, כלי עבודה לתיקון, פנימיות רזרביות, משאבה, מפה או נווטן
- **הוראות בטיחות:** בשלטי הכניסה לשביל ובאתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים
- **מפה:** חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים מערב הר הנגב (גיליון מס' 18) ובמפת הערבה התיכונה ומזרח הנגב (גיליון מס' 17) אפשר להוריד את קובץ המסלול מהאינטרנט: [HTTP://WWW.IBT.ORG.IL/INDEX/HEB/SHAHAROT](http://www.ibt.org.il/index/heb/shaharot) (בחלק מהשביל אין קלטיה סולרית)
- **הערה:** שביל ישראל הוא שביל רציף, לא מעגלי. יש להביא זאת בחשבון בתכנון המסלול
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

1. שפת המכתש

יוצאים מהחניון מזרחה. השביל עובר בשני מיזמים אמנותיים: גן צלילי המדבר – מקבץ נאה של פסלים "מוזיקליים" שבכמה מהם משב הרוח יוצר צלילים, ועל אחרים המטיילים מוזמנים להקיש ולהשמיע צלילים בעצמם; וגן לפיסול מדברי ממערב למלון בראשית. הפסלים הראשונים של אוסף מרשים זה הוצבו בשנת 1962 בעת סימפוזיון בהשתתפות אמנים מהארץ ומחו"ל, ומאז נוספו עוד פסלים סביבתיים. ממקומם על שפת מכתש רמון הם משקיפים על נופי המדבר הנהדרים, לכן גם אם אצה הדרך כדאי בכל זאת להתעכב כאן וליהנות מן המראות. השביל מתפתל בין הפסלים והמצוק ויש לאורכו נקודות תצפית רבות.

לאחר כ-3 ק"מ שביל האופניים יורד לערוץ נחל חווה ומתרחק משפת המכתש. השם העברי של הנחל, מיובלי נחל צין, שומר על צליל שמו הערבי, ואדי אל הווא (נחל הרוחות). מקץ רכיבה של 9 ק"מ בערך בערוץ הסלחני, מטפסים שוב לשפת המכתש לתצפית על גבעת געש שבקרקעיתו. זו גבעת בזלת, אולי הר געש קדמון שכוסה במשקעים שיצרו את רכס מחמל שבתוכו נתון המכתש. התחתרות מכתש רמון היא שחשפה את הגבעה.

השביל חולף ליד מצד מחמל (במפגש השבילים ימינה לשביל המסומן בירוק). כדאי לצעוד מרחק קצר ברגל אל המצד. זהו מגדל שמירה ריבועי מהתקופה הרומית. הוא חולש על ראש מעלה דרך הבשמים ויורד מראש המצוק לקרקעית מכתש רמון. המעלה נחצב לאורך סדק טבעי במצוק באופן שגם גמלים נושאי מטען כבד היו יכולים לעבור בו, על אף הפרש גובה של 200 מ' מראש המצוק אל תחתיתו.

2. מכתש רמון

קרוב למצד מחמל שביל ישראל לאופניים מתרחק מהמכתש ושב אליו לא הרחק ממעלה נוח. במעלה נוח הירידה תלולה ויש דרדרת, לכן יש לרדת בהליכה ובזהירות. סמוך לתחתית השביל נפרד מדרך העפר לסינגל שמחבר אותנו לציר הנפט. דרך זו עוקפת את בקעת מחמל החולית. אחרי רכיבה של כ-4 ק"מ בלב המכתש הדרך חוזרת לתוואי דרך הבשמים המקורית. הרכיבה בדרך הבשמים המקורית אסורה ולכן השביל עובר בציר הנפט לידו. ציר הנפט הוא שמה של דרך העפר שנפרצה לאורך קו צינור הנפט אילת-אשקלון. כיום קשה להאמין שמיזם זה היה פרי שיתוף פעולה של חברת צינור הנפט הישראלית (קצא"א) עם חברת הנפט הלאומית האיראנית.

שתי קבוצות של אבני מיל במרחק מה השביל מעידות על עברו המפואר של הנתיב. לקבוצה הצפונית אפשר להגיע בדרך מסומנת בירוק ולקבוצה הדרומית מוביל שביל מסומן בכחול.

מהקבוצה הדרומית לא נותר אלא לרכוב בנחת כ-3 ק"מ דרומה עד חאן בארות.

חניון לילה חאן בארות

חאן בארות מציע משטחי לינה וסככות ללינה תחת כיפת השמים, שני אוהלים בדוויים גדולים מחוממים ומצוידים במזרנים, וביתני אירוח מאובזרים לשישה אנשים. בחניון יש שירותים ומקלחות חמות, סככות אוכל, מצלים, פינות למדורות (אפשר לקנות בחניון חומר בערה), נקודות חשמל ותאורת שטח. מטיילים יחידים יכולים להגיע ללינת השטח וללינה באוהלים הבדוויים ללא תיאום מראש.

קבוצות חייבות לתאם מראש, טל' 08-6280404, שלוחה 1.

כתב: הלל זוסמן, מנהל פרויקט שביל ישראל לאופניים

צילום: היילל זוסמן

מהמנסרה לתצפית הנשרים

שמורת טבע הר הנגב

יש חדש במכתש רמון: רשות הטבע והגנים שיקמה שתי מחצבות ליד כביש 40 והוסיפה על אתר המנסרה הוותיק שניים חדשים: אתר "אבן רוח מים" ובו סלעים צבעוניים, ו"תצפית הנשרים". אפשר להגיע לכל אתר ברכב או ללכת ברגל על השביל החדש המחבר ביניהם.

מוקדי העניין המרכזיים

המנסרה והשביל הצף
חול צבעוני
תצפית הנשרים

תצפיות נוף

ראש גבעת המנסרה
תצפית הנשרים

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות יצרה שביל "צף" בגבעת המנסרה כדי לשמור על הסלעים שבמקום. הרשות שיקמה את נוף המכרות הפתוחים, הקימה את מצפור הנשרים, סימנה שביל טיול חדש והציבה שלטי המחשה.

איך מגיעים?

יורדים ממצפה רמון לקרקעית מכתש רמון (כביש 40). כ-6 ק"מ מדרום למצפה רמון, בין סימני ק"מ 91-92 פונים מערבה (ימינה) לפי השלט המפנה למנסרה. נוסעים כ-600 מ' ומגיעים לרחבת החניה של האתר. הדרך עבירה לרכב פרטי.

רקע

בשנים הראשונות להקמתה ראתה מדינת ישראל במכתש רמון כר להפקת מחצבים. המכתש חושף שכבות סלע המכילות את המינרל קאולין, חומר הגלם לייצור חרסינה, ושנים רבות כרו מחצב זה בכמה אתרים במכתש. המכרות הותירו אחריהם בורות גדולים ולידם ערמות עפר גדולות, כי בשביל להגיע אל המחצב היה צריך להסיר שכבות של סלע מעליו.

עם הקמת רשות שמורות הטבע (כיום רשות הטבע והגנים) באמצע שנות ה-60 הוכרז שהחלק המזרחי של המכתש הוא שמורת טבע. שנים רבות פעלה הרשות כדי להרחיב את שטחי השמורה במכתש, ולבסוף עלה הדבר בידה. בשנות ה-90 החליטה ממשלת ישראל לצמצם את הכרייה במכתש, ובתחילת שנות האלפיים פסקה הכרייה לחלוטין. מאז עוסקת רשות הטבע והגנים (במימון הקרן לשיקום מחצבות) בשיקום המכתש, במילוי בורות הכרייה ובחשיפת יפי תופעות הטבע הייחודיות במכתש רמון.

מסלול הטיול

1. המנסרה

אתר זה הוא מן המרשימים במכתש רמון. גבעת המנסרה עשויה אבן חול. נראה כי לתוך הגבעה חדר גוף מחדר לווהט ממעמקי הקרקע וחימם את אבני

- **מקום בארץ:** מכתש רמון
- **אופי הטיול:** מסלול קווי קצר
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כ-1.5 ק"מ (כולל מסלול המנסרה)
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** כל השנה (בקיץ לא בשעות החמות)
- **מקום לפיקניקים:** חאן בארות
- **מים לשתייה:** אין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** חאן בארות
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים, משקפת
- **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן
- יש להיזהר בחציית כביש 40
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מערב הר הנגב (גיליון מס' 18)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: יעקב שקולניק

כ-700 מ' דרומה אל התחנה הבאה, ואפשר ללכת אליה ברגל על שביל קצר המסומן בסימון שבילים שחור.

2. אבן רוח מים

השביל המסומן שחור פונה דרומה ועובר בערוץ קטן, שבו צומחים צמחי מדבר אופייניים – רותם המדבר, מלוח קיפח וזוגן השיח. צעידה נעימה בין סלעי החול מביאה את המטיילים אל עמק קטן, סמוך לכביש 40, ובו חול ססגוני. זה אתר אבן רוח מים. בעבודות שיקום המכתש נחשפו שכבות רבות של אבן חול צבעונית. כמות גדולה של חול צבעוני הובאה לכאן להנאת המבקרים, בוגרים וילדים כאחד.

תצפית הנשרים

מול אתר אבן רוח מים הוכשרה תצפית הנשרים. כדי להגיע למרפסת התצפית צריך רק ללכת דרומה מעט על שפת כביש 40 ולחצות אותו בזירות. מעקה התצפית עשוי מסלעי המכתש.

קשה להאמין שהשטח שלמרגלות התצפית היה בעבר רצוף בורות וחציבות. השיקום ריכך מאוד את הנוף והשיב לו מראה נעים. על ראש תלולית קטנה בסמוך לכביש מוצב פסל נשר. במרחק כמה מאות מטרים מהתצפית הקימה רשות הטבע והגנים תחנת האכלה לנשרים כדי לאושש את אוכלוסיית הנשרים בנגב, שסבלה גם היא מהרעלות, כמו אוכלוסיות נשרים אחרות בארץ. רשות הטבע והגנים מניחה בתחנות האכלה מזון נקי והוא מזין את העופות וגם טורפים אחרים החיים בנגב – זאבים, שועלים וצבועים. עם קצת מזל, בעיקר בשעות הבוקר המוקדמות, תוכלו גם אתם לצפות בנשרים או בטורפים שבאים לאכול.

עוד פרטים אפשר לקבל במרכז המבקרים מכתש רמון, טל' 08-6588691

החול. מן החום העז הסלע התפשט, וכשהתקרר הוא התכווץ ונסדק בצורה של מנסרות אבן. בהתחממות הולחמו גרגרי אבן החול אלה לאלה ונוצר סלע קשה המכונה קוורציט. המחדר שחדר לאבני החול היה עשוי ממינרלים, והם הפכו לסלעי קאלוין חרסיתיים ורכים. הקאלוין נסחף במשך הזמן ואתו קרסו המנסרות המוטלות על מדרון הגבעה.

רשות הטבע והגנים השקיעה משאבים ומחשבה רבה כדי לאפשר לציבור לבקר באתר מיוחד זה בלי לפגוע בו. הדרך שנמצאה היא "שביל צף" – שביל מחומר ממוחזר המרחף מעל אבני המנסרה.

אורכו של השביל הצף כ-250 מ'. בצעידה במעלה השביל מתגלים סלעים "מנוסרים", בעלי פאות מישוריות וצלעות ישרות. לרוב הסלעים יש ארבע, חמש או שש פאות, והם המנסרות (פריזמות) שעל שמן נקרא המקום. חלק מהמנסרות נותרו במצבן הטבעי – צמודות אלה לאלה ומזדקרות בזווית ישרה לקרקע. מנסרות אחרות מוטלות במדרון באקראי.

בסוף השביל הצף מוליך שביל עפר לראש הגבעה ומכאן חצים מורים את הדרך. בראש הגבעה צורתן של המנסרות אחרות: גופן קבור בסלע ורק ראשן מבצבץ מתוכו. תופעה זו של הסתדקות גאומטרית ידועה מגופים שמאבדים מנפחם – כמו עמודי הבזלת בגולן או בוץ שנסדק בחום הקיץ. היום רואים בראש הגבעה את המנסרות התחנות.

עוד פרטים על המנסרה ועל הגאולוגיה של מכתש רמון תוכלו לקרוא בספר "אתרים גיאולוגיים בישראל" מאת ד"ר עמיר אידלמן וליאור אנמר (הוצאת רשות הטבע והגנים).

מראש הגבעה השביל יורד בחזרה לרחבת החניה של המנסרה. אפשר לסיים כאן את ההליכה ולנסוע

ציר צבעי הרמון

שמורת טבע מצוק הצינים

הקרן לשיקום מחצבות ורשות הטבע והגנים שיקמו את אזור הכרייה והחציבה הנטוש בלב מכתש רמון. זהו ציר צבעי הרמון – מוזאון גאולוגי פתוח המציג שלל סלעים ססגוניים ותופעות טבע גאולוגיות מרתקות.

מוקדי העניין המרכזיים

שיקום נוף מחצבות נטושות
מפעל לייצור לבנים חסינות אש

תצפיות נוף

כמה נקודות תצפית לאורך המסלול

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות שיקמה נוף מכרות פתוחים, סללה דרך עבירה לכלי רכב והציבה במקום שלטי הסבר והמחשה – כל אלה בהכנה להכרזה על האזור כגן לאומי.

איך מגיעים?

מכביש מכתש רמון (כביש 40, בין סימני ק"מ 86-87), כ-3.5 ק"מ מדרום לכניסה למנסרה, פונים מזרחה בדרך עפר חדשה וטובה. קו הפרדה לבן אינו מתיר פנייה שמאלה לבהים ממצפה רמון. הבהים מכיוון זה ימשיכו עוד כקילומטר, ירדו ימינה לדרך העפר ויחזרו בזהירות.

רקע

בשנים הראשונות להקמתה ראתה מדינת ישראל במכתש רמון כר להפקת מחצבים. במרחב שבין גבעות רבד לחניון בארות כרו שנים רבות חרסית דמוית צור (חד"צ) – חומר גלם לייצור לבנים ומוצרים חסיני אש. המכרות הותירו בורות ענק בעומק 20 מ' ויותר, עד מפלס מי התהום בכמה מקומות, ולידם נערמו ערמות עפר גבוהות, כי בשביל להגיע אל המחצב היה צריך להסיר שכבות של סלע מעליו.

עם הקמת רשות שמורות הטבע (כיום רשות הטבע והגנים) באמצע שנות ה-60 הוכרז שהחלק המזרחי של המכתש הוא שמורת טבע. שנים רבות פעלה הרשות כדי להרחיב את שטחי השמורה במכתש, ולבסוף עלה הדבר בידה. בשנות ה-90 החליטה ממשלת ישראל לצמצם את הכרייה במכתש, ובתחילת שנות האלפיים פסקה הכרייה לחלוטין. חלק משיקום מכתש רמון הוא הקמת גן גאולוגי לאומי בלב המכתש, שכן המחשופים שיצרו המכרות מגלים לעין תופעות גאולוגיות. את תכנית האב לפארק הכין משרד האדריכלים ברוידא-מעוז. הפארק טרם הושלם, אך כבר עכשיו אפשר לנסוע לאורך הציר הראשי ולהינות ממראות נפלאים.

שיקום המכרות

הקרן לשיקום מחצבות פועלת לשיקום מחצבות שננטשו, והקציבה סכום כסף נכבד לשיקום מכרות החד"צ ולהפיכת האזור – כ-3,000 דונם – למוזאון גאולוגי פתוח. ואולם מהו שיקום? לפי הגישה השמרנית יש להחזיר את המצב לקדמותו,

- **מקום בארץ:** מכתש רמון
- **אופי הטיול:** נסיעה ותצפיות
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כ-7 ק"מ
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** כן
- **שביל:** רכב
- **עונה מומלצת:** כל השנה
- **מקום לפיקניקים:** בחאן בארות
- **מים לשתייה:** בחאן בארות
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** מותרת בחאן בארות
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** חאן בארות
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** הפנייה מכביש 40 לדרך העפר המובילה לראש המסלול מותרת מכיוון דרום בלבד יש לחנות רק ברחבות החניה
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מערב הר הנגב (גיליון מס' 17)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: יעקב שקולניק

אך זו דרישה שאינה בת ביצוע. אין כל אפשרות לשחזר במדויק את הטופוגרפיה הקודמת, ובוודאי לא ניתן להחזיר לקדמותו את הקרום המדברי שנוצר באופן טבעי במשך אלפי שנים, ובו גם יצורים חד-תאיים. לעומת זאת הגישה המעשית דוגלת בשיקום תלת-שלבי: שחזור אקולוגי (ECOLOGICAL RESTORATION) – תהליך העוזר למערכת אקולוגית שניזוקה, הידרדרה או נהרסה להתאושש. המשחזרים חוקרים שטחים דומים

שאינם פגועים ובונים מערכת חדשה; שיקום אקולוגי (ECOLOGICAL REHABILITATION) – ייצור מצב אקולוגי סביר, שבו מתקיימים תנאים חיוביים ואסתטיים; והרגעה אקולוגית (ECOLOGICAL RECALMATION) – ייצוב הקרקע ומערכת הניקוז, שמירה על ביטחון הציבור, שיפור אסתטי והשבת השטח לציבור לשימוש חדש.

מסלול הטיול

ציר צבעי הרמון מחבר את כביש 40 לחניון בארות. אורכו כ-7 ק"מ והוא מסומן שבילים כחול. לאורך הדרך הוכשרו נקודות תצפית על הסביבה ולפניהן רחבות חניה. מהציר יוצאים גם שבילי רכיבה על אופני הרים.

1. כניסה למסלול

בכניסה לשביל ניצבים שני לוחות גיר אפור מתצורת מוחילה שיוצרים מעין פירמידה, ולידם חלק מתכת מן המפעל לייצור לבנים. במקום מתוכננת מבואה.

2. מחצבה בגובה העיניים

מהרחבה, במרחק כ-2.5 ק"מ מהכניסה, אפשר להבחין בקיר מחצבה גבוה. כאן אפשר להתרשם מהסלעים הסגולים כהים של תצורת משחור, המכונה חד"צ (חרסית דמוית צור). סלעים אלו הם הקדומים ביותר במכתש מתקופת היורה. הם עשויים בעיקר מתחמוצות ברזל ואלומיניום, ובימינו קרקעות ממין זה נוצרות בעיקר באזורי קו המשווה הגשומים. לחד"צ אין שום קשר לצור. הכינוי נדבק לסלע זה מפני שבמישורים חלקים נוטים גדולים ממנו להישבר, ובצורתם הם מזכירים שברים של צור.

3. מטמורות

כ-300 מ' בהמשך הדרך נראים משמאל פתחיהם של שתי מערות קטנות, מכוסים בקירות אבן בנויים. אלו מטמורות (מטאמיר בערבית) – מקומות לאחסון ציוד עודף של הבדווים במסעותיהם במדבר.

4. המפעל

סלע גדול בלב הדרך, כ-400 מ' מהמטמורות, מציין צומת דרכים. מימין לצומת נראה מעין תותח ענק. אפשר לחנות בנוחות בקרבתו. סלעי תצורת משחור שימשו בעבר חומר גלם לתעשיית לבנים חסינות אש, והצינור דמוי התותח הוא התנור שנותר מן המפעל. לפי התכנית יקומו כאן מרכז מבקרים ומוזאון מאובנים, אך גם עכשיו המקום מרשים מאוד. סמוך למפעל נראית דיונת הירח מהחול הססגוני והמרהיב של תצורת חתירה.

5. המכרה

המצומת שמול המפעל יורדת למכרה החד"צ דרך עפר כבושה. המכרה הגיע עד אופק מי התהום ובחורף גשום נוצר בו אגם. במכרה אפשר לראות שסלעי תצורת משחור אינם יוצרים שכבה רציפה אלא מופיעים בעדשות, הממלאות חללים ובורות קארסטיים בסלעי הגיר שבהם הן נתונות. זו עוד עדות להיווצרותם של סלעים אלו בתקופה יבשתית עתירת גשמים, שבה נוצרו בורות ומערות קארסטיות.

אפשר לצפות במכרה או באגם (בחורף גשום) מרחבת החניה כ-400 מ' אחרי הצומת. לפי התכנון, בעתיד יהיה אפשר "לרחף" מעל המכרה על גשר תלוי מרחבת החניה לקיר המצוק הנגדי של המכרה.

חאן בארות

חאן בארות מציע משטחי לינה וסככות ללינה תחת כיפת השמים, שני אוהלים בדוויים גדולים מחוממים ומצוידים במזרנים, וביתני אירוח מאובזרים לשישה אנשים. בחאן יש שירותים ומקלחות חמות, סככות אוכל, מצלים, פינות למדרות (אפשר לקנות בחאן חומר בערה), נקודות חשמל ותאורת שטח. בסופי שבוע (יום חמישי עד שבת) מטיילים יחידיים יכולים לבוא ללון בשטח או באוהלים הבדווים ללא תיאום מראש. בימי חול יש לתאם את הביקור מראש. קבוצות חייבות לתאם ביקור בכל ימות השבוע.

מספר טלפון לתיאום: 08-6280404 שלוחה 1, או באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים.

מחאן בארות למואה

שביל ישראל לאופניים

רשות הטבע והגנים תכננה והכשירה קטע זה של שביל ישראל לרכיבה על אופניים, והנסיעה בו היום משחזרת את החוויה של רכיבה בשיירות הגמלים בדרך הבשמים בימים עברו. בשנת 2005 קבע אונסק"ו שדרך הבשמים היא אתר מורשת עולמית.

מוקדי העניין המרכזיים

- דרך הבשמים
- נוף מדבר
- האתרים הנבטיים בור נקרות, חורבות קצרה וחורבות מואה

תצפיות נוף

- חורבת קצרה
- גבעת מואה

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות הכשירה אתר לינה מוסדר בחאן בארות ובו מאהל, שירותים, מקלחות חמות ומטבח (בתשלום), וכן הכשירה את השביל לאופניים וסימנה אותו.

איך מגיעים?

לחאן בארות:

ממצפה רמון נוסעים דרומה בכביש 40 ויורדים למכתש רמון. שלט במכתש (בין סימני ק"מ 86-87) מפנה שמאלה לחאן בארות (דרך עפר מסומנת באדום). לאחז 4-ק"מ מגיעים לחאן. הדרך עבירה לרכב פרטי.

למואה:

פונים מערבה מכביש הערבה, כ-1.5 ק"מ מדרום לכניסה לצופר (כביש 90, בין סימני ק"מ 129-130) ונוסעים בעקבות הסימון השחור כ-2 ק"מ, עד למרגלות מואה. אפשר להמשיך ברכיבה למושב צופר, שם יש תחבורה ציבורית.

רקע

לאחרונה הושלם וסומן החלק הדרומי של שביל ישראל לאופניים – 300 קילומטרים בקירוב – ממצפה רמון לאילת. המקטע מחולק לשמונה ימי רכיבה. בתחילת כל קטע הוכשרה מבואה ובה מפה ושלט הסבר על השביל. השביל מסומן במעגל כחול בעיצוב חץ המראה את כיוון ההתקדמות.

החלק האחרון של מקטע זה הוסדר בעזרת מתנדבים במיזם לזכרו של עמית יאורי ז"ל, שנפל במבצע צוק איתן. במיזם השתתפו רוכבי אופניים, אנשי רשות הטבע והגנים, המועצה האזורית ערבה תיכונה, חיילים-חברים של עמית מחיל ההנדסה הקרבית ובני משפחתו.

- **מקום בארץ:** מכתש רמון
- **אופי הטיול:** מסלול אתגרי לרכיבה על אופני הרים
- **סוג המסלול:** אופניים
- **אורך המסלול:** כ-35 ק"מ
- **משך המסלול:** 6-8 שעות
- **נגישות:** לרכבי שטח. אפשר ללוות את רוכבי האופניים על דרך מקבילה או קרובה לשביל
- **שביל:** אופניים
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב
- **מקום לפיקניקים:** חאן בארות, חניון מצד נקרות, חניון הר משא, מואה
- **מים לשתיה:** בחאן בארות בלבד
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** בחניונים בלבד
- **רחצה במים:** אין
- **חניוני לילה:** חניון מוסדר בחאן בארות בתשלום, חניונים בנקרות, בהר משא ובמואה
- **ציוד:** קסדה, כפפות (מיגון נוסף מומלץ), אופני הרים תקינים, כלי עבודה לתיקון, פנימיות רזרביות, משאבה, מפה או נוטן
- **הוראות בטיחות:** בשלטי הכניסה לשביל ובאתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים. יש להתאים את הרכיבה לתנאי השטח וליכולת הרוכב. קטעים קשים יש לעבור ברגל
- **מפה:** חובה להצטייד במפת טיולים וסימון שבילים הערבה התיכונה ומזרח הנגב (גיליון מס' 17). אפשר להוריד את קובץ המסלול מהאינטרנט: [HTTP://WWW.IBT.ORG.IL/INDEX/HEB/SHAHAROT](http://www.ibt.org.il/index/heb/shaharot) (בחלק מהשביל אין קליטה סלולרית)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

1. אל נחל ארדון

השביל יוצא מחאן בארות מזרחה וחוצה את רמת סהרונים הסטגונית. רוכבים חדי-עין יכולים להבחין בשני צדי השביל בשני טורים של גלי אבנים. אלה גלי קבורה מתקופת הברונזה התיכונה (2200-2000 לפסה"נ) שנוודי המדבר הותירו אחריהם.

השביל יורד לנחל ארדון האדמדם. עץ שיטה נהדר בערוץ הוא מקום ראוי למנוחה קלה, אם כי עד כה הרכיבה הייתה בירידה ולא מעייפת יתר על המידה. בהמשך הערוץ נגלית סדרה של שישה דייקים המבקיעה במאונך את המצוק שבגדה הצפונית של הנחל. דייקים הם מחדרים מגמתיים שעולים מבטן האדמה ופורצים דרך הסלעים שמעליהם. כאן הדייקים חודרים במחשוף סלע מתקופת הירוא (לפני 141-195 מיליון שנה) – הסלעים הקדומים ביותר הנחשפים בארצנו.

2. נחל נקרות

אחרי נסיעה קצרה מגיעים לנחל נקרות, פונים מזרחה במורד הנחל ונכנסים לקניון שלו. כאן מזומנים לרוכבים כ-9 ק"מ נפלאים וביקור במצד נקרות – מגדל שמירה ריבועי שחלש על דרך הבשמים. בתקופה הרומית המבנה היה דו-קומתי. בגיא קטן במרחק כ-200 מ' מן המצד השמור היטב בור המים ששירת את יושבי המצד. תקרת הבור עשויה לוחות אבן והיא נשענת על קשתות אבן בסגנון הבנייה האופייני לנבטים. הרכיבה בקטע זה נעשית על כתפי הנחל, מחוץ לערוץ החצאי, למעט חציית הערוץ מצד לצד. יש לחצות בזהירות ולחפש היטב את הסימון על הגדה הנגדית של הוואדי.

3. חורבת קצרה

מקץ רכיבה של עוד 4 ק"מ בערך השביל נוטש את נחל נקרות ופונה מזרחה לנחלים אבוס וצרורות. אחרי 3 ק"מ הוא נפרד מדרך הג'יפים, מאגף את הר משא

מדרום ועולה לחניון הליה שממזרח להר משא. מכאן הוא עולה לחורבת קצרה. החורבה היא שרידיהם של מגדל תצפית ותחנת דרכים קטנה. עמדת שמירה זו הייתה בתחילתה מגדל ריבועי בנוי אבני גזית. קירות המגדל שרדו עד גובה שלושה מטרים. מאוחר יותר הוקמו

מדרום למגדל שלושה חדרים. החדר האמצעי שימש חצר פתוחה למגדל ולשני החדרים ממזרחו וממערבו.

המורד מחורבת קצרה תלול מאוד. יש לרכוב בזהירות יתרה ומוטב לרדת בהליכה. המשך הרכיבה הוא במורד נחל קצרה. רגע לפני הערבה, במקום שנחל קצרה מתחבר לנחל עמר (יש לשים לב לשלט כדי לא להחמיץ את היציאה מהנחל), השביל נוטש את הערוץ הראשי ונמשך צפונה בנחל קטן עד למעלה קצר בואכה גבעות מואה, ומשם גולש לחורבת מואה (מויאת עוואד), האוצרת את שרידיה של תחנת דרכים גדולה.

4. מואה

רוב החוקרים מפקפקים בזיהוי המקום כאתר הנבטי שנזכר בספרות הקדומה בשם מואה, אך השם השתרש בציבור המטיילים. מואה או לא, בעבר נבע כאן מעיין כל השנה ועל כן הוקמה לידו תחנת דרכים חשובה. חשיבותו של המקום היא שכאן פוגשת דרך הבשמים את הדרך שחצתה את הערבה מצפון לדרום והגיעה לאילת.

המבנה המרכזי הוא האכסנייה. זהו מבנה ריבועי בנוי אבני גזית, 40x40 מ' גודלו. אחד מאגפי האכסנייה שימש בית מרחץ. על גבעה נמוכה ממערב למבנה החאן ניצבת מצודה ובה 11 חדרים המקיפים חצר. בחדר אחד פעל בית בד, כפי שאפשר להסיק מן המתקנים שבו. באתר התגלו גם ברכת מים וקטעים מן האמה שהובילה מים מהמעיין לבית המרחץ.

כאן, למרגלות מואה, בדרך האורך הידועה בשם "ציר המעיינות", מסתיים קטע זה של שביל ישראל לאופניים ומתחיל הקטע הבא – ממואה למושב פארן.

כתב: הלל זוסמן, מנהל פרויקט שביל ישראל לאופניים

צילום: עליא ברהום

מהר עיט לנחל כסוי

שמורת טבע צוקי שיירות

רשות הטבע והגנים סימנה בנגב מסלול טיול חדש למיטיבי לכת מהר עיט אל צוקי שיירות, והוא מסתיים בחולות הנפלאים של נחל כסוי.

מוקדי העניין המרכזיים

- תצפיות על נופי הערבה
- צמחיית המדבר
- חולות נחל כסוי

תצפיות נוף

תצפיות נוף על הערבה והרי אדום מהר איה ומהר גרופית

פעילות הרשות לשיפור השיירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות ניקתה שרידים של מחנה צבאי ישן בתחילת המסלול, סימנה את השביל והכשירה חניון לילה ליד דיונת כסוי, בסוף המסלול.

איך מגיעים?

מצומת קטורה (ליד קיבוץ לוטן) בכביש 90 עולים מערבה בכביש 40 לכיוון מצפה רמון. לאחר כ-3.4 ק"מ חולפים על פני מצפור הר עיט בעיקול הכביש. ממשיכים עוד כ-2 ק"מ (אחרי הכניסה למחנה הצבאי) ופונים שמאלה בדרך עפר מסומנת בכחול. השביל הרגלי מתחיל כ-700 מ' משם בנקודת המפגש של שלושה שבילים: כחול, שחור וירוק. אנו נעקוב אחר השביל המסומן בירוק.

רקע

האזור כולל בשמורת טבע צוקי שיירות, מרחב המשתרע על פני יותר מ-140,000 דונם בין מצוק ההעתקים לבקעת עובדה. במסלול הטיול נחשף תחילה מצוק ההעתקים שלאורך הערבה ומספק תצפיות מרשימות מהר איה ומהר גרופית. באזור הר גרופית השביל פונה מערבה במעלה נחל כסוי ומגיע אל סדרה של חוליות נפלאות. בשנים גשומות מתמלאות החוליות בפריחה מרהיבה של צמחי מדבר.

מסלול הטיול

1. הר איה

השביל הירוק נכנס מיד לערוץ. הערוץ רדוד והולך ומתעמק. אחרי כ-300 מ' עוברים תחת קו מתח גבוה וכחצי קילומטר אחריו נח שלד של מכונית שהגיעה לכאן בנסיבות לא נעימות. מכאן ואילך אנו לבדנו במדבר, כמעט בלי סימן של ציוויליזציה.

האקלים כאן צחיח. באזור יורדים פחות מ-50 מ"מ גשם בשנה ולכן הצומח מתרכז בערוצי הנחלים. תמצאו כאן את צמחי המדבר האופייניים – אזוביון

- **מקום בארץ:** הרי אילת
- **אופי הטיול:** מסלול הליכה קווי (יש לדאוג לרכב אוסף בסוף המסלול)
- **סוג המסלול:** למיטיבי לכת
- **אורך המסלול:** כ-13 ק"מ
- **משך המסלול:** 5-6 שעות
- **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב
- **מקום לפיקניקים:** אין
- **מים לשתיה:** אין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** ליד דיונת כסוי, בסוף המסלול
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים בכמות גדולה
- **הוראות בטיחות:** אין לטייל בקיץ וביום חם במיוחד יש להצטייד בכמות מספקת של מים
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים מישורי פארן והנחלים הגדולים (גיליון מס' 19)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: תום עמית

מדברי, רכפתי
מדברי, כוכב ריחני
וגם כמה עצי
שיטה.

כקילומטר מנקודת
המוצא השביל
פונה לגדה הימנית
של הערוץ כדי
לעקוף את הקניון
הענק שיוצר ראשו
של נחל גרופית.
הנחל מתחתר
בעצמה רבה גם
בגלל הפרש הגובה

הנוף משתנה ללא היכר. בנחל רובצת חולית גדולה,
ואילו כתפיו של הר גרופית נשארות גירניות לחלוטין –
מצב יוצא דופן בישראל. השביל הסלול שיוזרד מהגדה
השמאלית של הנחל הוא קטע משביל ישראל לאופניים.

מכאן צועדים כ-2.5 ק"מ בתוך דיונות שחוסמות כלי
את ערוצו הרחב של הנחל. מוצאו של החול הוא מרכז
סיני. הסלעים שם גיריים ברובם והתבלו לחול גירי.
הנחלים סחפו את החול לכיוון הנגב והרוח העיפה אותו
מערוצי הנחלים דרך בקעת עובדה, עד שנלכד בפינתה
הצפונית-מזרחית. מסיבה זו הרכב החול בנחל כסוי
עשיר בגיר וגרגירי קטנים בהרבה מהחול שעל שפת
הים.

השביל עובר בגדה השמאלית של הנחל, אבל החוליות
הן אזור נפלא לשוטטות. הצמח הבולט בשטח הוא עציץ
(פרקרק) פרסי, צמח שיכול לצמוח בקרקעות חוליות
של מדבר אמתי. החולות סופגים את כל כמות הגשם
היורדת באזור ואינם מאבדים טיפה. עציץ פרסי עשוי
להגיע לגובה שני מטר ושורשיו העמוקים מחתפרים עד
למקום שנשמרת בו לחות גם בקיץ.

בחורף גשום מתכסים החולות פריחה שופעת וזה מחזה
מרהיב. צומחים כאן סילון קוצני ופגוניה ערבית, פגוניה
רכה וכוכב ריחני, שלח הערבות ובת מדבר מצרית ועוד
צמחים רבים אחרים.

4. דיונת כסוי

השביל הירוק שעדנו בו פוגש דרך עפר מסומנת אדום.
עד כה הלכנו כ-12 ק"מ. הליכה ימינה כקילומטר מובילה
לכביש שחרות. הליכה שמאלה כ-1.5 ק"מ מובילה
לדיונת כסוי המפורסמת, הנשענת על מדרון גיר גבוה.
סמוך לדיונה הקצתה רשות הטבע והגנים רחבה לחניון
לילה. אפשר לסיים את הטיול כאן ואפשר להמשיך עוד
קילומטר בערך ולהגיע לכביש שחרות.

בין הר עיט לערבה (בערך 400 מ'), וגם משום שבסיסו
של הר עיט עשוי מהסלעים הרכים של תצורת אורה,
שנכנעים לכוחות הבליה כמעט כלי התנגדות. הקניון
עצמו חתור בסלעי גיר של תצורת גרופית.

השביל מתרחק משפת הקניון. הוא עוקף אותו מימין
באיגוף רחב ומטפס לראש הר איה. על ראש ההר יצרו
סלעי הגיר הרכים יחסית של תצורת ציחור רמה גדולה
ושטוחה. על פני הרמה לא צומח דבר. זהו נוף ירח
מקסים.

השביל מתקרב לקצה המצוק של הר איה ומעניק מבט
מרהיב על הערבה והרי אדום. למטה, למרגלותינו, נראים
השדות המעובדים של לוטן וקטורה וצפונה להם שדות
יהל.

2. הר גרופית

השביל יורד מהר איה וחוצה דרך עפר מסומנת בסימון
שבילים אדום. דרך זו נמתחת לאורך קו צינור הנפט
אילת-אשקלון (קצא"א). כאן יש לחצות אותה, לפנות
כמה מטרים שמאלה ולגלות את המשך השביל הירוק.
השביל עובר באחד מיובלי נחל איה כדי לעקוף את ההר
שממול. הערוץ הולך ונעשה צר עד שנדמה שהוא נגמר
באחת, ב"סכין" של הר גרופית (ג'בל אום ג'וריפינאח).
מכאן התצפית על הערבה מרהיבה.

השביל מתרחק מראש המצוק של הר גרופית וחוזר
אליו אחרי כמעט קילומטר. מי שלא האמין קודם, יודה
עכשיו: מצוק ההעתקים קיים גם בשולי הערבה ולא
רק בחופי ים המלח, והוא יפה כאן לא פחות משם. כאן
רואים בבירור שראש צוקי שיירות, שהר איה והר גרופית
הם חלק מהם, הוא קו פרשת המים בין הנחלים הזורמים
מזרחה לערבה לבין הנחלים הזורמים מערבה לבקעת
עובדה.

3. נחל כסוי

השביל יורד מהר גרופית היישר לערוץ נחל כסוי.
תחילה צועדים בערוץ גדול בנוף המדבר שכבר הכרנו
קודם, אבל אחרי כ-2.5 ק"מ, בלי שום הכנה מוקדמת,

מקדש הנמרים וגב עשרון

שמורת טבע צוקי שיירות

מקדש הנמרים בבקעת עובדה הוא שריד מרתק לתרבויות הפרהיסטוריות של הגב. בהמשך הדרך דרומה סימנה רשות הטבע והגנים דרך חדשה, מתאימה לרכב שטח, המובילה אל גב המים הגדול שבנחל עשרון. שיטפון גדול אחד ממלא את הגב מים, והוא מחזיק אותם לפחות עד ראשית הקיץ.

מוקדי העניין המרכזיים

מקדש הנמרים

גב מים גדול בלב המדבר

צמחיית מדבר

תצפית נוף

מראש הגבעה של דיונת כסוי, כ-3 ק"מ מצפון למקדש הנמרים

פעילות הרשות לשיפור השיירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות שומרת על מקדש הנמרים והכשירה את המקום למבקרים. הרשות סימנה שבילים לגב עשרון.

איך מגיעים?

מצומת שיזפון נוסעים דרומה 5 ק"מ בכביש 12, פונים שמאלה לכיוון שחרות וחולפים על פני הגבעה היפה של דיונת כסוי. כ-400 מ' לפני שער בסיס עובדה מגלים את שרידי מקדש הנמרים כ-50 מ' ממזרח לכביש. השרידים מוקפים בגדר מתכת ולידם שלט הסבר.

רקע

בקעת עובדה היא בקעת חולית רחבה המשתרעת על פני 60 קמ"ר. שמה ניתן לה על שם מבצע עובדה – המבצע הצבאי שבמהלכו נכבשו הבקעה ואילת בשלהי מלחמת העצמאות. בבקעה נמצאו שרידי אדם כבר מן התקופות הפרהיסטוריות, וחלקים ניכרים ממנה היו מעובדים עד מלחמת העצמאות. היום בלב הבקעה בנוי שדה התעופה הצבאי עובדה.

מסלול הטיול

1. מקדש הנמרים

הערה: למקדש הנמרים אפשר להגיע גם ברכב פרטי.

מקדש הנמרים הוא אתר פולחן פרהיסטורי פתוח לשמים. האתר היה פעיל מאמצע האלף ה-6 לפסה"נ (התקופה הנאוליתית) עד האלף ה-2 לפסה"נ (תקופת הברונזה התיכונה). האתר התגלה במקרה, על ידי טנק, וחקרו אותו החוקרים עוזי אבנר ואורה יוגב מטעם רשות העתיקות. רשות הטבע והגנים הקיפה את המתחם בגדר נמוכה כדי להגן על האתר הרגיש מפני רמיסה של כלי רכב, והציבה ליד המקדש שלט הסבר.

● **מקום בארץ:**
בקעת עובדה

● **אופי הטיול:** אתר פרהיסטורי ומים במדבר

● **סוג המסלול:** 4x4

● **אורך המסלול:** 4.1 ק"מ, נסיעה ברכב שטח

● **משך המסלול:** כשעה

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** דרך 4x4

● **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב

● **מקום לפיקניקים:** אין

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אסורה

● **חניון לילה:** ליד דיונת כסוי

● **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:** אין לשהות בשטח בלילה

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הרי אילת (גיליון מס' 20)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

המקדש בנוי מחצר מרובעת מוקפת "חומה" כפולה עשויה מנדבך אחד של אבנים קטנות. אורך כל צלע של החצר הוא כ-12 מטרים. בחצר חפורים ארבעה בורות, ולפי דעת החוקרים הם מזבחות קדומים מכמה תקופות. גיל הפיח שנמצא במזבח הקדום ביותר נאמד בכ-7,500 שנה בבדיקת פחמן-14. במערב החצר יש עוד מתחם, אולי קודש הקודשים של המקדש. זהו תא מוארך ובו 16 מצבות אבן קטנות שכנראה ייצגו אלוהויות או אבות קדמונים.

ממזרח לחצר התגלו לוחות אבן קטנים נעוצים בקרקע, המתארים 16 דמויות בעלי חיים באורך כמטר. דמות אחת מייצגת ראם, ורוב הדמויות האחרות זוהו כנמרים לפי הזנב המורם שלהם. הנמרות פונות מזרחה אל זריחת השמש, וייתכן שהן מייצגות את החיים הפריון, ואילו הראם מתואר ללא ראש והוא בעל החיים היחיד הפונה מערבה, ונראה שהוא מייצג את המוות. האבנים הקטנות שמצטרפות ללוחות הן שחזור של הדמויות.

רשות הטבע והגנים הכשירה את האתר לביקור בשנת 2011.

2. גב עשרון

ממקדש הנמרים ממשיכים בכביש לשחרות. ממשיכים כקילומטר אחרי שער בסיס עובדה ובעיקול הכביש נוסעים ישר בדרך עפר מסומנת בשחור, המובילה לנחל זוגן. הדרך מקבילה לגדר בסיס עובדה. נוסעים 1.9 ק"מ לפוניים שמאלה בדרך עפר מסומנת בסימון כחול.

לאורך הדרך צומחים כמה עצים יפים של שיטת הנגב. אחדים מהם עמוסים שפע של פירות. תרמילי שיטת הנגב יוצרים צורת קשת ואינם מסולסלים כמו תרמילי השיטה הסלילנית. שיטת הנגב צומחת באזורים הרמים בהרי אילת ובאגן הנחלים חיון ופארן, ואילו השיטה הסלילנית צומחת באזורים הנמוכים והחמים יותר.

לאחר נסיעה של 1.4 ק"מ בערך בדרך הכחולה כדאי להתבונן מסביב ולראות שביל קדמון (נקב) שיורד מהגבעה מימין. תושבי המדבר הכירו את הגב הגדול ומן הסתם עשו את דרכם אליו בשביל זה.

אחרי עוד 700 מ' מגיעים לשטח החניה של גב עשרון. מכאן צועדים בין עצי שיטה כ-200 מ' אל הגב. גב עשרון הוא מקום נפלא לבלות בו שעה קלה של קורת רוח ביום חורף שמשי, אך הרחצה בו אסורה (מי הגב נחוצים לבעלי החיים).

הגב נקווה למרגלות מפל סלע בגובה כ-10 מ', וכשהוא מלא מים נוצרת ברכה בקוטר 15 מ' בערך ובעומק 2 מ' ויותר. עומק הגב עשוי להשתנות משנה לשנה בעקבות סחף שמביא נחל עשרון. נחל עשרון הוא נחל קצר. הוא מתחיל את דרכו מעט מדרום לשחרות ויורד לבקעת עובדה, שם הוא מצטרף לנחל בקעתיים ולערוצים הרבים שיוצרים את נחל חיון, אחד הנחלים הגדולים בנגב, ונשפך לנחל הערבה. הנחלים הרבים שהזרימו מים לבקעת עובדה אפשרו את עיבודה ואת התיישבות האדם במקום מתקופות פרהיסטוריות ועד אמצע המאה ה-20.

צילום: יוסי שדה

משחרות ליטבתה

שמורת טבע צוקי שיירות

מסלול הטיול מן המצוקים שליד שחרות אל יטבתה שבערבה חושף אתרי עבר פרהיסטוריים, נופי מדבר ושרידים מן המצודה הרומית ביטבתה. רשות הטבע והגנים התקינה סולמות מתכת וכבל ביטחון במקומות התלולים.

מוקדי העניין המרכזיים

- צמחייה מדברית
- גלי אבנים מתקופות פרהיסטוריות
- שרידי בית מרחץ קדום
- שרידי מצודה רומית

תצפית נוף

תצפית מרהיבה על הערבה והרי אדום מראש המצוק שליד שחרות

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים

הרשות הקצתה שטח לחניון לילה, סימנה את השביל והתקינה סולמות מתכת וכבל ביטחון במקומות התלולים.

איך מגיעים?

לשחרות:

מכביש 12 פונים לכיוון היישוב שחרות. אחרי כ-6.5 ק"מ מגיעים לדרך העולה לכפר הנופש ההולך ונבנה על מקומו של חאן שחרות. הכניסה לשביל היא כ-300 מ' משם, מסומנת בסימון שבילים כחול, בדיוק מול שלט הכניסה לשביל ישראל.

ליטבתה:

מכביש 90 פונים מערבה ליטבתה. אפשר לחכות למטיילים על כביש הערבה הישן או להמשיך למצודת יטבתה בעקבות סימון השבילים הכחול.

רקע

כבר באלף ה-6 לפסה"נ הייתה בנגב רשת דרכים. בצד הדרך הוקמו אתרי פולחן ואתרי חניה, ובמשך הדורות הם הפכו למבני תצפית, למצדים ולמצודות. השביל החדש יורד משחרות ליטבתה, עובר ליד אתר קדמון ומסתיים במצודה המתקופה הרומית.

מסלול הטיול

1. אל טור השיניות

השביל עובר בין הגבעה שעליה הולך ונבנה כפר הנופש לבין היישוב שחרות, ולאחר כ-700 מ' מגיע לראש המצוק. הנוף נפלא. למרגלות המצוק פרוסים יישובי הערבה – יטבתה, גרופית וקטורה – ומולם הרי אדום.

● **מקום בארץ:** הרי אילת

● **אופי הטיול:** מסלול חד-כיווני במדבר

● **סוג המסלול:** למיטיבי לכת

● **אורך המסלול:** כ-8 ק"מ עד מצד יטבתה, כ-10 ק"מ עד פונדק יטבתה

● **משך המסלול:** 4–5 שעות

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב

● **מקום לפיקניקים:** אין

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** חניון לילה מעלה שחרות

● **ציוד מיוחד:** נעלי הליכה, כובע, מים, ארוחה קלה

● **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשביל המסומן

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הרי אילת (גיליון מס' 20)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

הפרש הגובה מתחילת הטיול עד סופו הוא כ-450 מ'. כאן, בקטע התלול, השביל מתגבר על הפרש הגובה בכמה עיקולים חדים. כדאי לעצור לאחר כ-400 מ', בעיקול הסלע הגדול ובו סימון השביל המפנה שמאלה. מכאן יש תצפית יפה על השלוחה הקטנה שלמרגלות נקודה זו. שלא כמו הנוף הכללי המשתפל מזרחה, שלוחה זו מתרוממת.

על גב השלוחה בולט טור של גלי אבנים. עוזי אבנר, הארכאולוג שחקר את בקעת עובדה וסביבתה, מכנה את טור גלי האבנים בשם "טור שיניות".

טורי שיניות נמצאו בראשי גבעות במקומות רבים בנגב ובסיני. טורים דומים התגלו גם במדבר סהרה, בעבר הירדן ובחצי האי ערב. טורי השיניות שימשו כנראה מוקדי עלייה לרגל, ועל כך מעידים השבילים שעלו אליהם. ייתכן שהם מציינים אתרי קבורה של אישים או אתרים מקודשים. הם הוקמו בצד דרכים עתיקות כדי שההולכים בדרכים יוכלו לעצור ולקיים את פולחנם.

2. סולמות ונקיקים

לאחר שחולפים על פני טור השיניות, השביל נכנס לתוך נקיק צר ובו עץ שיטה קטן. מכאן צועדים בין קירות חרסית אפורה, מעוטרת ברצועות דקות של גבס לבן. פה ושם נראים גושים גדולים של סלע בהיר, בנויים כעמודים מצולעים. הסלעים נחרצים בציפורן, עדות לכך שהם עשויים גבס.

השביל יוצא מהנקיק, עוזב את הערוץ ומטפס במדרון נמוך שמאלה. אחר כך הוא יורד ומתלכד עם דרך העפר העולה מיטבתה לשחרות (סימון שבילים ירוק). ממשיכים ימינה בעקבות סימון השבילים הכחול. תחילה צועדים בערוץ רחב, אך עד מהרה מגיעים למפל סלע. לפניו מציץ מהסלע צלף מצרי ירוק ורענן. עתה יורדים בערוץ בעזרת סדרה קטנה של סולמות מתכת וכבל ביטחון הקבועים בנחל.

השביל מוותר על המפל הבא. הוא מאגף אותו באיגוף ימני רחב ונכנס לעוד נקיק צר, שקירותיו בנויים סלע גיר סדוק מאוד ובקצהו עוד מפל. אבל ההרפתקאות עדיין לא תמו. נכנסים לעוד נקיק יפה, ובו הפתעה: שיח ענק של צלף מצרי משתלשל מגובה 7 מ' וקצהו מגיע כמעט עד קרקעית הנחל. ביציאה מהנקיק צומחים כמה עצי שיטה, והם פזורים לאורך הדרך עד חניון הלילה של מעלה שחרות (מפגש עם שביל ירוק).

3. תצפית על יטבתה

השביל חוצה את הערוץ הרחב של אחד מיובלי נחל

צילום: יעקב שקולניק

שחרות ומטפס על הרכס הנמוך המפריד בין הר הנגב לערבה. אורך הקטע לראש הרכס הוא כמעט 2 ק"מ. כאן, כ-120 מ' מעל יטבתה והערבה, יש תצפית על סוואנת עצי השיטה המרהיבה. בין העצים נראית היטב המצודה של יטבתה ואחרי כביש 90 משתרעים מרחבי שמורת טבע חי בר יטבתה, שבה מאוששת רשות הטבע והגנים בעלי חיים בסכנת הכחדה.

4. מצד יטבתה

השביל יורד אל עמוד מתח גבוה. הגבעה משמאל מתנשאת מעל מישור הערבה ובולטים בה שני גלי אבן גדולים. יטבתה היה נווה מדבר גדול ובני אדם ישבו כאן ישיבת קבע מאז התקופה הכלקוליתית (אלף 4 לפסה"ג). האדם השאיר אחריו שרידי התיישבות רבים, והשביל עובר בין שני שרידי המבנים הבולטים ביותר: מימין המצודה הרומית, ומשמאל שרידי בית המרחץ של המצודה. סמוך למצודה ניצב מבנה אבן קטן. הוא נבנה בשנות ה-30 של המאה ה-20, והיה תחנת משטרה זמנית בתקופת המנדט הבריטי.

המצודה הרומית הייתה מתחם מבוצר מרובע (כ-40x40 מ') ולו ארבעה מגדלי פינה. החומה נבנתה מאבן עד גובה 1.5 מ' ומעליה נבנו נדבכי לבנים. על פי ממצא המטבעות נראה שהמצודה מילאה את ייעודה מהרבע האחרון של המאה ה-3 לספירה עד מחצית המאה ה-4 לספירה. כתובת ממלכתית על משקוף השער מספרת שהמצודה נבנתה בימי של הקיסר דיוקלטיאנוס, ומכאן שהייתה ככל הנראה אחד ממבצרי הלימס (גבול) של הממלכה באותם ימים. בית המרחץ שירת בוודאי את יושבי המצודה.

5. סיום הטיול

מי שארגן מראש רכב אוסף במצודה, מסיים כאן את הטיול. השאר ממשיכים בעקבות סימון השבילים הכחול אל המחנה הצבאי שמדרום לקיבוץ יטבתה. מהמחנה נסללה לאחרונה טיילת להולכי רגל. הולכים על הטיילת כ-700 מ' ומגיעים למעבר תת-קרקעי. כאן חוצים בבטחה את כביש הערבה ומסיימים את הטיול בפונדק יטבתה. בצדי הכביש יש תחנות אוטובוס לאילת ולצפון הארץ.

הבולבוסים של נחל קידר שמורת טבע מסיב אילת

בולבוסים הסלע שנחל קידר הם כנראה הגדולים בישראל. רשות הטבע והגנים סימנה דרך חדשה, והיא תוביל אתכם בבטחה אל המקום המיוחד הזה.

מוקדי העניין המרכזיים

בולבוסים גיר ענקיים

צמחיית מדבר

תצפית נוף

תצפית על הבולבוסים מהמדורן שלידו

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים באתר

הרשות התאימה את הדרך לרכב פרטי, הכשירה רחבת חניה וסימנה דרך לאתר.

איך מגיעים?

נוסעים מאילת בכביש 12 לכיוון בקעת עובדה. כ-4 ק"מ מצפון לצומת סיררים פונים שמאלה בעקבות סימון שבילים אדום.

רקע

איך נוצרים בולבוסים? תלוי את מי שואלים. הבדווים בנגב טענו שאלוהים מאס באנשים מרושעים, המטיר עליהם מטר של אבנים והרס את בתיהם. הבולבוסים הם גולגולתיהם – תזכורת שעלינו לשפר את דרכינו.

גרסה אחרת, מדעית יותר, מובאת בספר "אתרים גיאולוגיים בישראל" מאת עמיר אידלמן וליאור אנמר. אידלמן ואנמר מפנים את תשומת לבנו למעין קו משווה המקיף רבים מן הבולבוסים. קו זה הוא קצהו של מישור שחוצה את הבולבוס לרוחבו. כשפילחו בולבוס לשניים לאורך קו המשווה שלו (רק לחוקרים יש היתר לעשות את זה), נמצאו בחלק מהם שרידי מאובנים.

ייתכן שיש קשר בין המאובנים להיווצרות הבולבוסים, אם כי מאובנים יש הרבה ואילו בולבוסים נראים בדרך כלל בשכבות עשירות בסלעים ביטומניים. סלעים ביטומניים הם סלעים עשירים בחומר אורגני שנקבר בקרקעית הים בתנאים של חוסר חמצן, ולכן החומר האורגני לא התפרק. בקרקעית דלת חמצן נוצרת סביבה בוצית בעלת חומציות נמוכה (סביבה בסיסית), והיא מעודדת התגבשות של גיר שמומס במי הים. הגיר מתגבש סביב הגופה (לימים המאובן) עד שהוא עוטף אותה לגמרי. במשך הזמן המעטפת הולכת ומתעבה ונעשית מעוגלת ואחידה. לפי הסבר זה ממדי הגופה והיחס בין אורכה לרוחבה הם שקובעים את צורת הבולבוס, וייתכן שבהרי אילת הבולבוסים התגבשו סביב יצורים גדולים.

מסלול הטיול

הדרך בנחל קידר עוברת בנוף מתון ובשום אופן אינה מכינה את המטייל למראה הצפוי לו. נוסעים 1.8 ק"מ בדרך המסומנת בסימון שבילים אדום עד המפגש עם

● **מקום בארץ:** הרי אילת

● **אופי הטיול:**
נסיעה וביקור באתר

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כ-3 ק"מ

● **משך המסלול:**
כחצי שעה

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רכב

● **עונה מומלצת:** כל השנה

● **מקום לפיקניקים:** אין

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:** אין

● **ציוד מיוחד:**
נעליים, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:**
נחל קידר הוא בשטח אש. יש לתאם את הכניסה אליו עם צה"ל (מתא"ם דרום, טל' 08-9999997)

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הרי אילת (גיליון מס' 20)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

דרך המסומנת בשחור. פונים שמאלה בעקבות הסימון השחור ואחרי 1.1 ק"מ מגיעים לרחבת חניה קטנה, ולידה בולבوسی אבן ענקיים. חלקת הבולבוסים בנחל היא אחת מתופעת הטבע המרשימות בישראל. בשום מקום אחר לא מצאנו ריכוז של כמה עשרות בולבוסים שקוטנם יותר ממטר. הבולבוסים בשדה המפורסם בנחל צין הם גולות בהשוואה לבולבوسی נחל קידר.

למה כאן? הבולבוסים נוצרים בסלעי תצורת מישאש – תצורת סלע שמורכבת משכבות של סלעי צור, קירטון ופוספוריט (סלע מכיל זרחן). מעליהם מונחות בדרך כלל שכבות של סלעים רכים מתצורות ע'רב וטקיה. בנוף מתון כמו הנוף בנחל קידר השכבות הרכות נסחפו והתכרסמו, אך הבולבוסים הכבדים עמידים יותר לכוחות הבליה המתונים ונשארו בשטח.

ונסיים בבקשה

אתר הבולבוסים רגיש מאוד להפרעות. אנא, החנו את הרכב ברחבת החניה והגיעו אל הבולבוסים ברגל.

צילום: יעקב שקולניק

שמורת טבע מסיב אילת

רשות הטבע והגנים סימנה לאחרונה מסלול טיול בנחל סעיפים ובכך היא מעניקה לציבור חוויה של טיול מדברי בהרי אילת, המזמן דילוג על סלעים גדולים והזדמנות להכיר את צמחיית המדבר של הרי אילת. מסלול הטיול מחבר את מישר סעיפים למסלול נחל שני צפוני.

מוקדי העניין המרכזיים

טיול חוויה בין סלעים

צמחיית מדבר

תצפית נוף

נקודת תצפית מדרך העפר המסומנת בשחור, כ-750 מ' מהכביש, משקיפה על מישור סעיפים ועל עץ השיטה שממנו מתחיל המסלול

פעילות הרשות לשיפור השירות למבקרים ולשמירה על האתר

הרשות הכשירה באתר רחבת חניה. הרשות סימנה את השביל ופועלת להצלת הפרטים של שיזף שעיר בנחל שני.

איך מגיעים?

נוסעים מאילת בכביש 12. כ-3 ק"מ אחרי הכניסה לקניון האדום (בין סימני ק"מ 22-23) פונים ימינה (מזרחה) בדרך עפר מסומנת בשחור.

רקע

השם נחל סעיפים אינו מופיע במפות ועד היום היה רחוק מעין המטיילים ומלבם. השביל החדש פותח פתח לאזור נחל שני – מאזורי הטיול היפים בהרי אילת.

דרך העפר המסומנת בשחור פונה מזרחה מהכביש אל דרך הפטרולים הישנה (סימון אדום), שבה עברו סיורי צה"ל עד מלחמת ששת הימים. במקום שהדרך מתחילה לרדת בעיקולים אל מישר סעיפים כדאי לעצור לתצפית. בקצה המזרחי של המישר נראית בבירור שיטה סלילנית גדולת ממדים. זאת נקודת היציאה לטיול.

מסלול הטיול

1. תצפית על מישר סעיפים

מישר סעיפים הוא בקעה באורך 2 ק"מ בקירוב. הבקעה נוצרה מהתחחרותם של שישה סעיפי ערוצים היורדים אליה. השלוחות בין הערוצים נראות כמו אצבעות, ומכאן השם בקעת האצבעות שהדביקו לה לוחמי תש"ח. הבקעה הייתה עמדה קדמית של פלוגת חלוץ שירדה למקום במבצע עובדה. מפקד הפלוגה היה אברהם אדן (ברן). ב-10 במרס 1949 הגיע לבקעה נחום שריג. הוא נתן לאדן את דגל הדיו המפורסם, והורה לו לעצוד במהירות לאום שרשר ולשתלט על המקום אחרי שחיילי הלגיון נטשו אותו. שריג חיפש דרך לשני הג'יפים שלו (על כביש 12 היה אפשר אז רק לחלום), והפתרון היחיד שמצא היה לעבור בבקעת הירח, בתחום

- **מקום בארץ:** הרי אילת
- **אופי הטיול:** מסלול רגלי קצר בערוץ ובו מפלונים ובולדרים
- **סוג המסלול:** למשפחות
- **אורך המסלול:** כיוון אחד: 2.2 ק"מ מסלול מעגלי: כ-4.2 ק"מ (חזרה על דרך עפר נוחה)
- **משך המסלול:** כשעתיים
- **גניש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא
- **שביל:** רגלי
- **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב
- **מקום לפיקניקים:** אין
- **מים לשתיה:** אין
- **חניה:** יש
- **הדלקת אש:** אסורה
- **רחצה במים:** אין
- **חניון לילה:** בראש הקניון האדום
- **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים
- **הוראות בטיחות:** הפנייה מכביש 12 לדרך העפר מותרת רק מכיוון אילת. אין לחצות קו הפרדה לבן. יש להיזהר בהליכה על הסלעים וביניהם
- **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הרי אילת (גיליון מס' 20)
- **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: יעקב שקולניק

צומחים שני עצי שיטה, עוד עדות לשפע המים הזורם כאן אחרי הגשם.

בערוץ הנחל מזומנת עתה למטיילים הליכה של 1.5 ק"מ בערך בין הסלעים והבולדרים הגדולים שנפלו לתוכו. יש ללכת לאט ולקפוז בזהירות. אחרי גשם הגבים הקטנים מתמלאים מים. גולשים במפל אלכסוני בגובה 3 מ' וממשיכים עד המפגש עם ערוצו הגדול של נחל שני (סימון שבילים שחור). כאן פונים ימינה ומגיעים מיד לדרך הפטרולים הישנה, המסומנת בסימון שבילים אדום.

4. מפגש נחל שני

מקום המפגש עם נחל שני (מסלול שני עליון) מרשים מאוד. כאן עוזבים את עולם סלעי הגיר ונכנסים אל עולם אבני החול הסטגוני. בערוץ הנחל צומחים כמה עצי שיטה נכבדים, אך תשומת הלב נתונה דווקא לעצי שיזף קטנים במעלה הנחל. אלה הם שיחי שיזף שעיר, וזה המקום היחיד בישראל שבו הם צומחים. הענפים הצעירים מכוסים פלומה צפופה של שערות, הנושרות במשך הזמן, ומכאן שם העץ. השיזף השעיר מצמיח פירות כדוריים קטנים, בקוטר עד 8 מ"מ, ובעלי חיים אוכלים אותם בתאווה.

5. סיום המסלול

כאן מסתיים המסלול למארגנים מראש רכב אוסף. אחרים חוזרים לתחילתו בדרך הפטרולים הישנה (לפנות ימינה), מסע קל של כ-2 ק"מ. אפשר להמשיך במורד השביל השחור. הוא עובר בנחל שני עליון ומגיע לקניון האדום.

מצרים. שריג אסף בדרך את אדן ואת שני חייליו. כוח קטן זה הגיע לאום רשרש בשעות אחר הצהריים, ואדן התכבד בתליית דגל הדיו בראש התורן של אום רשרש, היא אילת.

2. עץ השיטה ואולי גם סתוונית

יורדים לדרך הפטרולים (סימון שבילים אדום). לבאים בינואר מומלץ לחפש את סתוונית הנגב. פרחי סתוונית הנגב נמצאו פורחות מעט צפונה מכאן בשולי הדרך בראשית שנות ה-90. סתוונית הנגב גדלה בדרך כלל בקרקעות חוליות ובאדמת לס בין באר שבע לירוחם, ומישר סעיפים הוא המקום הדרומי ביותר בישראל שבו היא נצפתה.

חונים ליד עץ שיטה הנגב, נקודת ציון בולטת בנוף. רומן של מישר סעיפים הוא 750 מ' מעל פני הים, ומכל מיני השיטה בארץ רק שיטה הנגב מסוגלת להתמודד עם הקור השורר כאן בחורף. העץ נבט בערוץ הנחל המנקז את הבקעה כולה, וכמות המים הזורמת פה מבטיחה את קיומו.

מכאן יוצאים למסע רגלי בעקבות סימון השבילים הירוק.

3. נחל סעיפים

נחל סעיפים זוכה בכמויות מים גדולות יחסית ולכן ערוצו עשיר בצמחייה. בדרך נראים נציגיו הידועים של המדבר שלנו – רותם המדבר, גפסנית ערבית, כוכב ריחני ופרוק המדבר. לאחר כחצי ק"מ מגיעים למשטחי סלע יפים ומיד אחריהם למפל מדרגות. בתחתיתו

ליד נחל שלמה

שמורת טבע מסיב אילת

טיול מעגלי קצר בהרי אילת, מנחל שלמה וחזרה אליו, מתאפשר עתה בזכות שביל חדש שרשות הטבע והגנים סימנה. השביל עובר בין סלעים ססגוניים ובנקודתו הגבוהה יש תצפית מרהיבה על הסביבה.

מוקדי העניין המרכזיים

סלעים מטמורפיים

צמחיית מדבר

תצפית נוף

ראש "סלע הגמלים" (הנקודה הגבוהה במסלול) משקיף על מרחבי הרי אילת

פעילות רשות הטבע והגנים לשיפור השירות למבקרים

הרשות הציבה מחסום לכלי רכב כדי לשמר את הנוף וסימנה שבילי הליכה.

איך מגיעים?

נוסעים מאילת דרומה (כביש 90) ופונים ימינה בדרך העפר לנחל שלמה, בין סימני ק"מ 7-6.

רקע

הסלעים של הרי אילת הם העתיקים בסלעים שנחשפים בישראל. יש כאן סלעי מחדר כגון גרניט וסיאניט, וסלעים שהותמרו בתנאי לחץ ובטמפרטורה גבוהה כגון גְּנֵיסִי וְשִׁיקְסִט. מקורם של סלעים אלו במסיב הערבו נובי – קצק הצפוני של יבשת-העל הקדומה גונדוואנה, שלפני יותר מ-180 מיליון שנה נכללו בה גם אפריקה, אוסטרליה, הודו ודרום אמריקה.

מסלול הטיול

1. מסלול הנסיעה

מכביש 90 פונים לנחל שלמה בדרך עפר (סימון שבילים אדום) עבירה למכוניות. בפתח הנחל, סמוך לגדתו הצפונית, עומד בית בנוי אבני גרניט ובו חדרי אירוח. זהו בית ויליאמס. הוא נבנה מאבני המקום בראשית שנות ה-30 של המאה העשרים, והתגורר בו מעת לעת הגאולוג והמהנדס ליאונרד ויליאמס. ויליאמס נולד בשנת 1882 ובמלחמת העולם הראשונה היה קצין בצבא הבריטי בארץ ישראל. בתום המלחמה חזר לארץ ישראל וקיבל זיכיון לפיתוח מכרות גפרית ליד קיבוץ בארי. נראה שחיפש אוצרות גם בהרי אילת, אך כשנוכח לדעת שכוח ישראלי השתלט על אום רשרש (1949), עלה על סירתו ונמלט לירדן. על דלת ביתו השאיר פתק: "תכף אשוב, נא לא להיכנס".

ויליאמס לא שב מעולם. בבית, שכנראה שימש לו מחסן, נמצאו מפה בריטית טובה וצילומי אוויר מעולים. מאוחר יותר דרש פיצויים על הפריטים שהשאיר מאחור.

● **מקום בארץ:** הרי אילת

● **אופי הטיול:** מסלול מעגלי ברגל בהרי אילת

● **סוג המסלול:** למשפחות

● **אורך המסלול:** כ-4.5 ק"מ

● **משך המסלול:** כשעתיים

● **נגיש לאנשים עם מוגבלות ולעגלות ילדים:** לא

● **שביל:** רגלי

● **עונה מומלצת:** סתיו, חורף, אביב

● **מקום לפיקניקים:** אין

● **מים לשתייה:** אין

● **חניה:** יש

● **הדלקת אש:** אסורה

● **רחצה במים:** אין

● **חניון לילה:**

● חניון לילה רצפחות (בנקודת היציאה והסיום של הטיול)

● **ציוד מיוחד:** נעליים, כובע, מים

● **הוראות בטיחות:** אין לסטות מהשבילים המסומנים אין לטייל בשעות החמות מתאים לילדים מגיל 12

● **מפה:** מפת טיולים וסימון שבילים הרי אילת (גיליון מס' 20)

● **דמי כניסה:** ללא תשלום

צילום: יעקב שקולניק

הצמח הנפוץ בערוץ הוא ריסן דק (נאכל). זהו בן שיח קוצני מאוד, הפורח חודשים רבים בשנה בפרחים כחולים חד-שפתיים. הריסן פיתח מנגנון מיוחד להפצת זרעים. המדבר מתאפיין לא רק במיעוט משקעים אלא גם בשנים שחונות. בהרי אילת ייתכנו כמה שנים ללא כמות מספקת של גשם. בתנאים אלו הצמחים חייבים למצוא דרכים להבטיח שזרעיהם לא יתבזבזו לריק, והריסן פיתח "שעון מים": הוא מפיץ את הזרעים רק לאחר שנטרבו כהוגן. בדרך זו מובטחים לזרעים ולנבטים הצעירים די מים כשיבקעו ויתחילו לצמוח.

השביל מעפיל לנקודה הגבוהה בטיול, כ-200 מ' מעל פני הים וכ-120 מ' מעל תחילתו של מסלול ההליכה. הנוף נהדר. באופק נראה הר שלמה הענק ולפניו הר יהושפט והר רחבעם. בצד אחר נראה מפרץ אילת. אבן קטנה ליד השביל נושאת את שמה של יולנדה קריק. יולנדה, יהודייה ממוצא הולנדי, התאהבה בהרי אילת וטיילה בהם ככל שעלה בידה לעשות זאת. היא מתה בדמי ימיה וידידה מחוות הגמלים הציבו את האבן לזכרה.

עתה השביל יורד לנחל שלמה. בנחל פונים ימינה והולכים במורדו 1.3 ק"מ עד חניון הלילה של הר צפחות.

נוסעים במעלה נחל שלמה. לאחר כ-1.5 ק"מ חולפים על פני חוות הגמלים ואחרי עוד חצי קילומטר בערך מגיעים לחניון הלילה של נחל צפחות. כאן פוגשים שביל מסומן ירוק וחונים.

2. צפחות וגנייס

בגדת נחל שלמה שמצפון לחניון [ימין לנוסעים במעלה נחל שלמה] אפשר להבחין בסלע מסוג שיסט, סלע אפור-שחור העשוי שכבות. סלע זה ידוע בשם צפחות אילת. שיסט הוא סלע מטמורפי, כלומר סלע שחל בו שינוי מאז נוצר. השיסט כאן נוצר מסלעים דקי גרגר כגון חרסית. בעודם במצב מוצק אך גמיש הופעל עליהם לחץ עצום בטמפרטורה גבוהה, ובתהליך זה הם התעשרו במינרלים חדשים, בעיקר בנציץ [מיקה]. הלחץ הרב הוא שגרם גם למבנה המשוכב של הסלע.

לעומת זאת הסלע שבתוכו עובר השביל הירוק, בגדה הנגדית של הנחל, עשוי רובו ככולו גנייס. גנייס הוא השם של סלעי יסוד או סלעי משקע שהותמרו בלחץ ובחום. הסלעים כאן הם סלעי יסוד מותמרים.

3. מסלול ההליכה

כ-100 מ' ממקום החניה, במעלה השביל המסומן בירוק, הציבה רשות הטבע והגנים מחסום המונע כניסה לערוץ בכלי רכב, למען שימור הנוף. השביל הירוק עולה להר צפחות. מהמחסום עולים בו כחצי קילומטר ופונים ימינה בעקבות סימון השבילים החדש (שחור). השביל עולה בערוץ מתון ובו כמה עצי שיטה מתים, כנראה עקב מחסור חמור במשקעים כמה שנים רצופות.

שבילים, בטיחות ומה שביניהם

מסלולי הטיולים בתחומי שמורות טבע וגנים לאומיים טומנים בחובם בתי גידול מגוונים של בעלי חיים וצמחייה, אתרי נוף, עתיקות ותופעות גיאולוגיות מעניינות. כל אלו משכיחים לעתים את כללי הזהירות שנועדו לשמור על ביטחון המטיילים לצד שמירת ערכי הטבע, הנוף והמורשת.

הנה כללי הבטיחות שמומלץ לזכור לפני היציאה לשטח:

- על מוביל הטיול להצטייד במפת סימון שבילים מעודכנת בקנה מידה 1:50,000.
- יש להקפיד לקרוא ולקיים את הנחיות השילוט המוצב בשטח.
- לפני היציאה לטיול, יש להתייעץ עם גורם מוסמך באשר לפרטי המסלול (משך זמן הליכה, התאמת גיל המטיילים לקשיים, מקורות מים, מזג אוויר וכו').
- יש להקפיד כי טיול ברגל יחל בשעות הבוקר המוקדמות ויסיים לפני שיורדת החשיכה. השהייה והליכה בשעות החשיכה מותרת רק בחניונים המיועדים לכך.
- ההליכה והתנועה ברכב מותרת בשבילים המסומנים בלבד. הרכיבה באופניים מותרת בשביל מסומן המיועד לאופניים ובדרכי רכב מסומנות בלבד ועל אחריות הרוכב.
- אין להתקרב לשפת מצוק. היזהרו מפילה ודרדור אבנים.
- גלישה וטיפוס צוקים מותרים במקומות המאושרים בלבד, ורק למי שעבר הכשרה מתאימה ומשתמש בציוד תקני בלבד. גלישה זוויתית (אומגה) אסורה בהחלט.
- אין לטפס על קירות מבנים עתיקים ואין להיכנס לחללי מבנים שאינם מורשים לכניסה.
- על המטיילים לשאת עמם 3 ליטר מים לאדם (בצפון) ו-5 ליטר לאדם (בדרום הארץ).
- בחורף ובעונות המעבר צפויה סכנת שיטפונות והחלקה מבוץ. במזג אוויר מעונן אין להיכנס לאפיקי נחלים או לחצותם. יש לעקוב מראש אחר תחזיות מזג האוויר. אחרי שיטפונות חל איסור כניסה לנחלים, אלא לאחר שנבדקו ונמצאו בטוחים. בימים חמים יש להתאים המסלול לשעות הקרירות.

- הרחצה בנחלים, בגבים ובמקווי המים מחייבת לעיתים שחייה. הקפיצה למים אסורה. הכניסה למים במקומות שהותרו לכך – באחריות המתרחץ.
- הטוילים בשטחי האש אסורים ללא קבלת אישור בכתב מצה"ל.
- יש להקפיד על לבוש מתאים, נעלי הליכה וכיסוי ראש.
- חשוב להצטייד באמצעי איתות (פנס וגפרורים) וטלפון נייד.
- למטיילים ברכב וברגל מומלץ להשאיר הודעה בכתב באתרי הרשות או על שמשת הרכב, בה יפורטו המסלולים המתוכננים, מספר משתתפים ולו"ז משוער.
- שמרו על הניקיון וקחו האשפה עמכם. אין לקבור או לשרוף אשפה בשטח.
- השימוש בצומח טבעי יבש להבערת אש - אסורים בהחלט.
- הבערת אש – מותרת רק במקומות המיועד לכך.
- הפגיעה בחי, בצומח ובדומם אסורה.

במידה שנתקלתם במפגע בטיחותי, אנא העבירו את המידע לרשות הטבע והגנים לטל' *6911

50 דרכים לחגוג 50

מתחדשים עם 50 מסלולי טיול
בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע

בן אדם למקום
www.parks.org.il | *3639 | f

50 דרכים לחגוג 50 מתחדשים עם 50 מסלולי טיול בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע

הפקה:
אגף הסברה, רשות הטבע והגנים
רח' עם ועולמו 3 ירושלים
www.parks.org.il | *3639 | f

שבוע שמירת הטבע תשע"ה - 2015